Kemenesaljai Digitális Könyvtár
2015.05.07. 15:16

SAVARIA
A VAS MEGYEI MÚZEUMOK ÉRTESÍTŐJE
SZOMBATHELY
26 (2001) 2002

SÁRVÁR-VIDÉKE ÉS A KEMENESALJA A POLGÁRI FORRADALOMBAN

SÖPTEI ISTVÁN

BEVEZETÉS

A történeti Vasvármegye 150 éve történt eseményeinek monografikus feldolgozása még várat magára. A másfél évszázada történtekről ez ideig csupán résztanulmányok, kisebb adatközlések és fontos forráspublikációk jelentek meg (lásd: a tanulmány végén közölt bibliográfiát!).

A monografikus összegzés hiánya késztetett arra, hogy a 150 éves évforduló alkalmából, az eddig megjelentetett publikációk, rendelkezésre álló adatok alapján a történeti Vasvármegye egy, földrajzilag is szoros kapcsolatban álló területének másfél évszázaddal korábbi históriájának megírására tegyek kísérletet.

A megyét ábrázoló térképeken a Rába folyó, mint földrajzi választóvonal jelenik meg Sárvár, közvetlen környéke és a Kemenesalja között. Egy patak, egy folyó azonban nemcsak elválaszt, hanem össze is köt. A Rába mindig is összekötötte a jobb- és balparton élőket, védelmet, lehetőséget biztosított történelmünk során a mindenkori támadók ellen. Így volt ez a kora középkorban, a török elleni küzdelmekben, a Rákóczi szabadságharc éveiben, de így volt az 1848-1849-es polgári forradalom és szabadságharc idején is. A Kemenesalján történtek hatással voltak Sárvár és vidékére. A megállapítás fordítva is igaz!

Nagyon remélem, hogy a tanulmányban leírtak igazolják fenti véleményemet s a történeti összegzésre tett kísérlet elősegítheti egy kisrégió történeti múltjának jobb megismerését, okulásul a térség helytörténete után érdeklődő nagyközönség és a tanulóifjúság számára. Az összegyűjtött adatok és a levont következtetések remélhetőleg segíthetik egy megyei összegzés megszületését.

a Szerző

1. A POLGÁRI FORRADALOM KÜSZÖBÉN

a./ Népességi, társadalmi, gazdasági viszonyok a reformkor évtizedeiben

A 19. század harmadik-ötödik évtizedének közigazgatási beosztásáról az alábbi megállapításokat tehetjük:

A vizsgált térség két területre különíthető el. *1836-ban a Kemenesaljai járáshoz 6 mezőváros, 58 falu és 16 népes puszta tartozott.* A járás területének része volt Bejc, Gyertyános, Kisbér, Baltavár, Bögöte, Csehi, Mindszent, Csipkerek, Egervölgy, Gérce, Tacskánd, Hosszúpereszteg, Alsó- és Felsőkáld, Széplak, Tilaj, Kis- és Nagysitke, Szemenye, Vashosszúfalu és Miske, amely falvak később a sárvári járáshoz kerültek. Ugyancsak Kemenesaljához tartozott ebben az időben Kám és Újlak. *1836-ban Sárvár-vidéke 3 mezővárosa, 44 faluja, 3 népes pusztája a szombathelyi járás részét képezte.*

Fényes Elek adatai szerint a terület 9 mezővárosában (*Ikervár, Jánosháza, Kiscell, Miske, Ostffyasszonyfa, Pápóc, Ság, Sárvár, Szentgyörgy),* a 102 faluban és 19 pusztán 43413 lakós élt (Sárvár-vidéke: 16462 fő ; Kemenesaljai járás: 36951 fő).

A legnépesebb települések a következőek voltak:

Jánosháza:	1949 fő
Simonyi:	1444 fő
Sárvár:	1329 fő
Ság:	1307 fő
Ostffyasszonyfa:	1185 fő
Pereszteg:	1133 fő
Gérce:	1041 fő
Káld:	1030 fő
Csönge:	1009 fő

Talán meglepő, hogy a térség két központja Sárvár és Kiscell a 19. század első felében nem tartozott a legnépesebb települések közé. Természetesen más rangsort kapnánk, ha az akkor külön településként szereplő, de gyakor-latilag már akkor is egy gazdasági központot képező szomszédos települések (Sárvár esetében Sár, Péntekfalu, Tizenháromváros, Vármellék; Kiscell eseté-ben Pórdömölk és Nemesdömölk) lakósságát is a székhelyközségek létszámá-hoz számítanánk. *Ez esetben Sárvár 2865 fővel a rangsor élére, Kiscell pe-dig, nem számítva Ság mezőváros lakósságát, 1143 fővel a 6. helyre kerül-hetne.*

A lakosság vallási megoszlását vizsgálva az alábbi megállapításokat tehetjük. *A lakosság 63 %-a (27456 fő) katolikus volt, evangélikusnak 34 % (14910 fő) vallotta magát. A terület két része azonban vallási tekintetben teljesen el-különült.* Sárvár-vidéke (82,5 %) jelentette a katolikus vallásúak többségét, míg Kemenesalján az evangélikusok majdnem a lakósság felét jelentették (45 %). *A lakósság több mint fele az evangélikus hitet követte* Csánigon, Lakon, Úraiújfaluban, Zsédenyben (Sárvár-vidéke), Vönöckön, Tokorcson, Szergényben, Szentmártonban, Kissomlyón, Simonyiban, Pálfán, Mihályfán, Ságon, Ostffyasszonyfán, Bobán, Csöngén, Dukán, Magyargecsen, Hőgyészen, Nemesmagasiban, Pusztamagasiban és Alsómesteriben (Kemenesalja). *Zsidók nagyobb számban* Simonyiban, Jánosházán és Vármelléken éltek. Külö-nösen feltűnő a Vármelléken élő zsidók nagy száma (17 %). Ez nyilván an-nak tudható be, hogy Sárvár mezőváros tanácsa 1844-ig különböző akadá-lyokat állított a zsidók beköltözése elé. *Mindössze egy település, Egervölgy volt német anyanyelvű.*[1]

[1] FÉNYES 1836. 73-84.

Sárvár-vidéke és Kemenesalja a reformkor évtizedeiben alapvetően mezőgazdasági jellegű terület volt. Vasvármegye 33 jelentős uradalmából kilenc térségünkben működött. Ikervárt a gróf Batthyány, Miskét a herceg Batthyány, Jánosházát az Erdődy, Baltavárt a Festetich, Kenyerit a gróf Cziráky család birtokolta. A sági uradalmat gróf Somogyiné, Sárvárt a modenai Este-család, Várkeszőt a győri püspök irányította. A pápóci uradalom szintén egyházi tulajdonban volt.[2]

A Rába-völgy és a Kemenesalja termékeny vidékén szinte mindent termeltek ebben az időszakban. A Kemenesalja híres volt búzájáról. „Magasi körül Sz. János rozs is van szokásban, melly 1 mag után 8-9 kalászt ad." – olvas-hatjuk a korabeli leírásban. Kukoricájáról Ikervár volt nevezetes.[3]

Gróf Batthyány Lajos ikervári uradalma már a háromnyomásos gazdálkodás korszerűsített, fejlettebb változatát alkalmazta. Az úgynevezett „ugaroltatott területen" meghonosította a takarmány- és kapásnövényeket. A kalászosok mellett lucernát, lóherét, bükkönyt, burgonyát, kukoricát, kölest, repcét, borsót és cukorrépát termeltek.[4]

Jánosházát országosan is híressé tette az ott termesztett dohány: „különösen elhíresedett a jánosházi, melly zsirossága s kedves íze miatt első a megyében." A jánosházi gesztenye és a gércei cseresznye ugyancsak messze földön kedvelt volt: „... a gérceiek cseresznyéjüket Sopron, Győr vármegyébe elhordják." – írta Fényes Elek 1836-ban.[5]

A kertművelésben élen járt gróf Batthyány Lajos ikervári uradalma. 1849-ben 811 db említésre méltó gyümölcsfát (almát, szilvát, cseresznyét, meggyet, diót, gesztenyét, mandulát, naspolyát, egrest, ribizlit) jegyeztek fel a leltárban. Külön említésre méltó a 118 holdon telepített szederültetvény. „Nevezetes itten a nagy ananas ház, mellyben több külföldi növényeken kívül 1000 db ananas fa (van)."[6]

A szőlőművelés is honos volt területünkön, különösen a Keme-nesalján. Jó bortermő vidéknek említik Ságot, Kissomlyót, Sitkét, Si-monyit, Káldot, Köcsköt, Alsó-Mesterit, Csehit, Csipkereket, Mind-szentet, Szemenyét, Széplakot. Erdőgazdálkodásban a baltavári és a sárvári uradalom járt az élen. A modenai Este-család sárvári ura-dalmában a *modern erdőgazdálkodás megindításának kezdetét 1829-re tehetjük,* amikor először felmérték a gazdaság erdőterületét.[7]

[2] FÉNYES 1836. 21.
[3] FÉNYES 1836. 7.
[4] TILCSIK 1996. 59.
[5] FÉNYES 1836. 8.
[6] TILCSIK 1996. 60., FÉNYES 1836. 72.
[7] FÉNYES 1836. 10., SCHREG én. 29.

1. kép: A sárvári vár (bécsi porcelán csésze, 1822.)
Abb. 1. Die Burg von Sárvár (Wiener Porzellantasse, 1822)

A jó legelők és erdőterületek fejlett állattenyésztést tettek lehetővé. Lovairól híres volt Pecöl, Jánosháza, Hosszúfalu és Pereszteg. A később európai hírűvé vált sárvári ménest 1803-ban alapították, ahol jó anyakancaállo-mány jött létre már az 1820-as években. Mátyusházáról, Angliából és Mecklenburgból importáltak anyakancákat.[8]

A szarvasmarha-tenyészet, svájci állomány behozatalával, különösen Sárváron és Ikerváron volt jelentős, de híresek voltak a Répce-vidéki tenyészetek is. Spanyol birkatenyészetéről volt nevezetes Szentgyörgy, Ikervár, Sárvár és Alsópaty. Az ikervári uradalomban 1849-ben 10725 juhot írtak össze. Ikerváron halastavak működtek, méhészet létesült. Szárnyasállatairól különösen Jánosháza volt ismert: „Jánosháza és vidékje kappanjait és ludjait Stájer országba és Austriába elhordja.''[9]

A térség iparát a céhes kézművesipar jellemezte. A Kemenesalján kilenc, Sárváron hat szakmai szervezet működött. Legnagyobb létszámmal a taká-csok

[8] FÉNYES 1836. 11., Gestüt Sárvár, München, 1912. 16.
[9] FÉNYES 1836. 11-12., 72-73., TILCSIK 1996. 60.

voltak képviseltek, a négy céhben 207 mesterember tömörült. Őket a csizmadiák követték (3 szervezet, 69 mester). A szabók és kovácsok 2-2 céhet alkottak összesen 41, illetve 44 mesterrrel. A sárvári gombkötő céhet 4 fő, a jánosházi varga céhet 17 fő alkotta. A térség mezőgazdasági jellegét bizonyítja a sárvári molnár céhbe tartozók nagy száma, összesen 24 fő. Az adatokból megállapítható, hogy *a céhes ipar központja Sárvár és Jánosháza mezővárosok voltak.*[10]

Az egy településen dolgozó mesteremberek számát tekintve Sárvár mezőváros járt az élen. 1828-ban 94 iparost írtak össze, akik 58 legényt alkalmaztak. Jánosházán 49, Kiscellben 48 kézműves dolgozott.[11] Megállapíthatjuk tehát, hogy a céhes képművesipar a térség három mezővárosában volt jelentős.

A kereskedők számát tekintve érdekes, de érthető megállapításra juthatunk. Kereskedők a rendelkezésre álló adatok szerint legnagyobb számban Nagysimonyiban éltek. A tíz zsidó kereskedő foglalkozott gyapjú, bőr, gubacs, rongy, bor, húskereskedéssel. A feljegyzések szerint a nagysimonyiak űzték a pálinkafőzés ősi mesterségét is. A Jánosházán élő négy zsidó kereskedő közül 2 fő dohányértékesítéssel foglalkozott. Kiscell mezővárosban mindössze két kalmárt írtak össze 1828-ban, míg Ostffyasszonyfán hármat, akik selyem, pántlika, fűző, dohány és pipakereskedéssel foglalkoztak. Sárvár mezővárosban 7 fő, Vármelléken 3 fő űzte a kereskedést. Míg Vármelléken a kereskedők zsidók voltak, Sárváron az összeírások több görög kereskedőt is említenek.[12] Megállapíthatjuk tehát, hogy Jánosházát kivéve, a vizsgált terület mezővárosai a 1840-es évekig nem szívesen adtak engedélyt a zsidó származásúak letelepedésére, így ők a szomszédos településekre költöztek. A 40-es évek elejétől már más a helyzet, így a zsidók száma Sárvárott is megnövekedett.[13]

A magyar ipar pártolását, fejlesztését különösen gróf Batthyány Lajos tekintette szívügyének. Így nem véletlen, hogy az 1840-es években kibon-takozó védegyleti mozgalomnak 7 fiókegyesülete is alakult Vas megyében. A sárvári és ikervári védegyleti fiók létrehozásánál nyilván ott bábáskodott a gróf felesége, Zichy Antónia és huga is: „A testvérpár hazai kelmékből készí-tett ruhákban jelent meg a nyilvános társasági eseményeken, a Nemzeti Színházban, vagy a farsangi bálokon egyaránt, sőt, még az utcai öltözetükkel is a nemzeti külsőségeket hangsúlyozták." – olvashatjuk egy 1844-es leírásban.[14]

Batthyány Lajos ott bábáskodott a Vas megyei Szederegyesület megalakításánál, s ahogy már említettük, ikervári birtokán 118 holdon telepített szederfát. Selyemhernyó-tenyésztést honosított meg s Ikerváron selyemgombolyítót hozott létre, nem is eredménytelenül. Az Ikerváron előállított selyem az 1846. évi országos iparművészeti kiállításon III. nagy díszérem kitüntetésben részesült.[15]

---

[10] NÁDASDY 1986. 99-115.
[11] KISS 1978. 317., NÁDASDY 1980. 383-385.
[12] KISS 1978, 331-332., NÁDASDY 1980. 383-386.
[13] ERNECZ 1864. 32.
[14] RÓZSA -SPIRA 1973. 66., MOLNÁR 1996. 117.
[15] HORVÁTH 1996. 55.

A reformkor cukorgyár-alapítási kísérleteiben is élen járt Vas megye. Az országban létrejött 62 üzem közül 5 megyénkben, közülük négy Sárvár-vidékén létesült. Az Erdődy-birtokon, Hosszúperesztegen, alapított gyár 1837-1844 között működött. Az akkor a kemenesaljai járáshoz tartozó Új-lakon Jeszenek báróné alapított cukorgyárat. A Füztűben 1846-1848 között működő gyár létrehozásában nyilván szerepe volt gróf Batthyány Lajosnak, hiszen az üzem a Pesti Cukorfinomító Gyár érdekeltségébe tartozott, s az e-gyesület elnöke pedig 1844-től Batthyány gróf volt. A fűztűi üzem évi 25 e-zer mázsa répa feldolgozására volt alkalmas. A legjelentősebb cukorgyár 1839-ben gróf Batthyány Lajos péterfai allodiumán létesült. A 60-80 ezer forint befektetést és 30 ezer forint forgótőkét igénylő üzem évi 60-80 ezer mázsa répa feldolgozására volt alkalmas. A péterfai cukorgyár 1848-ig üze-melt.[16]

A reformkor pezsgése, a korszerűbb gazdálkodás irányába nyitó nagybirtokosok ténykedése jótékonyan érintette a térség néhány települését is. Bár, járási központ lévén, *állami hivatalokban Kiscell mezőváros megelőzte Sárvárt* (az állami alkalmazottakkal működő sóhivatal már 1768-tól működött, császári-királyi csendőrség székhelye volt, stb.), *városképileg, épületekben az utóbbi gazdagodott legtöbbet.* A klasszicista épületek megjelenése következménye volt a századelőn gyakori tűzvészeknek, de az akkori mezővárosi tanács és a modenai földbirtokos Este-család előrelátásának is. A mezőváros 1828-ban már saját téglagyárat üzemeltetett, segítendő a város polgárainak építkezését. Hamarosan 26 új emeletes épület ékesítette Sárvár utcáit. Az uradalom új gazdasági épületei (a várbeli lóistálló, cselédlakás, kovácsműhely, kocsiszín, jégverem, asztalos- és bognárműhely, a nagy üvegház, a kioszkpavilon) mellett meg kell említenünk az 1818-ban épített Korona-szállót, a vár északi oldalán emelt uradalmi épületeket, a volt gyógyszertárat, a Dózsa úti és Batthyány úti iskolát, a Kisközben található magtárat. A város jóvoltából 1830-ban felépült az emeletes iskola, majd 1832-1836 között az evangélikus templom. Ezen épületek döntő többségének tervezője és kivitelezője *Geschrey Sámuel* volt. Az állandó katonaság elhelyezésére 1844-ben laktanya és tisztilakás épült.

A vizsgált terület klasszicista épületei közül megemlíthetjük a hegyfalui, a répceszentgyörgyi, az ostffyasszonyfai kastélyt, a kemenespálfai és vasegerszegi nemesi kuriákat, Szelestey László uraiújfalui szülőházát, az egervölgyi kápolnát, a vásárosmiskei templomot, a bobai és rábakovácsi harangtornyot. Az 1810-es években sor került a sárvári vár restaurálására is. Az ikervári Batthyány-kastély Pollack Ágoston és Ybl Miklós tervei szerint 1846-1847-ben épült fel.[17]

b./ A társadalmi feszültségek növekedése. Parasztmozgalmak és megmozdulások az 1820-1840-es években

[16] NASZÁDOS 1986. 122-123.

[17] LENGYEL 1980. 344-351., ERNECZ 1864. 25-31., C.HARRACH 1978. 598-613., TILCSIK 1996. 60., NASZÁDOS 1978. 479-480.

Az árutermelésre egyre inkább áttérni kívánó nagybirtokosok a magyar feudális viszonyok és jogrendszer miatt már a század első felében összeütközésbe kerültek az ott élőkkel, a társadalom többségét kitevő földesúri szolgáltatásokat teljesítő jobbágyokkal. A gazdaságukat korszerűsíteni akaró földesurak érdeke a saját kezelésű majorsági gazdaságok növekedése volt. Birtokaik, földterületük gyarapítását viszont csak jobbágyaik kárára tehették. *Ez történt már 1809-ben az ikervári uradalomban,* amikor a későbbi miniszterelnök apja, Batthyány József, péterfai és csomaházi jobbágyait Ikervárra telepítette, földjeiket saját kezelésbe vette, s a két településen majorsági gazdálkodásba kezdett. Jobbágyainak száma ugyan nem változott, de az Iker-várra beköltöztetettek megrövidítették az addig ott élők legelőhasználati és faizási jogát. Batthyány József gróf ugyan nagyvonalúan az úgynevezett zsi-dahói legelőt átadja jobbágyainak, de a használat fejében robotot követelt tő-lük. De nemcsak Ikervár parasztsága, hanem az uradalomhoz tartozó *Rába-kovácsi* jobbágysága is szót emelt a tízes években történtek miatt: „sem föld-jeink, annál kevésbé rétjeink sem legelőink a szükséges mennyiségben meg nincsenek a faiszattól pedig egészen kizárattunk..." - olvashatjuk a rába-kovácsiak 1837-es beadványában. A *kiscelliek* az 1817-1818-ban történt le-gelő-megkurtítás miatt emeltek panaszt, a *sitkeiek* a tagosítás megsem-misítését, a *dukaiak* a jogtalanul elvett földek és rétek visszaadását kérték, de panasszal éltek *Balozsa* és *Kemenesszentpéter* jobbágyai is. *Répcelakon* a szabad jobbágytól is robotot követeltek. *Egyházashetyén*, jobbágyföldeket vettek földesúri kezelésbe, Pálfán a legelőt kurtították.[18]

Az irtványföldek kérdése is sok bonyodalmat okozott. 1837-ben *Felsőszelestén* a földesúr egyszerűen elfoglalta a jobbágyok írtványait. *Répcelakon* hasonló eset történt, 400 hold tulajdonjoga képezte a vita tárgyát. A megyei tisztiügyész 1842-ben a jobbágyok ügye mellé állt: „Ha e földektől most egy tollvonással megfosztanák a jobbágyokat, az addig virágzó gazdaság a tehetetlenné vált jobbágyság között pusztulást hírdető néma csendet, végromlást, a nyomorral való ösztönös küzdést idézne elő..., tőlük elkívánják, de azon nem gondolhatnak, hogy a káros árvízeket elhárítják, ők csak a mézet szív-ják ki a virágból, a tövist a parasztoknak nyújtják. Így regulázni az jobbá-gyot, tiltja a törvény." A tiszti ügyész kemény szavai ellenére végül mégis a földesúr győzött.[19]

Az ikervári földesúr gazdaságát irányítók és a falu jobbágysága között 1842 október elején összetűzésre került sor. Az ikerváriak a tilossá tett rábakovácsi Berki réteken legeltettek s ezért a földesúr alkalmazottjai 79 db marhát az uradalmi majorba akartak hajtani. A kísérletet az ikerváriak a kisbíró vezetésével megakadályozták. Másnap éjjel viszont valóban sor került 21 ökör és 35 ló elkobzására. A tulajdonosok, az ikervári jobbágyok, már másnap reggel megkísérelték az elkobzott állatok kiszabadítását. Ez erőszakkal, majd csak délután sikerült, amikor is az Ikervárról Rábakovácsiba ment 150 jobbágy erőszakkal visszaszerezte a behajtott állatokat. Az ügy a megyei panaszbizottság elé került, ahol ugyan „barátságos" egyezség született, de az iker-

[18] KOMÁROMI 1996. 51-52., LENGYEL 1980. 363. VÖRÖS 1966. 336.
[19] FÜR 1972. 95.

vári bírót szigorúan megdorgálták s tizenhét részvevőt 10-20 korbács-, illet-ve pálcaütésre, vagy 1-2 napi börtönbüntetésre ítéltek.

A falu népe és a földesúr közötti viszony kiéleződését jelezte az 1830-as évek végén lezajlott pápóci tanítóválasztás körüli bonyodalom is. *Pápóc* mezőváros lakossága a földesúr és a helyi plébános akarata ellenére élni kívánt a szabad tanítóválasztás gyakorlatával. A földesúr kérésére azonban a megye itt is közbelépett. A mezővárosi bíró és egy esküdt elveszítette hivatalát, 3 napi elzárást kaptak, s az esküdtre még hatot rá is vertek.

A térség parasztságának bizalmatlanságát bizonyítják az *1825-ben Nagysitkén* történtek is. Az augusztus 5-én pusztított hatalmas tűzvészben a falu több mint 30 háza leégett, majd augusztus 21-én újabb tűz pusztított. A tűz okozását a falun éppen akkor átkocsizó gróf Nádasdy Leopold felsőlendvai földbirtokosnak tulajdonították. Az alaptalanul megvádolt grófot a felbőszült lakósság megtámadta, s a vasvellákkal, durungokkal felfegyverzett tömeg fizikai erőszakot alkalmazott. A grófot végül Nagy Pál számtartó szabadította ki felettébb kínos helyzetéből.

A megyei bíróság természetesen itt is élt jogkörével, s hogy a mindenkori alattvalók máskor „az elöljáróságggal szemben bizodalommal és engedelmességgel legyenek'', az alaptalanul vádaskodó 8 gyermekes asszonyságot 1 hónapi böjtöléssel súlyosbított, vasban, közmunkában töltendő börtönre, két szombathelyi hetivásáron szégyenoszlophoz kötéssel, a további nagysitkei „lázadókat'' 1-3 hónapi börtönre és 30-50 pálcaütésre ítélte.[20]

A gondokkal küzdő, a kapitalista gazdálkodás útját választó feudális latifundiumok irányítói a szabadalmazott, kiváltságjogokkal rendelkező mezővárosokat sem kímélték. A kiscelli legelőelfoglalásról, a pápóci tanítóválasztásról már szóltunk. *Kiscell* mezővárosban már 1818-ban vita- támadt az apátság adminisztrátora és a lakósság között. A mezőváros közössége az apátság részéről jelölt három bírójelölt egyikét sem fogadta el, ellenjelölteket állított. Őket viszont az apátság képviselője nem támogatta, így a bíróválasztás körüli huza-vona 1823-ig tartott. Végül az adminisztrátor győzedelmeskedett.[21]

Az 1803-tól *Sárváron* új tulajdonos *modenai Este-család* jószágkormányzói, különösen Jagasics Ignácz uradalmi ügyész, támadást indítottak a mezővárosi kiváltságok ellen. Különböző jogcímeken, talán az új uradalmi beruházások pénzügyi fedezetét megteremtendő, készpénzszolgáltatásokat követeltek a mezővárosi polgároktól. Az uradalmi ügyész pénzbeni megváltást követelt a veszély esetében szükséges katonai szolgálatért, a városi sáncok javításáért, az országgyűlési költségek fejében. Követelte, visszamenőlegesen, az elmúlt évtizedek szolgáltatásainak valorizációját. A mezőváros és Sár település között létesített majorok gazdáit robotszolgáltatásra I-gyekezett szorítani, az uradalmi marhatartást, legeltetést a sárvári polgárok számára előnytelenül igyekezett befolyásolni. Az uradalom a városi téglagyár üzemeltetését meg kívánta szüntetni. Sárvár mezőváros tanácsa panaszaival a vármegyéhez fordult, s az úriszéki tárgyalás végül is elfogadta a sárváriak év-

[20] VÖRÖS 1966. 517-524.
[21] LENGYEL 1980. 363.

százados jogokra hivatkozó védekezését. A sárváriak merészségét, eltökéltségét bizonyítja, hogy még a jogi vita idején felépítették az uradalom által lerombolt péntekfalui hidat.[22]

A fenti példák bizonyítják, hogy a társadalmi feszültségek a reformkor évtizedeiben térségünkben is fokozódtak, így Sárvár-vidéke és Kemenesalja lakossága vigyázó szemekkel figyelte az utolsó reformországgyűlés eseményeit.

2. A FORRADALOM TAVASZA ÉS A NYÁRI HÓNAPOK ESEMÉNYEI

a./ Az áprilisi törvények fogadtatása

1848 tavaszán különösen a jobbágyfelszabadítás kérdése foglalkoztatta a térség „polgárait", a jobbágyszolgáltatások alól szabadulni kívánó parasztokat: „Valamint pedig az országgyűlésről a robotmentességnek hozzánk is elterjedt előszele fújdogált, a polgárok (ti. a parasztok) azonnal bátrak voltak magukat földesuraik ellen makacs engedetlenségi állásba tenni és a robotra szólítást hallgatagon megtagadták: de a földesurak is nagy bölcsen a népet robotra hívással többé nem fenyegették."[23] - olvashatjuk Edvi Illés Pál leírásában.

A Kemensalja krónikása azonban megemlékezett a nemesség visszafojtott rosszallásáról is: „Volt mégis egy néposztály, mely nem örült egészen szíve szerint – a nemesség. Ez fájlalta, hogy régi ősei rangjától és előnyeitől ily hírtelen megfosztatott. Azonban e csapást fojtott béketűréssel nyögte, botrányos kifakadásokat se józanon, se részegen nem nyilvánított, és magát vesztett jogának még valamikori visszatérésével vigasztalta..."[24]

Nemesi sorstársait megbékélésre szólította fel a pozsonyi országgyűlésen fontos feladatokat ellátó vasvármegyei követ, Vidos József is: „...vigyázzatok, a népet engeszteljétek, hogy egybeolvadva, közös ügyet, közjóllétet testvérileg eszközöljenek. Mi a népet mindenkor testvérileg ölel-tük, úgy hiszem, az Isten, és az erős magyar kormány segedelmével nem fog veszél reánk következni."[25]

Persze, a tervezett törvények fogadtatásáról, azok pozitív társadalmi hatásáról a Pozsonyban tartózkodó megyei követ, Vidos József, sem volt egyértelműen meggyőződve. Nem véletlenül veti papírra az alábbi sorokat 1848. március 18-án: „A mostani lázas körülmények közt hozott törvények részint nagy és kisebb földesurakat, – részint, de nevezetesen kevésbé a kisnemeseket terhelik, azonban fontolóra kell venni, és előfordulható esetekbe

[22] SZEIBERT 1984. 65-73.
[23] EDVI ILLÉS 1851. 84-85.
[24] EDVI ILLÉS 86.
[25] HERMANN 1998. 146. Vidos József levele Vidos Évához. Bécs, 1848. március 16.

nékiek megmagyarázni, hogy a francia forradalom, úgy a legközelébb Bécsbe s most már majdnem egész Németországba közössé vált nép mozgalmak, oly veszélyt hoztak volna a nemesség nyakára, mely a galíciai eseményeknél is borzasztóbb vérontássá fajulhata el. Egyébként a kisnemesség az adófizetéssel nemigen fog terheltetni, és sokkal többet nyerend a békövetkező jótékony kereskedelemi intézetek, hitelbank, sónak leszállítandó ára, s életének, úgy mint vagyonának biztosítása által, holott minden lázadásbéli veszedelmek elhárítására egyedül a nagyobb birtokosoknak áldozatal fordíttattak."[26]

Vidos aggodalma érthető volt, hiszen saját birtokának jobbágyai is mozgolódtak. Legalább is ez derül ki levelének következő soraiból: „Kukoricaföldet én senkinek sem igértem ... Az építésről itt zavaros körülmények közt gondoskodni sem lehet, csak nyári aklot készíttesetek a cseren."[27] A fenti sorok is bizonyítják, hogy Sárvár-környéke és Kemenesalja jobbágysága a birtokviszonyok alapvető megváltoztatását várta az eseményektől.

Térségünkben már április 13-án a mindszenti parasztok mozgolódásáról értesülünk: „... a régtül fennálló pásztortanyákat ... összve rombolták, a mindszenti határban birtokos uraságok pásztoraiknak pedig agyon verés fenyegetése mellett meg tilták, hogy határjukban uraságaik birka nyájait ennek utánna őrizni merészeljék." *Bögöte* jobbágysága a határ felmérésének megismétlését, elvett erdejük és legelőjük visszaadását kérte.[28]

Végül is az elégedetlenkedő mindszentieket a Csányi kormánybiztos által kivezényelt Hardegg vasas-ezred egy osztálya fékezte meg.

Simonyiban a megelőző évi tagosítás ellen lázadtak az érintettek. „A helység ... nemes és nem nemesekkel vegyes lakóssága a múlt ősszel létesült tagosztált földulta, először is a házankénti korcsmáltatást kezdve, utóbb az egyesek bírásába bocsájtott köz legelőt visszafoglalta, sőt egynémelylyek véres verekedéssel kegyetlenkedtek ... a zendülők mostani lázas kitöréssel nemcsak a magánybirtok megtámadására és elfoglalására, de vérengző verekedésekre is fajultak azok ellen, kik a csend háborításában a zavargókkal kezet nem fogtak." Itt is a katonaság a rendcsináló. 11 embert befogtak és Szombathelyre kísértek, a faluba pedig fél század lovasságot és fél század gyalogságot szállásoltak be.

Az áprilisi zavargások után májusban a *jánosházai Erdődy-uradalom* parasztjainak legelő visszafoglalásáról értesülünk. Az eseményről Táncsics Mihály is megemlékezett lapjában, a Munkások Újságjában. A jeles személyiség a község elöljáróit ostorozza, akik az uradalom érdekeit képviselték. A jánosházaiak mozgalmát is a katonaság törte le, a községet az Ernő főherceg ne-vét viselő ezred két százada szállta meg.

1848 nyarán újabb parasztmegmozdulásokról szólnak a híradások. A *pálfai* volt jobbágyok „Nagy Sándor volt földesuruknak marháit saját rétjéről s az egész határbéli legelőkről erőhatalommal lehajtották, a korcsmáltatást pedig olly formán foglalták el, hogy a haszonbéri fizetést megtagadták. A hosz-

[26] HERMANN 1998. 147. Vidos József levele Vidos Évához. Bécs 1848. március 18.
[27] HERMANN 1998. 147. Vidos József levele Vidos Évához. Bécs 1848. március 18.
[28] SIMON V. 1984. 108-109.

szúperesztegiek a papi tized megfizetését tagadták meg. A megye *Peresztegre* is katonaságot volt kénytelen vezényelni.[29]

Az elfogadott áprilisi törvények nemcsak a térség jobbágyságát forradalmasították, hanem magával ragadták az addig közömböseket is. „Országgyűlés áprilisi hóban bevégeztetvén, annak dicső törvényei hamar minden kezekben forogtak. A nemzeti hármasszín, úm. zöld, piros és fehér – ellentétül a kettős színnek, azaz fekete-sárgának – ... föl lett tüntetve zászlókon, kendőkön, szalagokon, fej- és mellékszereken s ugyane színekkel lettek akkor beföstve, a fekete-sárga fölé, a celli sóhivatalnak kapui és minden faépületei. Előpezsdültek szabadon a mindennémű érdekes hírlapok, röpiratok és paraszt híveim kezeikben még a mezőre hosszú szekéren mentökben is a Közlöny és a Népbarát lapjait láttam.[30]

Edvi Illés Pál, Kemenesalja történetírója, nyilván túloz, bár a külsőségekben megnyilvánuló forradalom melletti kiállás a későbbiekben sem volt egyedi:[31] „Nyilvános fellépésünk alkalmával viseltök a nemzeti színű rózsákat és szalagocskákat mellünkön a felírással: «Éljen a haza!» vagy «Éljen Kossuth». Fejünkön alacson nemzeti kalapok (ún. Kossuth-kalapok) díszelegtek. Zengett utcán, hegyen, völgyön a sokféle változatosságú muzsika és dallározás füleinkbe, valamerre jártunk-keltünk, a két nembeli gyermekek is nemzeti népdalokat zengtek, katonásdit játszottak ... Örömittas volt minden lélek; szegény, gazdag, úr és közpolgár össze-testvéresültek: egymást ölelték, egymással parozáltak ... Bármi kormány-rendeletnek kész szívvel és versengve engedelmeskedett minden ... De tanultunk is ám e szabadságnak bájoló korszakában kevés idő alatt annyit, mennyit nem, korábbi minden életünkben; – és ízleltünk olyan valami édeset, minek zamatja szájunkból, szívünkből soha ki nem veszhet ... Tanultunk név szerint sok új szókat, melyekhez ugyanannyiféle eszmék és tények bokrosan csatlakoznak, minők pl. abszolutizmus (önkényi kormány), árulás, camarilla, conservativ, radical párt, craval, demonstráció, democrata, emissarius, felelős minisztérium, guerillakatonák, közös teherviselés, nemzeti bank, nemzetőrség, politika, politizálni, proletárius, proclamatio, placat, ragasz, sajtószabadság, torlasz, ostromállapot, szoldateska, fekete-sárga, tricolor, octrojirozott alkotmány (ránk tolt törvénytelen kormány alkotmány), Kossuth-Kopf stb. stc. De a legszebb szó mégis, e nagyszerő nemzeti felébredésünkkel, volt a haza (vagy röviden elejtve, a hon) szava. Ezt vettük most világosabban megértve és meleg érzülettel szá-junkba, szívünkbe – hordtuk szalagokra kinyomva keblünkön, azt énekeltük, dallároztuk az ország minden zugaiban. Arról szólták hozzánk a honatyák kedvesen e kifejezéseket: Az hazát védeni, – adjunk fiakat honvédeknek, az-az: rendes katonáknak, – veszélyben forog a haza, – mentsük meg a hazát minden áron. A leggyűlöltebb szó pedig hazaáruló stb. ... Az osztrák kormány ti. e szók helyett: Magyarország, haza – szerette a magyar nép szájában ím e szókat forogtatni, és e célra törekedett iskolákban és kézikönyvekben is használtatni: birodalom, tartomány – a haza szónak egészen elmellőztével; és amúgy csak el-

[29] VÖRÖS 1966. 526-531.
[30] EDVI ILLÉS 1851. 85.
[31] EDVI ILLÉS 1851. 85-87.

dobva mint valami nem lényeges dolgot, csak háttérbe szoríttatott. ... De a haza szóhoz járult a nép és nemzet is, holott az osztrák kormány csak alattvalókat ismer és jobbágyokat.

Az országszerte uralkodó nemzeti örömittasság legélénkebben vala látható Kiscell mezővároskában, mint a vidék középponti gyűlhelyén, itt is pedig név szerint vasárnapi és csütörtöki napokon, mely utóbbiak nálunk hetivásár napja is. Ilyenkor a kocsik, hintók robogásainak, dallározásoknak, víg neszezéseknek, muzsikaszónak nem volt vége-hossza. Ilyenkor bejött ide, vagy csak egy fordulóra is, minden, valaki mozoghatott – nézni, hallani, élvezni és hazavinni a naponként felmerülő sokféle újdonságokat. Az új törvények szerinti kormányzásmód hamar életbe léptette a megyei bizottmány gyűléseket Szombathelyen, s azoknak kifolyását pedig Cellben is. Kedves újdonságul hozattak bé vidékünkre is az ángol meeting-ek (olv. míting), vagyis a nyilvános népgyűlések, melyek Vidos Józsefnek és Békási Imrének, mint e vidék csillagembereinek vezérlete alatt, toborzások alkalmával dicső scénákban tartattak – tárgyaik lévén majd a nemzetőrség létrehozása, majd a hamar ismét beálló országgyűlésre a követek, vagyis most már képviselők választása, majd adakozások a haza segélyezésére, majd pedig rendes katonai újoncok szedése a magyarra felingerelt rácok és szerbek ellen. Az elnökök, biztosok és más főnökök a kolostornak sok üres szobáit foglalták el szállásul és irodákul. Itt pezsgett, hullámzott tehát ki s be a legtöbb nép, de maguk ezen kolostor lakosai, igen szembetűnőleg, minden mozgalmaktól elvonulva viselték magukat, velük emberi állat sem a nyílt piaci téreken, gyűlésekben, sem udvarokon és tág folyosóikon soha nem találkozott.

Fönnnevezett lelkes hazafiak valami elbájoló modorban tudták a nép kedélyét oda hajtani s arra bírni, amire akarták. Embernyi emberek létükre, a nép kedvéért ezzel nyájaskodó atyafiakká lettek, hozzája lebocsátkozva, nyelvén ékesen szónokoltak, az evégre a piacon külön felállított deszka emelvényeken. Majd ezekről karöltve egymással alálejtvén, bévegyültek az ifjúság táncaiba. Nem is volt oly nagy áldozat, melyet ily népgyűléseken kivívni nem lehetett volna.''

b./ A nemzetőrség és a VII. (szombathelyi) honvédzászlóalj szervezése

A megye vezetése a pozsonyi és pesti események, a kibontakozó mozgolódások hatására, mivel az addig itt állomásozó idegen katonaságot elvezényelték, alapvető feladatnak tekintette az ideiglenes nemzetőrség megszervezését. Az önkéntes rendfenntartók toborzása sem volt problémamentes. A tanulmányunkban vizsgált területen *1848. március 27-én csupán Sárváron beszélhetünk 100 fős önkéntes szolgálatra jelentkezőről.*[32]

Sárvár mezőváros tanácsa már az 1848. március 15-én tartott ülésén határozatot hozott az éjjeli őrszolgálat megerősítéséről. Indoklásként a belbéke megőrzését, az éjszakák során a Csényéből Sárvárra lopódzó tolvajok távoltartását jelölték meg. Minden sárvári polgárt éjjeli őrszolgálatra köteleztek. A szükséges fegyverek beszerzésével Stieder Károly kereskedőt bízták meg.

[32] SIMON V. 1984. 106.

1848. május 1-jén került sor a kibővített „tanácsnoki tiszti választásra". A 12 fős mezővárosi tanácsos mellett külső tanácsosként 34 főt vontak be a település vezetésébe. A megválasztottakból 34 fő tagja lett a megválasztott nemzetőrségnek is. A 12 tanácsosból tizen, a 34 külső tanácsnokból 24-en vállalták a nemes feladatot. A sárvári nemzetőrség létszáma 1849. június 19-re 137 főre növekedett s közülük nyolcvan fő felfegyverzett volt.

A nemzetőrséget a kinevezett kapitány irányította. A parancsnokság főhadnagyból, hadnagyból, őrmesterből és 6 fő altisztből állt. Sárváron a 10 fős parancsnokság 6 tagja a város vezetőségéből került ki.

A sárvári nemzetőrszázad parancsnoka Noszlopi László, 2. gyalogezredbeli volt hadfi, egyik főhadnagya a keményegerszegi ügyvéd és gazdálkodó, Vittnyédy József lett.[33]

2. kép: Vas megyei nemzetőr
Abb. 2. Nationalgardist aus dem Komitat Vas

A rendfenntartó erő megszervezését indokolta a megye több helységében, Szombathelyen, Rábahidvégen, Körmenden, Kőszegen, majd április elején a Sárváron lezajlott zsidóellenes megmozdulás.[34] A megalakuló nemzetőrséget is felügyelő és irányító Széll József kormánybiztos utolsó ténykedése Jánosháza legelőelfoglaló mozgalmának elnyomása volt.[35] Nagyon sok bajt okozott például Kemenesalja vidéke, ahová befészkelték magukat a reni-

[33] BONA 1988. 442., 649., DOMINKOVITS 1989. 68-69.
[34] SIMON V. 1984. 106.
[35] SIMON V. 1984. 109.

tenskedők, s az új hatóságok ellen fellázították „... ezt a különben csendes vasi népet." – olvashatjuk egy értékelésben.[36]

A külső veszély érzete 10 új honvédzászlóalj felállítására ösztönözte a magyar kormányt. *A VII. honvédzászlóalj szervezése május végén kezdődött meg Vas megyében.* A megye 4000 pengő forintot ajánlott fel a zászlóalj költségére s egyuttal közadakozásra szólította fel a polgárokat. Vidékünkön is köztiszteletben álló polgárok végezték az adományok gyűjtését. *Sárváron* Ernecz Zsigmond, *Csényében* Zuggó Ignác, *Jánosházán* Kapocsi József, *Dukán* Tóth Lajos, *Csöngén*, Horváth Elek, *Nyőgérben* Kőnigmayer Károly, *Pósfán* Tulok Zsigmond volt az adománygyűjtő bizottság vezetője.[37]

A VII. zászlóalj toborzási székhelye *Szombathely* volt. Május 25-én 10 toborzótiszt, köztük a *gyertyánosi születésű Jelencsik Imre* látott munkához. *Sárváron Székely Ferenc* hívta Kossuth zászlaja alá az ifjúságot. A vasi zászlóalj 7 törzstisztje, 17 főtisztje és 473 főnyi legénysége augusztus elején a Rum-Hosszúpereszteg-Jánosháza útvonalon vonult Veszprémbe.[38]

A helyi rendfenntartásra alakuló nemzetőrség életében 1848 május-júniusában alapvető változás következett be. Jellasics horvát bánná történő kinevezése késztette a Batthyány-kormányt, hogy az eredetileg csak rendfenntartásra és helybeni szolgálatra kötelezett nemzetőri egységeket, *„mozgóvá tett nemzetőrséggé"* alakítsák át. *A vasi nemzetőrség zászlaját június 13-án Batthyány Lajosné védnöksége alatt Ikerváron avatták fel.*[39]

Az 1848. június 13-án kiadott mozgósítási parancs nem érte váratlanul Vasvármegyét, bár a megyére kirótt 3000 nemzetőr két héten belüli kiállítása nehézségekbe ütközött. Erről győz meg bennünket Vidos Józsefnek, a Vas megyei mozgósított nemzetőrség parancsnokának Csány Lászlóhoz, a Drávavidék kormánybiztosához intézett június 28-i levele:[40]

„Esmérvén megyém népiségének szellemét, s heli [sic!] körülményeinket, s jól tudván azt, hogy itt nálunk az őrseregek még nagy részben alakítva sincsenek, – de leginkább megőrizni kívánván az itten eddig uralkodott belcsendet, melyet a különféle viszonyok, családi és gazdasági kötelékek által lefoglalt nemzetőrök rögtöni kimozdítása könnyen felzavarhatott volna, sok tűnődésem s másokkali tanakodásom után nem tudtam mást, célszerűbbet kitalálni, mint a nép kedélyének ingerlése nélkül oll [sic!] módot javaslani, mell [sic!] szerint elszánt, bátor lelkületű férfijak példája által serkentessék a nép polgári kötelességének, a hon védelmezésének tellesítésére [sic!].

Ezen okokból fogadta el az állandó bizottmány önkéntes nemzetőrök kimozdítása eránti véleményemet, s becsületére legyen mondva az intelligenciának, a magyar lelkületű s nagy részbe a hős szellemű nemességgel testvérisült kemenesi, Rába- s Gyöngyös-parti népnek, szép számmal sereglettek önkéntesen zászlónak alá, úgy hogy jelenleg 1600 önkéntes nemzetőr, kik kö-

[36] VARSÁNYI 1998. 602.
[37] BALOGH 1998. 12-13.
[38] BALOGH 1998. 14., 17.
[39] SZIKLAY-BOROVSZKY 1898. 241.
[40] A levelet közli HERMANN 1998. 151.

zött azonban bátor lelkületű nem nemzetőrök is foglaltatnak, rövid idő alatt kimozdítható állapotba tétethetik.

A még hátralévő 1400 nemzetőrök eránt (mert megyénkből jelen kürölményekbe többet kivinni legalább az én hitem szerint, sem nem lehetséges, sem nem tanácsos) úgy intézkedett a tegnap előtt tartatott állandó bizottmány, hogy a katonáskodás eránt még most legnagyobb ellenszenvvel viseltető német vidéki járásokból, honnénd önkéntesen sem jelennek meg, sőt, inkább irtás-, hegyvám- s egyéb igényekkel áll elől, a reájuk nemzetőr szám szerint esendő mennyiséget ön belátásuk szerint állítsák ki, – mi ha eszközlésbe vehető nem lenne szépségesen, akkor a törvény értelmébe sor szerint fognak kirendeltetni.

Noha felakadásokkal, sok ellenséges elemmel kell küzdenem, de bizton hiszem, hogy 9-10 nap alatt 3000 emberből álló, s rendes ezeredbe alakítandó önkéntes nemzetőr bajnoktársaim személles [sic!] vezérletem alatt rendeltetése felé elindulhat, – arra azonba tisztelt Polgártárs urat figyelmeztetni bátor vagyok, hogy ezen csapatot csak önelemeiből szerkesztendő fő- és altiszteinek vezérlete alatt lehet célszerűen alkalmazni, mivel a népet azzal is hallottuk ámíttatni: hogy az urak most ugyan felállnak, de majd a harcmezőn őket más tiszteknek átadják, s hazatérnek.

Egyéberánt nálunk nagy pénzszűke uralkodik, a pénztárokat az önkéntes zászlóalj szükségei is nagyon kiürítik, – 2000 kaszánál, 460 szuronyos puskánál, 200 kardnál több fegyverünk nincsen, – pedig a nép fegyvertelenül idegenkedik kivonulni, azért igen szükséges volna tudnom, lehet-e? és bizonyosan mennyi puskára számítni.?''

Vidos József levele is bizonyitja, hogy Sárvár-vidéke és Kemenesalja lakossága a hívó szóra Kossuth zászlaja alá állt. Sárvár mezőváros 1848 júniusában 13 fő önkéntest és 8 fő felfogadott katonát adott az önkéntes őrseregnek. Az önként jelentkezők között találjuk Vittnyédy József városi ügyészt, Kiss Alajos városi jegyzőt, iparos mestereket, Boda István csizmadiát, Kerlak Mátyás kovácsot, Varga István takácsmestert, Halassy Károly erdőőrt, Remete Ferenc vaskereskedőt, napszámosokat, uradalmi alkalmazottakat. A Sárvár melletti *Péntekfaluból* 1848. június 26-án 6 fő vonult be önkéntesként a mozgósított nemzeti őrseregbe.[41]

A mozgóvá tett vasi nemzetőrség levelezőkönyve alapján tudjuk, hogy Sárvár-környékéről és Kemenesaljáról önkéntesek vonultak be a vasi nemzetőrsereg III. kemenesaljai zászlóaljába *Nickről, Uraiújfaluból, Darásporpácról, Káldról, Hosszúperesztegről, Izsákfáról, Jánosházáról, Kissomlyóról, Hetyéről, Simonyiból, Patyról, Górról, Nemesdömölkről, Szentiványfáról, Ostffyasszonyfáról, Mihályfáról, Lakról, Csöngéről, Sömjénből, Vönöckről, Pórmagasiról, Nemesmagasiról, Magyargencsről, Hőgyészről.*[42] A fenti kimutatás természetesen nem teljes, hiszen a levelezőkönyv adatai alapján készített kimutatás a szabadságoltak névsora alapján készült. A fentebb említett péntekfalui példa alapján feltételezhetjük, hogy a vizsgálat tárgyát képező térség falvai teljesítették hazafiúi kötelességüket.

[41] ARADI 1974. 24-25.
[42] SIMON V. -TILCSIK 1988. 275.

Az önkéntesek toborzása természetesen Sárvár-környékén és a Kemenesalján sem volt zökkenőmentes. Erről olvashatunk Edvi Illés Pál visszaemlékezésében is, a kenyeri katolikus plébános esetét említve.

A Kemenesalja történetírója szerint a kenyeri plébános írásban is tiltakozott a nemzetőri lajstromba vétele ellen, hivatkozva hívei tiltakozására, amely szerint a fegyverfogás ellentétes a papi hivatással. Edvi Illés szerint a falu, hívei állásfoglalására mégis nyilvántartásba veszik, hogy „ha úgy szükségeltetik, hadba is nékik vigasztalásukra velük menjen.''

Jelen esetben Edvi Illés Pál valószínűleg túloz, hiszen *Fekete János kenyeri plébános* és esperes esete nem volt egyedi, annál is inkább mivel forrásaink szerint az ő tiltakozása még 1848 májusában történt. A kenyeri plébános „... május 19-én a püspöki szentszéket ostromolja kétségeivel: egyrészt mint plébános esküt tett, miszerint híveit el nem hagyja; most pedig – mint nemzetőri szolgálatra kötelezett – egy újabb ...« tábori eskűvel zászló alá kötelezik», melynek következtében őt bármikor a plébániáján kívülre vezényelhetik.''[43] Nehéz eldönteni, hogy Kenyeriben valójában mi is történt. Megkockáztathatjuk, hogy az esperes valóban papi eskűjéhez ragaszkodott hűségesen és elvszerűen, felmerülhet Edvi Illés Pál felekezeti elfogultsága, de felmerülhet a nemzetőrségbe toborzók túlbúzgósága is, annál is inkább, hiszen a feladatot végrehajtandó nemzetőrségi parancsnok a Kemenesalja szülötte volt.

A toborzás nehézségeiről Vidos József is beszámolt:[44] „Nagy nehézségek s küzdelmek után ugyancsak sikerült mozdítható őrseregemet papíron organizálni, s miután foló [sic!] hó 2-án a kemenesaljai zászlóaljt Ivánkovich őrnagy vezérlete alatt Kiscellbe öszveállítottuk, ezen, úgy a többi zász[ló]aljak kimozdításának ideje és útirendje felől jelen soraim késéretébe fogod venni az alispáni tudósítást. – E reám nézve örökké emlékezetes néhány napok alatt tágosbult emberi s népesméretem; eleinte a lelkesedés kitörő jelekbe mutatkozott, s el lehet mondani, a nemesség s magyar polgár elem becsületére, hogy jelleméhez következetes maradott, – de bezzeg, barátom másképp áll a dolog a német atyafiaknál, ők mindennemű ürügyek alatt visszavonultak, s eddig csak annyi sikerült, hogy more patrio reájuk parancsolván az állandó bizottmány, s a kivetést a nemzetőrök száma szerint teájuk nézve megtévén, a lelkesbek s bátrabb nemzetőrök közül is jönnek ugyan néhányan, de nagy részbe helettesítenek [sic!], és itt ismét a magyar elemet zsákmányolják.

Nem hijjánoznak [sic!] nálunk is, s tán az intelligenciából, gyávák, kik magukat közünkbe soroztatni nem bátorkodtak, s most pulaságuk mentségére másokat is visszatartóztatnak, s a nép között hallhatni szavukat: hogy ezen fölkelést nem is a császár akarja, csak az urak, kik most föliratják ugyan magukat, de majd elviszik a szegény népet a harcba, ott átadják idegen tiszteknek, s maguk hazajönnek, nem győzöm a sok ünnepéles esküt, fogadást, hogy el nem hagyjuk őket, még eddig bíznak bennem, mit rejt a jövendő? nem tudom.''

Legelébb tehát az *Ivánkovich János*, Vas vármegyei táblabíró által irányított *kemenesaljai zászlóalj* szerveződött meg. Vidos július 5-i levele

[43] EDVI ILLÉS 1851. 87., VARSÁNYI 1998. 604-605.
[44] HERMANN 1998. 152.

szerint azonban még most is *baj volt a fegyverellátással,* annak ellenére, hogy jó néhány település, köztük Sárvár mezőváros is mindent elkövetett a kiállított nemzetőrség felfegyverzésére. 1848 tavaszán Sárvár már 101 db szuronyos puskát vásárolt 2180,- Ft értékben. Mivel a mezőváros költségvetését ily nagy összegű kiadás alaposan megterhelte, így a mezőváros tanácsa jobb módú polgáraitól vett fel kölcsönt. Pum György 750.- Ft-ot, Farkas József molnármester 500,- Ft-ot kölcsönzött a fegyervásárláshoz. 1848 augusztusában Beischmid polgár ugyancsak 500,- Ft-ot kölcsönzött. *Rendkívül érdekes momentum, hogy a sárvári várat és uradalmat birtokló Ferdinánd modenai herceg a megvásárolandó fegyverekhez 1000,- Ft „segedelmet" ajándékozott.*

A rendfenntartást biztosító sárvári szuronyos fegyverek képezhették Vidos József mozgósított nemzetőrsége fegyverarzenáljának mintegy 1/5-ét. Vidos június 28-án mindösszesen 460 szuronyos puskát említ. A sárvári számadásokból tudjuk, hogy a vásárolt 101 db szuronyos puskából 88 db-ot Békássy Imre kormánybiztos utasítására 2200,-Ft-ért kénytelenek voltak átengedni a megyei sereg számára.[45]

A sárvári számadáskönyv több más érdekes adatot is említ. A nemzetőrségnek vásárolt 2 dob árát, 37,30 Ft-ot, a város polgárai adták össze. A celli táborba induló önkéntesek számára a mezővárosi tanács 4 _ rőf „nemzeti pántlikát", szalagot vásárolt a helyi szatócsnál. A drávai önkéntesék számára a ruhákat a helyi szabók készítették a város költségén. Az egyik helyi lakatosmester, Jisztl József, 16,- Ft értékben öntött golyókat a nemzetőrök számára, s ugyancsak vásároltak lőszert Gayer Pál helyi boltostól is.[46]

A drávai határőrizetre rendelt Vas megyei mozgósított nemzetőrsereg *III. kemenesaljai zászlóalja 1848. július 11-én Kiscellben gyülekezett.* Az eseményről Edvi Illés Pál így tudósított: „Az indulást megelőző vasárnapon, a terjedelmes fárámból elmenendő számos nemzetőröknek a dömölki templomban búcsú prédikációt tartottam, rájok áldásomat adtam ... Kemenesalján a nemzetőrsereg összehivatásának gyűlhelyéül is Kiscell mezőváros és az e-zen alul L' mérföldnyire eső Ság helységnek téres gyöpsége volt kitűzve. ... keddi nap felvirradván, korán reggel már hangzott a dobszó, ujjongás, dallá-rozás és muzsika minden irányzatból Cell felé. Távolabb helységekből a sere-gek e nap előtti estve bévonultak. Kísérte őket töméntelen számú népség gyalog, szekéren, hintókon, vagy csak Cellig az elválás órájáig. – a sok fájdal-mas szívű édesanya, nő és síránkozó szerelmes leány – vagy szintén velök a Drávához is elmenendők. És megtették ezt valósággal, nemcsak a markotányosnők és gyerkőcek feles számmal. Utak, utcák, celli piac és gyöpségek a néptömegtől annyira el valának ömlesztve, hogy a podgyászos kocsikhoz alig lehetett férkőzni, és a káplárok legényeiknek sorban össze-állításához tért alig nyertek. Nyolc óra tájban megérkezett az ezredes, magyar nemzeti civil ruhában, szürke ménen lovagolva, sok tisztelőktől környeztetve, és a helyszinén éljenzéssel fogadtatva. Az őt esengve váró sereget szalutálva (idvezelve) szemlét tartott, és mit sem késve jelt adott az in-

[45] SZEIBERT 1984. 112/a., HERMANN 1998. 151.
[46] SZEIBERT 1984. 112/a-b.

dulóra, ő maga elől lovagolván. Orvosnak elment e sereggel Cellből physicus Hollár és Freund Benedek népszerű ügyes izraelita; – evang. tábori papnak Guót Ferenc, csöngei lelkész. A sági gyöpen ment végbe az ünnepélyes felesketés a zászló alatt. Hévnapok uralkodtak. Az első stációt Bögötén tartották, hol Ivánkovics, ottani földesuraság (utóbb magyar kormánybiztos) a sereget lovagi bőkezűséggel megvendégelte, és úgy odább bocsátotta. Haladtak pedig első napon Baltavárig.''[47] A zászlóalja július 13-án érkezett meg Zalaegerszegre, ahol szomorúan tapasztalták, hogy a kincstári ellátás megszervezése nem történt meg.[48]

A III. kemenesaljai zászlóalj tisztikara a következő volt:[49]

	zászlóalj törzs
zászlóaljparancsnok:	*Ivánkovich János őrnagy*
Segédtiszt:	Divitsek György alhadnagy
Tábori (ev.) pap:	Guoth Ferenc
Orvosok:	Torkos ...
	Freund Benedek
Tábori biztos:	Vidos Viktor alhadnagy
Irnok:	Horváth József őrmester
	Lelovits Sándor őrmester
	Századparancsnokok
13. század:	Zarka Sándor
14. század	Vajda János
15. század	Radó Ignác
16. század	Gothárd István
17. század	Horváth Ede
18. század	Békássy Lajos

A vasi nemzetőrség III. kemenesaljai zászlóalja az Iharosberényben állomásozó ezredtörzstől lévő legtávolabbi *Dráva-szakaszt, a Zsitva-Babócsa-Barcs vonal ellenőrzését kapta feladatul.* Bár konkrét harci feladatra nem kényszerültek, a sanyarú körülmények, az élelmezési nehézségek nem kímélték a Sárvár-környéki és kemenesaljai nemzetőröket sem. Edvi Illés a következőképpen írja le a drávai körülményeket.[50] „Kenyér Kanizsáról szállíttatott. Hús helyben volt található. Hanem a további élelmezés Dráva mellett igen sovány lett, nem kielégítő, és valami jóféle étkek pénzért sem voltak kaphatók. A szállások is rondák, úgyhogy a szállók inkább kint a gádorokban vagy pajtákban háltak. Bor és víz rendkívül rossz. Melyekhez társulván a szokatlan katonai életmód és zaklattatás: igen sokan betegségbe –

[47] EDVI ILLÉS 1851. 214-216. Edvi az időpontot július 10-re teszi.
[48] HERMANN 1998. 154.
[49] SIMON V. -TILCSIK 1998. 278.
[50] EDVI ILLÉS 1851. 216-217.

különösen az ún. drávai lázba – estek, mely valami typhus (hagymáz) neme, és amelyből szörnyű hosszadalmas és kínos lőn a felgyógyulás, sőt sokan onnét haza hozatva, ezredesi engedély mellett, utóbb is belehaltak.

A hazának a szolgálatában, házától messze, idegen vidéken áldozatul kevés ember esett; de a drávai láz következtében itthon utóbb igen sokan merültek halálba.

Az egész őrködés idő folytán a közlekedés a honlevőkkel szakadatlanul fönntartatott és nagyjában ment. Mivel egy falu sem maradt anélkül, hogy belőle nemzetőrök a Drávához nem kerültek volna: tehát majd egyikből, majd másikból is rokonok minduntalan utaztak alá, az övéiknek élelem-szereket viendők, kik által innét hazul leveleket és bármi egyéb holmit mások is az övéikhez szállíthattak, és ugyan akik visszatérvén annyi sokféle bizományokkal, levelekkel, izenetekkel halmozva érkeztek haza, s állapodtak meg Cellben, a középponti helyen, hogy a szekérnyi hozományokon kiadni alig győztek. Mi több: köz és úri rendű nemzetőrök maguk is állomásaikról bizonyos határnapokig egyszerre számtalanon haza bocsáttattak – könnyen kinyerhető ezredesi engedély mellett. Sőt e nélkül is, az ostffyasszonyfai urak egy éjjel mindnyájan hazaszöktek, néhány napig legénységöket vakmerően odahagyván."

Jellasics, horvát bán, szeptember 11-i támadása, a túlerő, visszavonulásra kényszerítette a Dráva-vonalon szolgálatot teljesítő vasi nemzetőrséget is. Vidos csapatai, így a számban megfogyatkozott kemenesaljai zászlóalj, Zalá-ba húzódott vissza. A 3 hónapra szerveződött mozgósított nemzetőrség leváltott tagjait Sopron vármegye két nemzetőrzászlóalja volt hivatott pótolni Vidos József seregében. Velük és a csatlakozó Miklós cár nevét viselő 9. huszárezred 2 századával, valamint a Sándor huszárezred Grácból hazaszökött 105 huszárjával sikerült Nugent császári tábornokot Nagykanizsáról kiszorítani. Berzsenyi Lénárd, a 9. huszárezred egyik századának parancsnoka, szintén a Kemenesalja szülöttje volt.[51]

c./ Az 1848-as képviselőválasztások. Batthyány Lajos sárvári és Békássy Imre kiscelli képviselők az 1848-as népképviseleti országgyűlésen

Az 1848. évi áprilisi törvények rendelkeztek az új népképviseleti választásokról. A történelmi Vas megye 10 képviselőt küldhetett a szabadon választott parlamentbe. *Térségünk két választókerülettel rendelkezett, a sárvárival és a kiscellivel.*

Az 1848. május 1-jén megalakult, választásokat előkészítő megyei „középponti választmány" tagja lett Vidos József is. A sárvári választási kerületben 57, míg a kiscelli kerületben 46 település választásra jogosult lakósai szavazhattak. A „régi jog szerint" szavazati joggal bírtak a főnemesek, főpapok, illetve a nemesi ranggal rendelkezők. Az úgynevezett nemesi községek

[51] SIMON V. -TILCSIK 1988. 284.

közül a sárvári területhez tartozott Bőd (56 fő) és Meszlen (61 fő), a kiscellihez Nemesmagasi (138 fő) és Vönöck (128 fő).[52]
Területünkön a választásra jogosult volt jobbágyok száma (válasz-tójoggal a legalább negyed telket bíró jobbágy rendel-kezett) nehezen összesíthető. A műhellyel, kereskedési teleppel, gyárral bírók, illetve a legalább egy segéddel dolgozó választói joggal rendelkezőkről már több adatot közölhetünk. A kiscelli kerülethez tartozó Várkeszőn 35 választóból 32 volt iparos, míg Sárváron 41:31 volt az arány.

A választójoggal rendelkező értelmiségiek (tudorok, sebészek, ügyvédek, mérnökök, művészek, tanárok, gyógyszerészek, lelkészek, segédlelkészek, jegyzők, iskolatanítók) számát illetően is csak néhány adattal rendelkezünk. Feltűnő, hogy legkevesebben (26 fő) a sárvári kerületben találhatóak, az összválasztók mindössze 0,46 %-a. A kiscelli kerületben 104 értelmiségit írtak össze, Kiscell mezővárosban 13 főt, a választók 12,4 %-át.[53]

Mindkét választókerületben, mivel csak egy jelöltet állítottak, a szavazás közfelkiáltással történt.

A sors jóvoltából mind a sárvári, mind a kiscelli választókerület gr. Batthyány Lajost, a már kinevezett felelős magyar kormány miniszterelnökét jelölte képviselőjének.

Az 1848. június 23-án megtartott választásokon gr. Batthyány Lajos miniszterelnök közfelkiáltással elnyerte mind a sárvári, mind a kiscelli kerület mandátumát. „... egyes és köz akarattal ... ország gyűlési követjüknek kikiáltván, elválasztották..." – olvashatjuk a korabeli celli jelentésben.

Gróf Batthyány Lajos a kiscelli választási bizottság elnökétől értesült a kerületben történt képviselővé választásáról 1848. június 24-én. Békássy Imre levelét követően köszönetet mondott Kemenesalja polgárságának a megtiszteltetésért. Június 26-án aztán megérkezett Széll József kormánybiztos levele is, amelyből értesült sárvári megválasztásáról.

Az első felelős magyar kormány kinevezett miniszterelnöke a választási eredmények ismeretében „választásra" kényszerült. *Választania kellett a kiscelli és a sárvári kerület mandátuma között. A miniszterelnök döntéséről az 1848. június 26-án a kiscelliekhez írt leveléből értesülünk:*

„Tisztelt választó kerület, kedves polgártásaim!

Mélly meleg örömmel vettem az ezen kerület képviselőjévé lett elválasztásom iránti kedves hírt, azt e kerülethez folyó hó 24-én bocsátott soraim hívem tolmácsolták. Miután azonban Vas megye első alispánjának mai napon hozzám érkezett s ezen másolatban ide zárt tudósításból, bár meglepő de szinte kedves felhívás intéztetett hozzám, miszerint Vas megye polgárai, te-kintve a haza irányában tett csekély érdemeimet, a sárvári kerületben is megválasztottak, s a sárvári kerület képviselőségének általam leendő elfogadása esetében a Kis Czelli kerületben képviselőül Báró Mesznil Viktor úr fogna elválasztani, - teljesen megvagyok győződve, hogy a fényes és kitűnő állást, mellyet én e kerület bizalmánál fogva megtiszteltetem Br. Mesznil Viktor urnál mint a szabadság ösmeretes régi bajnokánál s az annyi ízben tanúsított ha-

[52] VARSÁNYI 1993. 379-382.
[53] VARSÁNYI 1993. 383-386.

zafiui tulbuzgalmánál fogva e kerület méltóbb s érdemesebbre alig ruházhatná, – azon minden jó hazafitól pártolást érdemlő körülménynél fogva hogy kerület képviselőségi állásának a közbizalmat nagymértékben bíró Br. Mesznil Viktorra leendő átruháztatása által a nép képviselői testület tagjainak száma a szabadság s értelmiség egy derék lelkes bajnokával szaporodik, e kerületnek személyemre ruházott képviselőségét ezennel hálás köszönetem mellett visszanyújtom s báró Mesznil Viktort a kerület kedvezésébe ujólag is ajánlván e kerületet tiszta hazafiúi indulatomról továbbra is biztosítom."[54]

A kiscelli kerületben tehát július elején új választást kellett tartani. A jelölt – Vidos József ajánlására – Békássy Imre högyészi birtokos, szolgabíró lett. A megismételt választáson őt is „egy szívvel lélekkel s ebből kifolyólag szabad akarattal" választották képviselővé.[55]

Gróf Batthyány Lajos, a felelős magyar kormány miniszterelnöke október elsején lemondott funkcójáról s egyuttal a sárvári képviselőségről is: „Egyuttal lemondok képviselői állásomról is, hogy alkalmuk legyen választóimnak politikai eljárásomról ítéletet hozni. Bárminő is legyen az ítélet, arról legyenek meggyőződve Uraim, hogy akár mint országgyűlési képviselőt, akár mint egyszerű honpolgárt, mindig küzdve fognak találni soraikban szóval és tettel Magyarország jogai és a törvények szentsége mellett és mindaddig nem fogok pihenni, míg ellenség fertőzteti hazánk földjét jelenléte által és oly törvények állanak fenn, melyeket az ellenségek nem akarnak elismer-ni, jöjjön bár a forradalom felülről vagy alulról."[56] – olvashatjuk a volt miniszterelnök képviselőkhöz írt levelében.

Batthyány tartotta is magát az 1848. október 2-án írt levelében foglaltakhoz. Bécsből Ikervárra vonult vissza és csak *a sárvári választókörzete újbóli megerősítése után indult december 6-án Pestre,* az országgyűlésre. Célját felesége, Zichy Antónia, visszaemlékezéséből ismerjük:[57]

„Lajos kívánsága szerint Ikervárott maradtam gyermekeimmel. Mikor ő 1848-ban december 6-ikán mint képviselő a sárvári kerületben az országgyűlésre ment, így szólt hozzám: „Kossuth mostani eljárását nem hagyom jóvá; attól tartok, hogy az ország végromlása eleibe megyünk; pedig gyorsabban mint gondoljuk, ha ellene nem evedzünk, azért egy mérsékelt pártot akarok alakítani, véleményemet kimondani.

Lehet, hogy ez Pesten nem fog tetszeni, lehet, hogy árulónak is fognak hinni, de kötelességemnek tartom meggyőződésem szerint cselekedni, akár tetszik, akár nem, és akárminő nehéz ez a mostani viszonyok között. De azt nem akarom, hogy te halljad, ha gyaláznak, hogy engem talán hazaárulónak neveznek, midőn éppen fellépésem által a hazát akarom menteni; azonkívül, ha Windischgrätz herczeg még Pestre jön (mi valószínű), attól tartok, hogy sok vér fog folyni. Nyugodtabb vagyok, ha te a gyermekekkel itt maradsz."

[54] VARSÁNYI 1993. 388-389.
[55] VARSÁNYI 1984. 231.
[56] A levelet közli: KÁROLYI 1932. II. köt. 46.
[57] URBÁN 1981. 592.

3. kép: Gróf Batthyány Lajos, Sárvár 1848-as képviselője
Abb. 3. Graf Lajos Batthyány , Abgeordneter von Sárvár

Hasonlóan nyilatkozott vérbírái előtt is:[58] „Bécsből való távozása után birtokára visszavonulva minden politikai tevékenységtől tartózkodott. Mi-kor azonban egyhangúlag megválasztották, erkölcsi kötelességének tartotta a választást elfogadni azért, mert lemondólevelében, mely a Lamberg elleni határozatot keményen szemére veté a képviselőháznak, világosan kifejezte, hogy mandátumáról való leköszönése által alkalmat akar adni választóinak, hogy ítéletet mondjanak magatartásáról. Ez a nyilatkozat október 2-án, a fölöszlató királyi rendelet kiadása előtt történt és ha az országgyűlés a fölöszlató rendelet ellen is együttmaradt, nekie szavát állni, a képviselői mandátumot elfogadni kellett. Itt még egy másik okot is beszúrhatott volna előadásába Batthyány. Azt, hogy a vasmegyei pórnép, melvet a bán hadainak kicsapongásai amúgy is a legvégsőkig elkeserítettek s melynek elkeseredését és ha-

[58] KÁROLYI 1932. II. köt. 98-99.

zafias érzelmeit népszónokok és jóakaratú túlzók az exaltáltságig fokozták, a mandátumot visszautasító Batthyányt hazaárulónak tartotta és dühében sem őt, sem családját ikervári elszigeteltségükben nem kímélte volna. De Batthyány erre nem találta ildomosnak hivatkozni. Ehelyett az említett erkölcsi kötelességen felül egy más politikai okot hozott föl. Használni, békíteni akart, mondá, a képviselői immunitás védelme alatt; mert erre barátai nógatták és ő hitte is, hogy Windischgrätz várható bevonulása sokakra kijózanító hatással lesz. Magán az országgyűlésen ebben az irányban hatni egyelőre nem volt képes; mert a túlzók által elbűvölt képviselők nagy része őt az ott megjelenőt föltűnő ridegséggel fogadta; de magán érintkezésben, társadalmi úton mindent elkövetett, annyira, hogy Kovács Lajos őt mérsékletre, türelemre kérte, mert még nincs itt az idő, mondá, amikor a szélsők ellen sikerrel lehetne föllépni.''

Gróf Batthyány Lajos tehát 1848. július 2 – október 2-ig, majd december 6-tól az év végéig vett részt a népképviseleti országgyűlés munkájában. A kiscelli képviselő, Békássy Imre, tevékenysége még rövidebb időre korlátozódott, hiszen a miniszterelnök szeptember 17-én Vas megyei kormánybiztosnak nevezte ki. A kinevezést a képviselőház szeptember 21-én hagyta jóvá, amelynek értelmében Békássy visszatért Vas megyébe.[59]

Batthyány Lajos képviselőházi szereplését értékelni rendkívül nehéz, hiszen ő elsősorban kormányelnökként szerepelt az országgyűlésen. Mint sárvári képviselő 1848. szeptember 16-án, első lemondásakor emelkedett szólásra és meglehetősen ellentmondásos helyzetére utalt: „Én itt két lehetetlenség közé vagyok állítva: az egyik lehetetlenség oda fönn Bécsben, a másik lent Pesten van... Valjon nem érkezett-e még meg azon végpercz mellyben a nemzet már azon legutolsó s legelszántabb önvédelemre szorult, mellynél a törvényességet nem képes, de nem is köteles respektálni.''[60] *Batthyány tehát, mint sárvári képviselő, az önvédelmi harcot helyezte kilátásba s ezért vállalta továbbra is a miniszterelnökséget.*

Gróf Batthyány Lajos, mint kormányfő, az országgyűlésben a *radikálisokkal szemben a mérsékelt vonalat követte.* Ez nyilvánult meg az újoncozás kérdésében is, amikor az „olaszok elleni haderőre'' szavazott, de ez olvasható ki a népoktatási törvény szavazásakori távolmaradásáról is.[61] A fentieket erősítik a felesége által írt naplóból idézettek és a vérbíróság előtt tett vallomása is.

Békássy Imre kiscelli képviselő országgyűlési szerepléséről még kevesebbet tudunk. Az újoneozási törvény meghozatalakor (1848. július 20.) még folyt mandátumának igazolása, tehát nem szavazhatott. Nevével a későbbiekben is összesen egy alkalommal találkozhatunk. Szeptemberben ő is tagja volt annak a száztagú képviselőházi küldöttségnek, amely békítő szándékkal Bécsbe indult.[62] *Békássy* bár továbbra is tagja maradt a képviselőháznak, *szeptember második felétől kormánybiztosként Vas megyében működött.*

[59] VARSÁNYI 1984. 238-239.
[60] VARSÁNYI 1984. 235.
[61] VARSÁNYI 1984. 235.
[62] VARSÁNYI 1984. 235.

3. A KANIZSAI GYŐZELEMTŐL A CSÁSZÁRI MEGSZÁLLÁSIG (1848 október – 1848 december)

a./ Nemzetőreink kanizsai győzelme. Batthyány Lajos a „hegyfalui táborban". A Todorovics elleni hadművelet

Jellasics horvát bán szeptember 11-i támadása új helyzetet teremtett a vasi nemzetőrsereg számára is. Vidos József nemzetőrei, köztük a III. zászlóaljat alkotó Sárvár-vidéki és kemenesaljai nemzetőrök, előbb Zala, majd Vas megyébe vonultak vissza. A III. zászlóalj Bögötén és környékén szállásolt be, míg az I. zászlóalj Jánosházára, a II. pedig Hetyére vonult.

Sajnos, kritikusan el kell ismrnünk, a bomlás jelei a sárváriakat és kemenesaljaiakat tömörítő III. zászlóaljnál indultak el. Vidos szeptember 15-i jelentése szerint a három hónapra szerződött nemzetőrök közül 2 század már eltávozott és másik kettő is távozni készült. A bomlás jelei mutatkoztak a II. zászlóaljban is.[63]

Vidos kísérletet tett a zászlóaljak újjászervezésére és serege bővítésére. A vasi nemzetőrsereg I. zászlóalját Jánosházáról Baltavárra, a II. zászlóaljat Kiscellből Peresztegre, míg a III. zászlóaljat Pusztarádócra helyezte át. A Győr megyei nemzetőrök állomáshelye Kiscell, míg a Veszprém megyeieké Jánosháza lett. Vidékünk rövid ideig újra a nemzetőrök puskaropogásától – már amennyiben volt a gyakorlatozásra elegendő töltény – volt hangos.[64]

Az újabb katonai készülődésről a Kemenesalja történetírója, Edvi Illés Pál, a következőképp tudósít:

„Vidos József ezredes úr alig nyugodta ki magát a drávai zaklató utazásoktól, midőn újra parancsot vett és adott egy más nemzetőrségi sereg alkotása és kimozdításához készen tartása végett. Lőn ez összeszervezve a még nem szolgált nemzetőrökből és önkéntesekből, Vas és Sopron megyékből. Rendeltetése a második őrseregnek volt: újólag visszatérni a Drávához a horvátoktól szorongatott kanizsai polgárokat és másokat védeni, kik a horvátoknak hősiesen ellenálltak. Másodszor is tehát elment Vidos a Dráva felé szeptember 24. és visszatért végképpen, – ezúttal célt érve – október 9-dikén."[65]

A miniszterelnökkel, Batthyány Lajossal, egyeztetett terv szerint az új őrseregnek Horvátországba kellett volna betörnie, ellensúlyozandó Jellasics magyarországi bevonulását. Vidos szeptember 23-án még Mihályfán szervezte újjá seregét, majd Szombathelyre tette át székhelyét. Szeptember 28-án aztán Jánosházára érkezett két Veszprém megyei zászlóalj is.

[63] HERMANN 1995. 56.
[64] HERMANN 1995. 57.
[65] EDVI ILLÉS 1851. 218.

A horvátországi betörésre végül nem került sor, mivel Zala megye kérte Vidos hadserege segítségét a horvátok megszállta Nagykanizsa felszabadítására. A vasi nemzetőrezred (köztük a III. kemenesaljai zászlóalj), valamint a Vas megyébe érkezett két Sopron megyei zászlóalj hét ezer katonája és a Veszprém megyeiek két zászlóalja megindult *Nagykanizsa felszabadítására.* Vidos József 12500 fős seregéről értesülést szerezve Nugent ezredes október 3-ra virradó éjszaka nagyrészt kiürítette a várost. Közben fellázadt a helyi polgárság is, akik *a vasi nemzetőrök* és segédcsapataik segítségével *két napos küzdelem után kiszorították az ellenséget a városból 200 fős veszteséget okozva számára.* A vasi nemzetőrsereg jelentős mennyiségű hadianyagot is zsákmányolt.

A tűzkeresztség sikere örömmel töltötte el a politikusként indult mersei származású nemzetőrparancsnokot. A törvénytelenséget, a kegyetlenséget azonban keményen elítélte. A harcban fogságot szenvedett horvátok lemészárlását követően kiáltványban fordult katonáihoz: „Magyar bátorsággal vívjatok a fegyverrel bennünket támadók ellen, pusztítsátok azokat, miképp lehet, – de bánjatok emberileg a legyőzött foglyokkal, ezt kívánja tőlünk a harctörvény, ezt sugallja szívünkbe a nemes szánakozó érzet, mely a magyarnak diadalai közepette is mindenkor tulajdona volt." – olvashatuk Vidos József 1848. október 5-i kiáltványában.[66]

Vidos, mivel mozgósított nemzetőrségének – az önkéntesek kivételével – szolgálati ideje hamarosan lejárt, a vasi nemzetőr-zászlóaljakat október 6-án Szombathely felé irányította és csapatai a megye területére érve feloszlottak, a nemzetőrök hazatértek falujukba.

Közben, a magyar kormány augusztus 13-i rendelete értelmében, megkezdődött térségünkben is egy új, 3000 fős nemzetőr alakulat felállítása. A mozgósítás most sem volt problémamentes. Ugyan Vidos seregéből 400 fő önként jelentkezett a továbbszolgálatra, szeptember közepén mindössze 10 századnyi nemzetőrt regisztráltak. A Kőszegen és környékén alakult 6 század mellett az akkori *szombathelyi járásban Kisfaludy Mihály ny. százados irányításával további 4 század szerveződött, közülük kettő Sárvár-vidékén.*

A szombathelyi járás 3. százada 472 fővel Szentgyörgyi Horváth László vezetésével Ölbő, Alsószelesté, Hegyfalu, Gór, Szentgyörgy, Felsőszeleste, Pósfa, Iván és Keményegerszeg, Vámoscsalád, Zsédeny, Szentiványfa, Uraiújfalu, Nick, Lak és Csánig községekből nemzetőrnek felcsapott katonákat tömörítette.

A 4. század (475 fő) Sárvár, Péntekfalu, Tizenháromváros, Vármellék, Sár, Sömjén, Csénye, Fűztű, Bögöt, Bogyoszló, Alsó- és Felsőpaty, Rába-kövesd, Jákfa, Terestyénfa önkénteseiből állt össze. Parancsnokuk Ányos Já-nos kapitány lett.

A horvát veszélyt érzékelve a Vas megyei képviseleti bizottmány október elején gyakorlatilag is általános népfelkelést hirdetett, a kemenesaljai és Sárvár-vidéki nemzetőröket és népfelkelőket Várkesző, Jánosháza és Lak térségében kívánta összevonni. Kisfaludy Mihály kapitány végül is az újonnan

[66] HERMANN 1995. 57-59. HERMANN 1998. 129-135.

szervezett nemzetőröket (egy század kivételével – kiscelli járás) október 7-re Kiscellbe rendelte.

Vidos újra Cellben vert tanyát és próbálta önkéntesekkel feltölteni hézagossá vált nemzetőrseregét. Itt érte a bécsi forradalom híre is. Edvi Illés Pál így tudósít az október 7-i eseményekről: „A tisztválasztási népgyűlések ezúttal is naponként Cellben tartattak, az utcán nyilván október hóban. És ekkor volt ritka szerencsénk egy ily gyűlésben okt. 7-én délutáni órákban Pulszky Ferenczet, – ki akkor menekült ki Bécsből gróf Batthyány Lajossal – az utcán, zöld asztalnál ülve, atillásan, kardosan látni, és nagy hévvel székre fölállva a néphez szónokolni is hallám.

Ők hozták meg Kemenes alá hírét a Bécsben kiütött forradalomnak, melyet főleg ők ketten izgattak fel, valamint hírét Latour hadminiszter csúfos kivégeztetésének. Jaj! De a gróf elnökminiszter az estvén Cellben a népgyűlésben magát nem is mutatta, – különválva búsulásnak eredt, és a mester ház előtt az utcai padra leülve, fejét kezére lehajtotta, szemein, homlokán és arculatán az arra elvonulóknak igen feltünvén mély aggodalma és gyászos sejtelmei.''[67]

Hogy Batthyány Lajos, a lemondott első felelős magyar kormány miniszterelnöke 1848. október 7-én ott volt e Kiscellben, ma már nehezen eldönthető. Pulszky Ferenc visszaemlékezése szerint Batthyány október 5-én érkezett Bécsből Sopronba, hogy onnan azonnal Ikervárra, családjához menjen. Elképzelhető, hogy Batthyány Lajos még aznap továbbutazott Ikervárra, birtokára, majd még aznap este visszatért családjával Sopronba. Ezt látszik bizonyítani Niczky Sándor korrhánybiztos október 6-án este 8 órakor írt levele is, mely szerint „Gróf Batthyány Lajos ma hozta ide családját, s holnap indul le a Dráva partján harcoló Vidos József úr táborába.''

Pulszky Ferenc, akiról Edvi Illés szól, a Vidossal történt találkozást Lövőre teszi. Véleményem szerint ez nehezen elképzelhető, hiszen Pulszky szerint is Ikervárott éjszakáztak október 8-án és másnap keresték fel újra Vidost táborában.[68]

Vidos József tehát Kiscellben kezdte meg a Vas megyei nemzetőrség újjászervezését. Gyakorlatilag szabad kezet kapott, hiszen Batthyány miniszterelnök szeptember 19-én őt nevezte ki a Vas megyei népfelkelés parancsnokává is. Az új, friss katonai erőre szükség is volt, hiszen a Bécs felé vonuló Jellasics úgy döntött, hogy sereg értéktelenebb részét Sopron, Vas és Zala megyén keresztül hazaküldi Horvátországba.[69] A közvetlen katonai veszély október 6-át követően tehát térségünkben is fennállt.

Vidos megyei nemzetőrparancsnok celli szervező munkája nem volt eredménytelen. A Dráva-vidéki eseményekben résztvetteken, az igazi „önkéntes nemzetőrökön'' kívül újabb önkéntesek is csatlakoztak hozzá. Ezt bizonyítják a sárvári adatok is. *Az október 2-től működő hegyfalui népfelkelő tá-*

[67] HERMANN 1995. 57-59., HERMANN 1998. 129-135., EDVI ILLÉS 1851. 218., KATONA 1991. 90-98.

[68] URBÁN 1985. 792-793.

[69] HERMANN 1995. 57., 61.

borba a sárvári mezővárosi tanács kenyeret is szállíttatott. Dombay Károly sárvári pék 480 kenyérrészt vitt a táborba 86.- Ft értékben.[70]

A hegyfalui táborban csatlakozott Vidos seregéhez a lemondott gróf Battyhány Lajos is az ikervári és környékbeli népfelkelőkkel. A történelmi szakirodalomban sokat idézett *„hegyfalvi levél''* így tudósít az eseményekről: „ ... És ezzel többé dolgom nem lévén, tüstint odahagytam Bécset, és Sopronon keresztül jószágomra mentem, hol felszerelvén magamat s fegyvereimből ellátva tiszteim s volt jobbágyaim közül is többeket, csatasikra indulék, hogy mint hű fia szeretett hazámnak, nemcsak tanáccsal, hanem életemmel és véremmel is őszinte szolgálatomat bebizonyítsam...''[71]

A fentieket erősíti meg Bezerédj Antal naplója, valamint Széll József és Reisig Alajos levele is: „Hegyfalui táborban mint köznemzetőrrel ebédeltem együtt gróf Batthyány Lajos miniszterelnökünkkel őrnagyunk gyöpasztalánál...'' A vasi kormánybiztosok így írtak: „Ezen kívül van megyénkben még egy tábor, mellyet Vidos József vezérel. E táborban Batthyány Lajos gróf nagy erélyességgel müködék, nagy elszántsággal lelkesité a sereget, ki azonban mai napon szerencsétlenül járt, mert midőn nemzetőreinket Hegy-faluból az ellenség ellen vezette, és földabroszát zsebéből kihúzta, lova meg-ijedt s vele együtt elesvén, keze kitörött...''[72]

A lemondott miniszterelnök hegyfalui jelenlétéről és balesetéről Vidos József így szólt október 16-i jelentésében: „Gróf Batthyány Lajos és Festetich Tasziló mint segéd kartisztek mellettem hatásosan működnek, – az első lóvali elbukás következtében jelenleg ágyban fekszik.''[73]

A már említett, Kossuth Hírlap 1848. október 18-i számában megjelent „hegyfalvi'' levélben a balesetről maga Batthyány Lajos is említést tett: „Azonban a Gondviselésnek másképp tetszett rólam rendelkezni, s egy szerencsétlen esés következtében ágyhoz szegezve tétlenül vesztegelnem kell, de hiszem, miként rövid idő alatt ismét gyülekszik roncsolt karomba annyi erő, hogy a hazát dúló ellenséggel szembe szállhassak, s a győzelem dicsőségében, vagy ha lenni kell, a gyászos, de nagyszerű temetkezésben részt vehessek.''[74]

A hegyfalui táborban történtekkel sokat foglalkozott 1849 áprilisában a császári vérbíróság is. A kihallgatott tanúk, a már január óta fogságban lévő volt miniszterelnököt védendő, természetesen igyekeztek elbagatellizálni szerepét: „Alulírottak a soproni kerületi katonai parancsnokság levele folytán, végzés szerint gróf Batthyány Lajos ügyében aziránt: vajjon ő Vas megyében népfelkelést rendezett-e? s a cs. kir. katonaság ellen harcolt-e? továbbá meddig tartózkodott a lóruli leesés után Horváth József hegyfalusi uraságnál? Nyomozást teljesíttendők folyó hó 20-án Hegyfalui helységbe kimentünk, s a következő tanuvallomásokat vettük ki.

Volgmuth István 28 esztendős, róm. Kath., Szentgyörgyön Horváth Antal úr orvosa, *Noszlopy László,* 35 esztendős, róm. kath., vasmegyei sárvári kerületi biztos és az alulírt szolgabíró egyhangúlag állították, hogy Batthyány m. é.

[70] SZEIBERT 1984. 112/b.
[71] KÁROLYI 1932. II. köt. 77-78.
[72] A napló és levélrészletet közli: URBÁN 1985. 797.
[73] HERMANN 1995. 77.
[74] KÁROLYI 1932. II.köt. 78.

október 10-én Ikervárról jött Hegyfalura, mert a vidékbeli hangulat szerint népfelkelésre minden fegyverfogható egyén erőszakoltatott, s ő leginkább a nép ingerültsége elől menekülés végett jött, mint vendég, Hegyfalura. Már akkor a felkelő tábor össze volt seregelve. Ugyanaz napon Sopron megyéből ágyuzás hallatván, a táborba kiment kiváncsiságból, de onnét félóra mulva visszatért, a felkelést nem rendezte, de nem is kellett rendezni, mert megyeszerte kormányilag köröztetve lévén a népfelkelés, arra mindenki kényszer

Istóczy Antal Vasmegye tiszti főügyésze.
Tulok Sigmond vasmegyei segédszolgabíró.

Az ide alá zárt, Szombathelyen folyó évi április hó 21-én kelt, Zarka Sándor első alispán úr kiküldése következtében ugyan folyó évi április 22-ikén kimentünk Pósfára, ott *Tulok Sigmond* járásbeli szolgabíró urat, ki 28 éves, róm. kath., meghiteleztettük, néki ezen vizsgálat elején írott vallomását felolvastuk; ő azt hit letétele után is mindenben helybenhagyta; azután Hegyfalura mentünk, hol is méltóságos szentgyörgyi *Horváth József* cs. kamarás urat, ki 69 éves, róm. kath., meghiteztettük; [ő] az ezen írásban foglalt vallomásához még azt is hozzáadta,hogy gróf Batthyány Lajostól azt is értette, hogy a lövői ellenállást rosszallotta, és az akkori Niczky Sándor kor-mánybiztos tettét, ki Theodorovics seregének szabad általmenetet engedett, helyeslette és hogy semmiféléképen a népfelkelést nem rendezte, sőt bele sem avatkozott. Ugyan Hegyfalun *Grieszl Lőrinc* 56 éves, róm. kath, orvost, *Hanzséros József* 56 éves, róm. kath., urasági számtartót, *Ambrus János* 30 éves, róm. kath., helybeli jegyzőt szlnte meghiteztettük. Hasonlóképpen vallott *Königmayer Károly* nyőgéri plébános is.[75]
A hegyfalui baleset miatt ugyan Batthyány Lajos nem volt részese a Vidos József vezette *október 12-i* Todorovics tábornok elleni hadműveleteknek, de Vidos seregében az újjászervezett 1 vasi és 2 soproni nemzetőrzászlóalj mellett ott voltak az Ikerváron felfegyverzett népfelkelők. *Vidos jelentése sze-rint különösen kitüntek a parancsnoksága alá tartozó Miklós- és Sándor-ezredbeli huszárok:* „... a sűrű álgyudörgés által Hegyfaluból rögtön megindított seregemben tartozó két Miklós-huszárszázad, Berzsenyi Lénárd és Gosztonyi lelkes százados uraknak vezérlete alatt oldalvást bevágott, s több mint ötven illireket fölkoncolt ... Veszteségünk áll 4 agyonlőtt, 4 sebesült derék huszárokból, ellenben az ellenség számlál 200 halottat, igen sok sebesültet; foglyokul estek: egy kapitány és egy hadnagy, kiket Vétsei nevezetű Miklós-huszár fogott el szekerestől...''[76] Az elfogott horvát foglyokat Sárváron és Kiscellen keresztül kísérték az ország belsejébe.[77]

b./ Újabb újoncállítások. Radetzky-huszárok Sárváron

A 200000 újonc kiállítását elfogadó 1848. augusztus 23-i képviselőházi nyilatkozat után az újoncok kiállítása Batthyány miniszterelnök rendelete értelmében szeptember 14-én kezdődött. Vas megye, s így Sárvár-vidéke és Kemenesalja itt is speciális helyzetbe került, hiszen a miniszterelnök szeptember 26-án úgy rendelkezett, hogy ahol a Jellasics-támadás miatt népfelkelésre kerül sor, ott az újoncozás felfüggesztendő. Ez történt térségünkben is, bár például *a meghirdetett népfelkelés ellenére, Sárvár mezővárosa már 1848.*

[75] KÁROLYI 1932. II. köt. 277-281.
[76] HERMANN 1995. 74-76.
[77] SZEIBERT 1984. 112/b., EDVI ILLÉS 1851. 218.

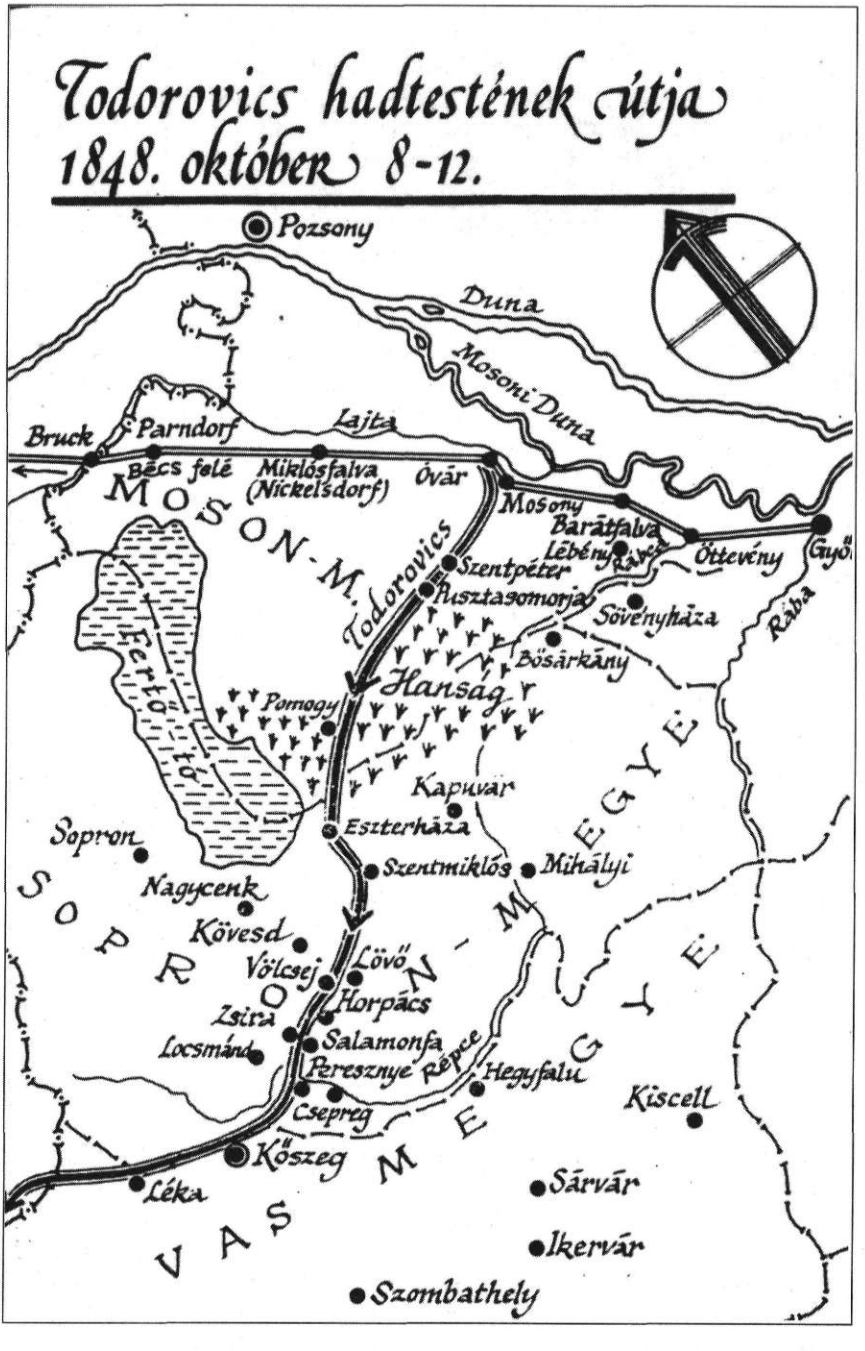

4. kép: A Todorovics elleni hadművelet
Abb. 4. Die Operation gegen Todorovics

szeptember 29-én hét újoncot állított: Ender Mihályt, Erős Pétert, Harmicsek Andrást, Hinka Andrást, Kolbe Tamást, öregebb Németh Józsefet és ifjabb Németh Józsefet.[78]

Sárváron az újoncállítás még a népfelkelés felfüggesztése előtt (1848. október 15.) folytatódott, hiszen az Országos Honvédelmi Bizottmány kiadott rendelete előtt, október 15-én, újabb kilenc újonc lépett a honvédsereg állományába: Csermák Alajos, Dvorzsatsek János, Horváth György, Kis István, Németh József, Nobil Ignác, Spielman Mátyás, Szabó József és Varga István.[79]

Az újoncállítási törvény értelmében Vasvármegyének 4472 újoncot kellett volna kiállítania, végül a szám 2500-ra módosult, így két zászlóalj, a 44. és a 45. honvédzászlóalj felállítására került sor. *A 45. honvédzászlóalj egyik toborzási központja Sárvár volt.* Itt lépett például szolgálatba 1848. november 1-jén Fajszi *Ányos János* százados, aki megelőzőleg, mint a Vas megyei mozgósított nemzetőrség tagja szolgált a Dráva-vonalon, majd részese volt a Jellasics elleni harcoknak.[80]

A honvédhadseregnek a Sárvári-környéki települések, Péntekfalu, Tizenháromváros és Sári is adtak katonákat. 1848. november 16-án csapott fel katonának Péntekfaluban Horváth Ferenc, Letenyei István, a helyettesítő földműves Binder János, Fülöp József napszámos, Horvát Imre földműves, Nagy Ferenc kocsis, Király János és Gál János. Tizenháromvárosból a törvény szerint előírt 3 újonc helyett 5 fő lépett a szabadságharc hadseregébe: Horváth János napszámos, Németh Pál földműves, Pintér József földműves, Horváth Pál és Vittinger György napszámos. Az 500 főt számláló Sári település a kötelező 7 fő helyett 8-at küldött Kossuth-hadseregébe: Kiss Ignácot, Farkas Józsefet, Németh Józsefet, Csörni Mártont, Sebesi István földművest, Szabó Sándort, Takács Sándort és Sulyok Jánost.[81]

Az újoncállítás a törvény értelmében a térség más településein is megtörtént. *A Cellben, mint egyik regrutáló központban, felszerelt újoncokat november 22-én azonnal Körmendre irányították, ahonnan Lendvára, Perczel Mór csapatához kerültek.*[82]

A Sárvárott alakult 45. honvédzászlóalj mellett szólnunk kell a sárvári Radetzky-huszárokról. Ők szintén önkéntesek voltak, akik a magyar huszárvirtust, huszárszellemet ápolva, önként álltak a szabadság zászlaja alá. A Sárvárott, augusztus végétől szerveződő Radetzky-különítmény, pótezred, tartalékszázad parancsnoka, egy tifuszt kapott, majd Gleichenbergből hazaszökött fiatal főhadnagy, Vidos József közeli rokona, Vidos Márton volt: Vidos József küldte őt Sárvárra egy 300 fős önkéntes huszárosztály felállítására.

Vidos Márton a feladatot komolyan vette és Sárváron a Korona-szállóban toborzóirodát állított fel. Feladata egy 300 fős huszárosztály felállítása volt.

A fiatal huszártiszt, a Kemenesalja szülöttje, huszárönkénteseket keresett, s hamarosan talált is. Elsőként, ahogy leszármazottja késői beszámolójából értesülünk, a Kemenesalja nemes ifjai fogadtak neki engedelmességet: „... a

[78] ARADI 1974. 26.
[79] ARADI 1974. 26.
[80] HERMANN 1995. 64., BONA 1998. 295.
[81] ARADI 1974. 28-29.
[82] HERMANN 1995. 87.

vármegye, de különösen a Kemenesalja ifjúságának színe-virága, az Ányos, Ajkay, Bárdossy, Barthodeiszky, Mezey, Dukai-Takách és más családok sarjai hamarosan eljöttek, hogy hazafias kötelességüknek eleget tegyenek.''[83]

5 kép: Radetzky-huszár (Somogyi Győző rajza)
Abb. 5. Radetzky–Husar (Zeichnung von Somogyi Győző)

Az említett nevek a kemenesaljai nemesi családok ifjú tehetségeit jelölik, ez betudható a szerző helyi kötődésének. Tény, hogy a Vidos Márton által szervezendő sárvári huszárkülönítmény, az akkor még Itáliában lévő Radetzky-huszárezred pótszázada volt. Pótszázad volt ugyan, de a toborzást nyilván megkönnyítette a huszárok magyar és világtörténelemben megszerzett tisztelete. Így nem véletlen, hogy a Sárvárott szerveződött 5. Radetzky-huszárezred tartalékszázadától és a Körmenden állomásozó Miklós-huszárezred pótszázadától 1848. november 11-én 180 fő vitéz és 2 fő altiszt indult Pozsonyba.[84]

A Vidos Márton százados által vezetett sárvári Radetzky huszártoborzóiroda sikeres működését bizonyítják a korabeli kormánybiztosi jelentések és a sárvári mezővárosi tanács számadásai is. A sárvári önkormányzat a huszárújoncok részére napi 2,5 krajcár „pótlékpénzt'' fizetett. A számadások szerint 1848. szeptember 22-30 között 95 főre, október 1-15 között 107 főre,

[83] SOMOGYI 1994. 936.
[84] HERMANN 1995. 83.

október 16-31 között 121 főre, november 1-15 között 130 főre biztosították a jelzett összeget, összesen 293,44 forintot.[85]

Vidos József jelentéseiből is kaphatunk adatokat a sárvári Radetzky-huszárújoncok számáról. A kormánybiztos december 6-án 151 huszárújoncról, december 8-án 150 főről, majd december 21-én 218 huszárújoncról szólt.[86] *A toborzás sikerét bizonyítja, hogy a térség fiataljai az osztrák előrenyomulás idején is szívesen léptek a Radetzky-huszárok sorába.* Ez tűnik ki Vidos kormánybiztos jelentéseiből is. Ő többször érdeklődött elöljáróitól, hogy az újonnan jelentkezettek biztosan huszárok maradnak-e, s melyik ezredhez kerülnek. A huszárfegyvernemnek tekintélye volt, amely Sárváron és környékén is elősegítette a toborzást.

Természetesen, egy huszárosztály felállítása nemcsak a személyi állo-mány biztosítását, hanem annak *felfegyverzését, harcra való képzését, meg-felelő egyenruhával való ellátását, a megfelelő lóanyag felvásárlását, a huszárlovak képzését is jelentette.* A sárvári Radetzky-huszárosztály lóvásárlásairól többször is olvashatunk Vidos József jelentéseiben: „A lóvásárlás a legjobb sikerrel folyik..." – olvasható egy november 22-i levélben. „A mai napig 128 nyereg alá való és 12 szekeres lovak vásároltatván ezek Sárvár (mező)városban úgy Sári és Ikervári helységekbe vannak beszállítva... Itten még számos lovak jutalmas áron szerezhetők, azonban már a pénzből kifogytunk..."[87] – közli a november 24-i jelentés.

Hogy Vidos Márton, a Radetzky-huszárosztályt szervező százados, a lovakat kitől vásárolta, ma már nehezen eldönthető, de elképzelhető, hogy a lóanyag biztosításánál szerepet kapott az akkor a modenai Este-család tulajdonában lévő sárvári uradalmi ménes. Ez annál is inkább feltételezhető, hiszen mint fentebb már láttuk, a főherceg a nemzetőrök felszerelésére, ellátására is biztosított egy jelentős összeget.

Huszár, legyen az bármilyen hadseregben, csak alapos kiképzés után válhatott igazi harcossá. „Az itten vásárlott, s hajdankori felkelés tárából felszerelt huszároknak, s azok mellé huszárokul kiszemelt ujoncaink, g(róf) *Zichy Pál* kapitán és honvédtiszteink közül segítségére rendelt *Hertelendy János* és *Divitsek György* főhadnagy urak oktatása mellett bámulatos előmenetellel idomíttatnak katonai szolgálatra." A jelentés szerint igénybe kívánták venni kiképzésre a tél során a körmendi és a kőszegi fedett lovaglóiskolát is. A kiképzőtisztek közül gróf Zichy Pál volt császári és királyi százados, október közepétől a Vilmos-huszárezredben szolgált, Hertelendy János volt császári és királyi huszárőrmester, Divitsek György kiszolgált huszáraltiszt volt.[88]

A sárvári Radetzky-huszárokat tehát a volt nemesi (inszurgens) hadsereg fegyvertárából szerelték fel. Ruházatuk így is hiányos volt. A november elején Pozsonyba indított újoncok is hiányos felszereléssel indultak útnak: „...nyergeik s szerszámaik – főleg mente és köpönyeg, úgy csákók hiányzanak ... Posztó eránt nemcsak e megyében, hanem Pápán is intéz-kedtünk, –

[85] SZEIBERT 1984. 112/c.
[86] HERMANN 1995. 90-91., 94.
[87] HERMANN 1995. 86., 88.
[88] HERMANN 1995. 90.

legjobb sikert reménylünk jövendőre ... Bakancsok... Jánosházán, Kiscellben készülnek.'' Egy mások jelentés szerint „Az itteni fegyvertárból a fölkelt nemes sereg egykori kardjai és pisztolai, úgy nyergek és zablyák (zablák) a megye által a fönebbi csapatnak átengedtettek. – Véleményem sze-rint célszerű lenne eme csapatot itt, helbe tökéltesen fölszerelni, s legalább nadrággal, fölöltővel és csizmákkal ellátni ... A lovakat ezen hideg időben pokrócok nélkül nem járatni, sem továbbszállíttatni nem lehetvén, az illető tiszt urak jelentésére megrendeltem, hogy azok megrendeltessenek.'' – olvashatjuk a kormánybiztosi jelentésben.[89]

A sárvári huszártoborzás Vidos Márton vezetésével az osztrák csapatok közeledte ellenére december közepe táján is folytatódott. Tudjuk, hogy december 8-án Sárvárott 150 huszárújonc tartózkodott, majd a december eleji szombathelyi eskűtételt követően az ugyancsak Sárvárott szerveződött 45. honvédzászlóalj újoncaival együtt indultak állomáshelyükre. Vidos József december 22-i belsővati jelentése szerint „256 újonc és 218 huszárokat, szinte újoncokat, Veszprémmel, Földvárra utasitattam...''

A sárvári újoncok, köztük a Radetzky-huszárosztály újoncai, december 23-án érkeztek meg Budára és december 31-én 20 fokos hidegben keltek át a Dunán, a szalmával beszórt jégen át Pestre. A tisztikarnak, köztük a huszárokat vezető Vidos Mártonnak és az ifjú Vidos Elek tizedesnek megadatott az, hogy az ideiglenesen lefektetett deszkapadlókon átlovagoljanak a forgalomnak még át nem adott Lánchídon.[90]

4. FEKETE-SÁRGA ZÁSZLÓK ALATT (1849 január - április)

a./ A Rába-vidék és Kemenesalja császári megszállása

Az 1848 decemberében bekövetkezett császári katonai ellentámadásra készült a megye katonai vezetése is. Annak ellenére készült, hogy központi utasításra a megyében tartózkodó egyetlen igazi haderő, Perczel Mór hadserege, december 23-án elhagyta Körmendet és Rábahídvégen, Rumon keresztül Jánosházára vonult, majd hamarosan onnan is távozott.[91] Ahogy már említettük, december 21-én a fővárosba indult a Sárvárott szerveződött 45. honvédzászlóalj és a Radetzky-huszárosztály hadra fogható állománya is.

A megyei kormánybiztosok által megkezdett határbéli erődítések azonban tovább folytatódtak a Marcal vonalában. Ezen erődítési munkálatokról szólt Vidos József is december 21-i jelentésében: „Jelenleg az itten készülő sáncokat és felállított huszár előőröket megtekintettem...''[92]

[89] HERMANN 1995. 83., 88.
[90] HERMANN 1995. 94., SOMOGYI 1994. 937-938.
[91] HERMANN 1995. 68.
[92] HERMANN 1995. 94.

December 21-én tehát az erődítési munkálatokat még huszárelőőrsök felügyelték. A Vidos által felügyelt alakulat azonban eltávozott a megyéből, az erődítési munkálatok viszont tovább folytatódtak. A sáncépítésről tudósít Edvi Illés Pál leírása is: „Kemenesalja ez év végéig folyvást Vidos József magyar kormánybiztosnak hódolt és attól vett parancsokat; hanem december fogytán az egész Rába-vidéket maga a magyar katona-kormány vette át és kezelte is. Annak rendeléséből lettek hányva és sietséggel építve a sáncok a Marcal keleti partján, névszerint Mersénél, hová az én híveim még a szent karácson ünnepekben is munkára parancsoltattak; – és Karakónál, mely nagyon jeles mű, és sértetlenül meghagyatott a császáriaktól is. Ugyan a katonai kormány égettette fel a marcali és rábai hidakat (a ragyogóinak kivételével) épen karácsonban."[93]

A hidak felégetése természetesen nem segített, így Sárvár-vidéke és Kemenesalja újra császári színekben, fekete-sárgában pompázott. A fekete-sárga természetesen divatszín lett Sárvárott is, hiszen a mezőváros császári zászló beszerzésére kényszerült, amelynek csináltatásáért 4,30 Ft-ot fizetett. Újra fekete-sárgára festették a celli sóház fa-épületét is.[94]

Az osztrák ellentámadás híre már december elején szinte rémületbe kergette a térség lakosságát. Erről olvashatunk gróf Batthyány Lajosné, Zichy Antónia visszaemlékezésében is: „... naponta ijesztő hírek jöttek, majd egy csapat horvátokat, serezsánokat láttak a szomszéd faluból jönni, majd ágyúlövéseket hallottak s egy csatának hírét elbeszélték ... A szegény parasztok (Ikervárról van szó) – csoportonkint, gyermekestül bú-toraikkal, ágyneműkkel kivándoroltak a Berekbe. Nagynehezen tudtam a sze-gényeket rábeszélni, hogy jöjjenek vissza: megfagytak volna kint a szabad-ban..."[95] Nem tudjuk biztosan, de könnyen elképzelhető, hogy a sárvári polgárok egy része is a Berekben, illetve a hegyközségi pincékben keresett menedéket.

A január elejétől érkező megszálló császári csapatok Sárváron át közelítették meg a Kemenesalját, majd innen vonultak az ország belsejébe. Az eseményekről Edvi Illés a következően ír: „Az alávonuló osztrák seregek terheit mi is sajnosan éreztük; egész január folytán e vidéken szinte az átmarschirozások falunkban is egymást érvén. Főleg a kifutott és össze-szedett horvátokból állottak azok ... Volt nekünk dömölkieknek bajunk a kétféle zászló kitűzése miatt is templomunk tornyán. Mivel a templomnak épen tövében vonul és hajlik az országút Cell felé, és mivel minden sereg épen a torony előtt vonult ki s be, – tehát nem győztük majd a nemzeti, majd a császári zászlót kitűzdözni.

Az első sereg vasárnapon délelőtt 10 óra tájban bukkant fel láthatárunkon, a nemesdömölki faluvégen. Épen ez órában tódult templomba 14 helységekből a nép minden irányzatból, és e katonasereg látására a más faluvégeken béjöttek is e nyugati faluvégre csoportoztak össze, bámészkodva nézvén a már közelért fegyveres csapatot, mely lovasok- és gyalogosokból állott vegyest. De vajmi nagyon megdöbbent e csapat az összesereglett földnépét

[93] EDVI ILLÉS 1851. 219.
[94] SZEIBERT 1984. 112/c., EDVI ILLÉS 1851. 219.
[95] URBÁN 1981. 592.

megpillantván. Megállapodtak, puskáikat igazították lövésre a tömeg közé. Most a dömölki hadnagy, D. J. kiment eleikbe mély alázattal, őket megnyugtatta, hogy ez a sok nép áhitatosságra gyűlt ide össze, de magyar katonaság nincsen itt sehol. Én viszont beharangoztam és csak a nép távozta után merészeltek a német vitézek Dömölkön végig Cellbe bévonulni. – Aztán a vak befogatások folyvást űzettek, úgy nemkülönben az elitélések, akasztások. Reggelre virradón csak futott a hire, hogy ez s ez eltünt a múlt éjjel. Félve rettegve feküdtem le ágyamba estvénként, nehogy a tartott nemzeti prédikációkért és sokféle magyar hirdetményekért befogjanak...

A Dömölkön át befelé vonuló osztrák katonák nagyrészint tapasztalatlan stájer ujoncok és visszaterelt horvátok voltak. A téli napok rövidsége miatt rendszerint estve sötéttel, lámpások és dobszó mellett vonultak be Cellbe, át Dömölkön. De hogy félve, rettegve haladtak belebb, az egész magokviseletéből kivehető volt. Tutolni nem duzzant most kedvök. Csöndes, nesztelen mozgással jöttek az országúton éjjeli szállásra, szállásaikon le sem vetkőztek, és bármint biztosítottam a paplakomba is jutottakat a teljes bátorság felől, – nem hittek és bezárkóztak. Sárvárról jövő egy ily transportot egyik napon, holdvilágos estvén, a faluvégen elbújva megvigyáztunk. Kicsiny sereg volt, fiók stájer ujoncokból álló. Mielőtt a faluba bévonultak volna, az előttük lépdelő tiszt őket megállani commandirozta, elég fönszóval eresztvén ki száján a hangot: „Halt!'' Ekkor tördelt stílben szónokolt hozzájuk néme-tül, buzdítván őket bátorszívűségre, hogy ne féljenek, és magokat csatára minden órán tartsák készen. (Mély csend) ... Ekkor bejöttek a két helységbe, az utca közepén frontot csináltak, melyből az őket váró helyi hadnagy és es-küdtek szállásaikra s énhozzám is elhelyezték...''[96]

A fentieket bizonyítják a sárvári mezővárosi tanács számadáskönyvének adatai is. Az osztrák megszálló katonaságnak nyilván az 1844-ben felépített laktanya adott helyet, de tudjuk, hogy 1849. február 11-én a 12 honvédfoglyot kísérő őrséget a Korona-szállóban helyezték el. Ugyanitt lakott február 21-én a Sárvárra érkezett 28 császári katona is. *Sárvár határában, Sömjénben állomásozott a Rába-vonal védelmében egy 1200 főből álló császári csapat is, akik majd csak a tavaszi hadjárat idején távoztak Csorna felé.*

A megszálló osztrák katonaság saját biztonsága érdekében túszokat, úgynevezett kezeseket tartott magánál. A sárvári számadásokból tudjuk, hogy *Trifusz Ferenc polgármester és Nagy Antal városi tanácsos hosszabb-rövidebb időt töltött „kezesként'' a sömjéni császári táborban.*[97] Az átvonuló és beszállásolt katonák ellátási költségeit Sárvár városnak, illetve polgárainak kellett biztosítani.

b./ Gróf Batthyány Lajos miniszterelnök ikervári birtokának zár alá vétele

Mint már láttuk, gróf Batthyány Lajost a sárvári választókerület polgárai meggyőzték arról, hogy október 2-i lemondását követően is részt kell vállal-

[96] EDVI ILLÉS 1851. 221-222.
[97] SZEIBERT 1984. 112/b, c.

nia a nemzet politikai életében, ezért 1848. december 6-án ikervári birtok-áról Pestre indult.[98] Míg Batthyány az országgyűlésen, majd Windischgrätz táborszernagy bicskei táborában próbált megoldást találni a kialakult helyzetre, addig Bécs katonai kormányzója, Welden táborszernagy már döntött a volt miniszterelnök sorsát illetően. Esetleges szökését megakadályozandó már december 29-én utasította a Szombathelyt parancsnokló gróf Althan lovasezredest a határőrizet szigorítására. December 31-én aztán Welden táborszernagy kiadta a parancsot az ikervári birtok zár alá vételére, a kastély átvizsgálására, a található pénz és iratok lefoglalására.

Szombathely császári parancsnoka, Althan ezredes, 1849. január 1-én adott parancsot az akció végrehajtására, amelynek értelmében január 2-án, a hajnali órákban Wrbna svalizsér-ezred fél eskadron katonája és egy szakasz gyalogos indult a parancs végrehajtására, Ikervárra.[99]

A történtekről Zichy Antónia, gróf Batthyány Lajos felesége, a következőképpen tudósít:[100] „1849 január 2-ikán korán reggel berohant sápadtan a szobalányom hálószobámba [sic] azon hírrel, hogy az ellenség itt van a kastély előtt. Az ablakhoz rohantam és csakugyan láttam egy csapat osztrák katonákat, kik közül egy nagy mennyiség fel lett állítva a kastélynak minden bejárásánál. Leküldtem kérdeztetni, mit jelent ez? Azt felelték, hogy több tiszt a faluba ment az ott lévő fegyvereket beszedni, eddig pedig parancsot kaptak a katonák a házamat őrizni, hogy senki se szökjék ki belőle. – Az első perczben, mielőtt ezen felelet jött, azt hittem, hogy Nugent tábornok seregével Sopron felé tartván Ikervárnak veszi útját, de mikor házam előtt láttam az őröket felállítva, másnak tulajdonítottam ezen eljárást; arra készültem, hogy a házat motozni fogják és talán valami vádat ellenem keresni, az igazi okot nem sejdítettem.

Mikor a tiszt visszajött a faluból, velem beszélni kivánt. Azt feleltem, hogy én osztrák tisztet nem fogadok, szóljon az orvossal, az orvost pedig, ki azon hírt hozta nekem, megkértem, hogy mondja meg a tisztnek, hogy beteg – nagyon rosszul vagyok, nem beszélhetek vele – inkább meghaltam volna, mint egy osztrák tisztet szobámban látni. Az orvos, Landesman, visszajött azon felelettel, hogy csak velem személyesen szólhat és hogy ő olyan megbízással jött Ikervárra, melyet csak velem közölhet. Arra természetesen mégsem tehettem egyebet, mint arra elhatározni magamat őt fogadni. Fejességem által még árthattam volna talán gyermekeimnek, ha valami szigorú rendelete lett volna ellenszegülés esetébe; engedelmeskedni kelletett a katonai hatalomnak.

A tiszt neve Paul Friedrich volt; mindjárt beléptekor láttam, hogy neki nehezen esett megbízása és így magam kezdtem őt megkérdezni: „Was haben Sie Waffen zu Bedeutan? Bin ich Gefangene und müssen Sie mich nach Steinamanger bringen, so werde ich den Wagen bereiten lassen.'' Egyszersmind figyelmeztettem őt, hogy a katonái nyughatatlanok, mert éhesek, miről mi nem tehetünk, mert se húsért nem küldhetünk, se valami másért, mi annyi

[98] URBÁN 1981. 592.
[99] KÁROLYI 1932. I. köt. 23.
[100] URBÁN 1981. 592-594.

ember főzésére szükséges volna, miután az őrök senkit sem eresztenek se ki, se be.– Ezen ügyet rendbe hozta azt felelte nekem kérdéseimre, hogy rólam nincs szó és egy irományt vett elő, elémbe tette, következőket olvastam: Auf hohen Befehl hat sich am 2. Jänner früh eine Compagnie (a mennyiség-ről már nem emlékszem) nach Ikervár nächst Sárvar zu verfügen den rebellen Grafen Louis Battyány zu verhaften, sämmtliche Cassen, Geschmeide, Papiere in Beschlag zu nehmen.'' Kitől jött ezen „hoher Befehl'', nem tudom, nemláttam az aláírást.

Még most is, 16 esztendő múlva, hogy ezt írom, érzem a hatást, melyen ezen rendelet reám gyakorolt: reszkettem Lajos életéért, majd sírásra fakadtam, de nem akartam ijedtségemet megmutatni, nem akartam sírni az osztrák zsarnok szolgája előtt; erőt vettem magamra és amennyire lehetett, nyugodtan feleltem neki: „Ugy hiszem, hogy azok, kik Önt ide küldték, tudják és tudhatják, hogy férjem nincs itt, hanem az országgyűlésen Pesten van. Egyébiránt, ha nem hisz szavaimnak, tessék őt itt házamban keresni, tudom, hogy a katonai hatalomnak ellent állani nem tudok; tehát, ha úgy tetszik, itt is motozhat,'' íróasztalomra mutatván. – Arra azt felelte, hogy saját szobáim ki vannak véve és Althan gróftól ezredesétől egy levelet adott át, melyben ez szolgálatjait ajánlotta, sajnálatját fejezte ki, hogy ezen kellemetlen ügyben neki kelletett eljárni, (nejét igen jól ismertem) és biztosított engem, miszerint tisztjének is meghagyta, hogy kímélettel és tisztelettel járjon el és tegye meg kellemetlen kötelességét. Igazságosnak is kell lennem irányában, ő minden tekintetben ezredesének engedelmeskedett és udvariasan viselte magát.

Az egész idő alatt, hogy a kapitánnyal szóltam, csak egy gondolatom volt, t.i. valami módot találni. Lajosnak megüzenni mindazt, mi itt történt, hogy ő a szerint tárthassa magát, egy percz késedelemnek szomorú következése lehetett; pedig meddig a katonák ott voltak, nem tehettem semmit sem, nem eresztettek senkit se a házból ki, se be. 30 óra alatt foglyok voltunk, kínt szenvedtem, mert féltem és attól tartottam, hogy addig Pesten elfogják, mielőtt intést küldhetek neki, és így is történt. Mi Ikervárott és általjában a felső vidéken, hol a császáriak uralkodtak, semmiféle összeköttetésben nem voltunk Pesttel, hol hitünk szerint még az országgyűlés tartatott, mi már régóta a zsarnokuralom alatt szenvedtünk.

Mielőtt a kapitány szobámból távozott volna, említette, hogy neki még a faluban is dolga van, és csak mire onnét visszajön, fogja Lajos szobáját és holmiját pecsét alá tenni. Alig távozott ő, lerohantam Lajos szobájába, íróasztalából kivettem azon dolgokat, amelyekről gondoltam, hogy kellemetlenséget okozhatnának neki: régi leveleket, egy pár családi okmányt, egyebet nem találtam; egy vasláda szinte volt ott; ezt nehezen vihettem volna ki, mert az előszobában, vagyis inkább a folyosón, melyen keresztül kellett mennem, katonai őrök álltak. Egyébiránt eszembe jutott, hogy december 6-ikán, Lajos elutazásakor Pestre, megkérdeztem őt, hogy nincs-e valami értékes holmi szobájában, melyet azon esetben, menteni kellene, ha nekem is távozni kellene Ikervártól (meg kelletett Lajosnak ígérni,hogy ha közel Iker-várhoz csata volna, elmegyek onnét Szombathelyre).

De Lajos kérdésemre azt válaszolta nekem: Minden fontos irmány ná-lam van, ezen pénzes láda üres, hiszen ismered cassám állapotát. – Vajon elfelejtet-

te-e, hogy a ládában levelek voltak? A tiszt azt hitte, hogy pénzes lá-da és magával vitte, minthogy kulcs nem volt hozzá, hogy ott helyben nyit-hatta volna ki; pedig később tudtam meg, hogy ezen levelek mulatságra szol-gáltak a bécsi társaságban, hol a felsőbb tisztek közül némelyek felolvasták, sőt némelyek még kereskedést űztek, vagy akartak velök űzni; ha sejdítettem volna, hogy a láda, melyet üresnek hittem, valamit tartalmazott, mindenesetre próbáltam volna azt szobámba felvitetni, dacára az őröknek, mégis sikerült volna azt megmenteni.

Jan. 3-ik. Másnap reggel elindultak a katonák; elmenetelük előtt a nagy kastélynak minden szobáira a császári pecsétet tették, a fegyvereket elvitték a tiszttartónál lévő pénzzel és irományokkal együtt; ezek közül, és amelyeket íróasztalában hagytak, nem volt semmi fontos, mi neki árthatott vagy kellemetlenséget okozhatott volna.

Az öreg plébánost, ki a katonák ott léte alatt több ízben hozzám akart jönni és utána nézni, mi történik a kastélyban, nemcsak hogy nem eresztették be, hanem igen gorombán utasították vissza a bajonétot feléje tartván."

Ikervárra tehát egy valóságos megszálló csapat érkezett Paul Friedrich kapitány vezetésével. A kastélyt a hajnali órákban körbezárták, őröket állítottak. Még az ikervári öreg plébánost sem engdték a kastélyba, s Zichy Antónia szavai szerint „... igen gorombán utasították vissza a bajonétot feléje tartván."

Bár a kivezényelt osztrák katonák a parancsot teljesítve kíméletlenek voltak, végül is, talán gróf Althan ezredes jóvoltából, akinek felesége Batthyány-né jó ismerőse volt, időt hagytak bizonyos óvintézkedések megtételére.

A császáriak, bár senkit sem be, sem ki nem engedtek a kastélyból, a faluban lévő fegyvereket begyűjtendő – minden bizonnyal voltak fegyverek, hiszen a hegyfalui népfelkelő táborban a volt miniszterelnökkel ott voltak az ikerváriak – időt engedtek bizonyos ellenintézkedések megtételére. Bár a szobák előtt is őrök álltak, végül a parancsnok jóvoltából sikerült Zichy Antóniának néhány irományt megmenteni. A található készpénzt, egyéb iratokat, köztük egy vasládikában található – régi, a miniszterelnökre kompromittálló adatokat is tartalmazó irományokat – magukkal vittek. A kastély szobáit – kivéve a grófné személyes rendelkezésére szolgálókat – bepecsételték és Berzsenyi Miklós személyében zárgondnokot rendeltek ki.[101]

Végül 30 órai megszállás után a császári katonaság, elkobozva a faluban összegyűjtött és a kastélyban található fegyvereket, eltávozott Ikervárról.

S mit tehetett, tett a méltatlan események miatt felzaklatott ikervári grófnő? Azonnal igyekezett az eseményekről, a leselkedő veszélyről értesíteni férjét: „Könnyebben lélekzettem, mikor harmadikán reggel elhagyták végképen a falut, mert lehetőség volt valamit tenni, valakit találni, ki rászánná magát, a veszélyes utat Pestig megtenni, hogy azonnal mentől előbb Lajost felkeresse és neki tudtára adja az ellene történt eljárást. Uti levelet nem adott senki akkor a katonai hatalmon kívül és azt is csak nagy nehezen lehetett kapni és pár napig tartott volna, mindenféle bizonyítványokat kellett beadni az út indoklására. Szomszédjaimat, Erdődy S.-t, Vidost nem akartam felszó-

[101] URBÁN 1981. 592-594.

lítani, az elsőnek neje volt, a másik el volt foglalva saját dolgaival, Kőnigmayer volt nyögéri plébános eszembe jutott és épen, mikor ezen eszmém jött, őtet arra a lépésre felszólítani, jelentették őt, ő is hallotta, hogy katonák vannak a kastélyban és átjött utána nézni és megtudni, mi oknál fogva jöttek és mi történt Ikervárott?

Előadván neki tervemet, azonnal nagy készséggel ajánlotta magát arra a veszélyes útra; sok bajjal, nagy kerülettel (császári tábort el kelletett neki kerülni uti levele nem lévén) ért ő négy nap alatt Pestre, de fájdalom Lajost már nem találta ott. Bicskén volt a küldöttséggel, Pesten pedig látván, hogy minden magyar készült onnét távozni és részint Debreczenbe, részint onnét szét az országba mentek, ő sem mert tovább ott maradni, hol minden perczben Windisgrätz herczeget várták és mentül előbb vissza, hazafelé sietett; intő szavam már akkor minden esetre későn jött volna, ha visszaérkezését is bevárta volna..." – olvashatjuk a visszaemlékezésben.[102]

A császári bosszú azonban nemcsak a volt miniszterelnököt érte el, hanem hajsza indult a térségünkből származó kormánybiztosok, Vidos József és Békássy Imre ellen is. Vidos kemenesaljai birtokait is zár alá helyezték. A korabeli visszaemlékezések szerint Vidos József 1848 végén hazatért mihályfai birtokára. Itt törtek rá az elfogására kiküldött fegyveresek, akik elől csak az ablakon át tudott elmenekülni.

Békássy Imre december 26-ig Szombathelyen tevékenykedett, majd kemeneshőgyészi birtokára távozott. Az elfogatására kirendelt 150 fős csapat itt tartóztatta le és szállította a császári megszállás alatt lévő Marcaltőre. Ugyan hamarosan elengedték, otthonában azonban nem érezte biztonságban magát, ezért röviden, Vidos kormánybiztossal együtt, rejtekhelyre vonult. Április közepéig gróf Zichy Lajos Somló-hegyi pincéjében húzták meg magukat.[103]

c./ A sárvári Radetzky-huszárok és 44-45. honvédzászlóalj katonái a szabadságharc honvédő harcaiban

A Sárváron toborzott Radetzky-huszárújoncok Vidos Márton vezetésével 1848. december 23-án érkeztek a fővárosba. Mint tudjuk, a császáriak újévkor elfoglalták Budát. A sárvári pótszázadok január elején Cinkotánál estek át a tűzkeresztségen, majd Perczel Mór hadtestéhez csatlakozva részt vettek a január 22-i szolnoki csatában. A Vidos Márton vezette sárvári két huszárszázad egyike februárban Debrecenbe, az ország ideiglenes fővárosába került, ahol helyőrségi feladatokat látott el. A pótszázad állomáshelyei Hajduszoboszló, Jászberény, Balmazújváros, Nagymajtény, Madaras és Tótkomlós voltak.

A Radetzky-huszárok 1849 áprilisának végén – 535 fő – a Dembinszky, majd Wisocki vezette IX. hadtest kötelékébe kerültek, s júniusban már részt vettek a támadó oroszok elleni küzdelemben, a Lófalu és Klusó közötti útóvédharcokban. Bár számos hőstettről számoltak be a korabeli leírások, – „... *a magyarok jól öltözött, jól felfegyverzett, tagbaszakadt legények voltak,*

[102] URBÁN 1981. 594.
[103] VARSÁNYI 1984. 241-242., ORDAS 1968. 436.

jól táplált lovakkal" – írta Lihutyin orosz tiszt, a túlerőt megállítani nem tudták. A Wisocki-hadtest az Eperjes, Kassa, Miskolc, Mezőkövesd, Hatvan útvonalon útóvédharcok részeseként vonult vissza és 1849 július közepén a három század Radetzky-huszár a Perczel Mór vezette Középső tiszai hadsereg lovasságához nyert besorolást. A huszárosztály létszáma ekkor 394 fő volt.

A három század Radetzky-huszár, köztük a Sárvárott toborzott 2 század, hősiesen helyt állt a július 20-án vívott turai ütközetben, amely a szabadságharc talán legnagyobb lovascsatája volt. A kemenesaljai születésű Vidos Márton százados, osztályparancsnok a csatát követően a következőket vetette papírra: „A legnagyobb lovasütközet, 16000 lovas ütközött, 10000 orosz, 6000 magyar. Reggeltől késő estig tartott ez a nagy csata – és eldöntet-len maradt. Még az ellenfél is elismeréssel volt a magyar vitézségért, oly fáradhatatlanul harcoltunk, egyik attak a másikat követte, s egész nap pokoli hőségben evés és ivás nélkül, a lovakon úgy megtágult a heveder, hogy sokan lefordultak mindkét részről a nyereggel együtt, s úgy lelték halálukat a borzasztó összekeveredésben." A turai lovasrohamnak részese volt a fiatal Vidos Elek is, akkor már hadnagyi rangban. S hogy a Radetzky-huszárok valóban hősiesen hely álltak, azt Dessewffy Arisztid vezérőrnagy, lovassági parancsnok kitüntetési felterjesztése is bizonyította: a Sárváron kiképzett kőszegi születésű Márton János őrmester, a Zala megyei származású Farkas János közhuszár mellett kitüntetésre javasolta Vidos Márton osztályparancsnokot is.

A turai csatát követően huszárjaink részesei voltak a szőregi, a csatádi és a temesvári ütközetnek, végül 1849. augusztus 20-án Borosjenőnél tették le a fegyvert.[104]

Mint tudjuk a 45. honvédzászlóalj is Sárvárott állította fel toborzó irodáját. Tudjuk, hogy térségünkből a 44. honvédzászlóaljnál is teljesítettek 1848 decemberétől szolgálatot. A két honvédzászlóalj története ugyan még feldolgozásra vár, a rendelkezésre álló dokumentumok viszont azt bizonyítják, hogy a frissen toborzott honvédújoncok is megállták helyüket. A *44. honvédzászlóaljról olvashatjuk*: „Résztvett e zászlóalj a szabadságharc legtöbb csatájában, s mindenütt hősi bátorsággal lobogtatta a háromszínű szent lobogót. A többek között Cegléd, Tomaalja, Kápolna, Mező-Kövesd, Eger-Farmos, Bicske, Isaszeg, Vácz, Nagy-Sarló, Komárom, Budavár, Szente, Soponya, Debreczen, Új-Arad hírdeti dicsőségét vitézeinknek."

A Sárvárott felállított 45. honvédzászlóalj Görgei tábornok feldunai hadseregében nyert beosztást 1849 januárjában. Részt vett a felsőmagyarországi visszavonulásban, majd részese volt a híres branyiszkói áttörésnek (1849. február 5.).A zászlóalj ott volt a két napos kápolnai üktözetben is (február 27.). Az Ányos János vezette sárvári zászlóalj helyt állt a hatvani csatában (április 2.), az április 20-i kéméndi összecsapásban és Buda ostromában (május 4-21.). A zászlóalj részese volt a június 13-i fényes csornai győzelemnek. Az ihászi kudarcot (1849. június 27.) később a délvidéki harcokban (Mosonin, a titeli-fennsik, 1948. július 23.) köszörülték ki. A zászlóalj ott volt az augusztus 9-i temesvári csatában is. *A sárvári 45-ösök*

[104] SOMOGYI 1994. 937-942.

helytállását bizonyítja, hogy Bem tábornok Ányos Jánost a csatát követően léptette elő őrnaggyá.[105]

A fentiekre talán bizonyíték a két zászlóalj vidékünkről bevonult sebesült katonáinak korántsem teljes névsora:[106]

– Csonka Boldizsár (Csénye): Buda bevételénél a golyó kezét törte (44. zászlóalj)
– Vas István (Csénye): Komáromnál két sebet kapott (44. zászlóalj)
– Varga Imre (Csénye): a kápolnai csatában megsebesült (44. zászlóalj)
– Poroszlay György (Csénye): a harcok során lágyéksérvet kapott (44. zászlóalj)
– Kovács János (Mihályfa): sebesült (44. zászlóalj)
– Major Gábor (Mihályfa): a kápolnai csatában lábtörést kapott (44. zászlóalj)
– Köcski István (Mihályfa): mellzúzódás (44. zászlóalj)
– Tóbiás György (Mihályfa): sebesült (44. zászlóalj)
– Németh József (Mihályfa). Lábtörés (45. zászlóalj)

Természetesen a Sárvár-vidékéről és Kemenesaljáról bevonult honvédújoncok egyéb hadseregalakulatoknál is helyt álltak. Ambrus Péter simonyi honvéd (48. zászlóalj) Buda bevételénél sebesült meg. A csényei Erneszt György (46. zászlóalj) Ihászinál és Gödöllőnél, Németh József csényei honvéd (23. zászlóalj) Bicskénél sebesült. Az ugyancsak csényei származású Lőrincz István Temesvárnál lábtörést kapott, míg Geszti György a 8. zászlóaljnál sebesült meg. Görgey táborában szerzett maradandó károsodást Szalay József nyőgéri és Gecsi József sótonyi katona. A kisköcski Szíj József Csornánál és Temesvárnál, a Koburg-huszároknál szolgáló kissitkei Hencsey Balázs Szikitsnél, a Vilmos-huszár káldi Lapitz János a csornai csatában sebesült meg. Megemlíthetjük még a 71. zászlóaljnál szolgáló mihályfai Zsupányi Ferencet, aki a szemevilágát veszítette, s az 52. zászlóaljban szolgáló mihályfai nyomorékká vált Nagy Dávidot, a sebesült mihályfai Lóránttffy Lászlót, Sárközy Józsefet.

A honvédsereg sárvári katonái közül is voltak sebesültek, amit a városi számadások is bizonyítanak. A mezővárosi magisztrátus a város helyett bevonult sebesült katona segélyezésére 1849-ben 25.- Ft-ot, két másik sebesült honvédnak 10.- Ft-ot, majd újabb négy sebesült honvédnak 4,30 Ft-ot szavazott meg.[107]

5. A TAVASZI HADJÁRAT ÉS KÖVETKEZMÉNYEI

a./ A császári hadak visszavonulása

1849 tavaszának hadi eseményei, a tavaszi hadjárat sikerei, a Habsburg-ház trónfosztásának bejelentése vidékünkön is új helyzetet teremtett. A Keme-

[105] BALOGH 1895. 61., BONA 1998. 295-296.
[106] BALOGH 1895. 65-68.
[107] SZEIBERT 1984. 112/d.

nesalja és Sárvár-környéke április közepétől a vert császári hadak menekülésének zajától volt hangos. Az események krónikása így szól az 1849 áprilisi eseményekről: „Már ápr. 17-dikén hullároztak vissza rendetlenül kis csapatok. A falukon, melyeken áthurcolkodtak, mindgyárt éltek a gyanúpörrel, hogy ezek futnak. Tehát a nép kiállván az utcákra nézésök végett, őket mindenféle módon gúnyolta. Ki szerencsés utat, ki jobb gazdát kivánt nekik. Az asszonyok söprűkkel is hadonásztak rájok, csúfolva őket. És ők most mindent elszíveltek, búsulva menvén útjokon. De miként elbámultunk, midőn ápr. 19-én délben, ide Cellbe a visszavonulásnak súlyja megjött. Mint az oláh cigányok, faluvégen, Cellnek déli gyepségén rakták le a sátorfákat. Podgyászos szekerek, hintók, fegyveres nép, lovak, futó családok: mind itt künn települtek le egy határban. Csak a törzstisztek és a vert haddal együtt futó császári főhivatalnokok vettek szállást a városban, s a kolostorban. Szögyéni pedig Mátyussal ipának jószágára, a Marics-féle majorba ide jött ki hálni Dömölkre, – véle hozván a nádori aranyozott diszhintót, a bele pakolt pénztárral. Parancsoltattunk mindnyájan főzetni a katonáknak, és az ebédet helyükbe vinni a celli gyepre. Nőm 8-nak küldött ki ebédet. A hús árát követelésre megadták. Délután ez örvendetes csudát szemlélni kimentem én is háznépemmel, – mert látásukra tódult ide e napon az ember mindenünnen. Láttam hintókban és mellettök kiszállva siránkozó úri nőket, gyermekeket, szótlanul és kardjokra búsan támaszkodó fényes tiszteket, – azokhoz kötött, honvédkardoktól véressé vagdalt, lógófejű lovakat, levert kedéllyel az összetornyazott szuronyos puskák körül heverő közkatonákat. Mindnyájuknak mintha orruk vére folyt volna. Egy vén törstiszt, Gruber, mégis merészelt hetvenkedni, hogy ez nem soká fog így maradni, és ők visszatérendnek új erővel. Mi őt kinevettük, de ő lehet, már tudott valamit Görgey álnok tervéből. Azonban a félelem utánuk nyomuló vagy eleikbe vágtató magyar huszároktól arcáikon vala olvasható. Erős előőrsek minden irányzatban kiküldetvén, egy éjszakát sem töltöttek itt, hanem délután nekik futár parancsot hozván a folytonos továbbvonulásra, a seregnek java, féltő kincseikkel együtt, odább széledt még az napon Sárvárig, hogy a Rábán átkelhessen. Csak egy része a futóknak hált meg a celli gyepségen, szabad ég alatt. De közülök nem aludt senki, és az őrtüzek égtek egész éjjel. Reggelre kelvén ezek is összeszedték a sátorfákat, és indultak Dömölkön végig, fel a mihálfai horgasnak, a legrövidebb utakon, a Rába felé. Elől egy csapat fegyveres horvát gyalogság ment, középen a mindennemű futó nép és butor; leghátul ismét csekély horvát sereg, melyeknek most nem volt kedvek tutolni. *Mi, bámészkodó falusi népek, természeti gyarló eszünkkel is úgy okoskodtunk, hogy ezek nyomába bizonyosan siet a magyar honvéd és huszár sereg, mely őket helységekben megszorítva, minden kincseikkel együtt csekély erővel zsákmányul ejthetné. De a kergető magyar sereg nem jött, nélküle pedig a nép őket feltartóztatni nem merészelhette.*

Más érdekes scena volt utcáinkon a bábolnai ménesnek Graetz fel elhajtása, mi hasonlag ezen áprilisi napokban történt. Épen lakásom hosszanta erre nyúló úton lézengtek el az összezaklatott nemes állatok. A lelkiesméretlen hajtó katonák közülök az út-nem-győzőket olcsón elpazérolták, ők maguk kinálták velök a föld népeit, – csikókat, fáradtakat út mellett elhagyogattak, lábaikat karddal elvagdalva, hogy hasznokat venni ne lehessen. A faggatózó

népnek gúnyos kérdésére: „Vajjon miért hajtják a ménest másuvá'' – azt felelték, hogy elfogyott az eleségök...''[108]

1849 tavaszán tehát vidékünkön is újra élt a remény, a hit, a forradalom győzelmét illetően. A forradalom ügye mellett elkötelezettek, akár a szószékről is igyekeztek e meggyőződést erősíteni. Nem véletlen, hogy a megye királyi biztosa, Rohonczy Ignácz, már április 16-án rendeletet adott ki a szószékről lázító lelkészek ellen, akik „... a népet lázítják, és Kossuthnak közel eljövetelével ... ámítják ... az ily lelkészek rögtön ítélő bíróság elé állítassanak.'' – olvashatjuk a rendeletben.[109]

A szószékről agitáló evangélikus lelkész volt a sárvári Rahner Máté is, aki majd később kénytelen volt állomáshelyét elhagyni.[110]

Természetesen, térségünkben sem mindenki örült a megváltozott hadi szerencsének. Ilyen volt például a sági katolikus plébános: „Ő a néphez katedráról szónokolva nem pirolt elcímzeni a honvédeket Kossuth kutyáknak, magát a hon fő csillag emberét elcsúfolni koszosnak, a honvédekre ilyen epithetonokat ökrendezni: rühesek, rongyosak, tetvesek. Egy éjjel letartóztatják, javait elkobozzák, őt magát pedig Komáromba, majd Aradra viszik fogságba.''[111]

A vert császári sereg visszavonulása mellett azonban egy másik fontos esemény is éltette a reményt vidékünk lakósságában! Jánosháza lakóssága kísérletet tett a fogoly Batthyány Lajos miniszterelnök kiszabadítására.

b./ Gróf Batthyány Lajos utolsó útja ősei birtokán. Kiszabadítási kísérlet Jánosházán

Batthyány Lajos volt miniszterelnök 1848. december 6-án mint sárvári képviselő, visszatért a budai országgyűlésre, majd január elején a magyar országgyűlési küldöttség tagjaként Windischgrätz bicskei táborába utazott. Tudjuk, hogy a tábornagy, bár fogadta Deákékat, a volt miniszterelnökkel nem volt hajlandó szóba állni. *Batthyány Lajos gyakorlatilag már Bicskén az osztrákok foglya volt, bár letartóztatására majd csak 1849. január 8-án került sor.* A budai helytartósági épületben tartják fogva, majd 1849. április 22-én számos fogolytársával együtt Székesfehérvár-Veszprém-Somlóvásárhely útvonalon indítják útba Laibachba. A 18 szekérből álló karaván az osztrák dzsidás katonák kíséretében április 27-én késő délután érkezett Somlóvásár-hely felől Vas megyébe, Jánosházára.[112] *Barsi József, Bicske forradalmár plébánosa, a miniszterelnök fogolytársa a következőképpen írta le a Jánosházán történteket:*[113] „ Somlyó hegyének déli oldalánál vánszorogtak elcsigázott ökreink Somlyóvásárhelyen át odább-odább, s már esteledett, midőn a János-

[108] EDVI ILLÉS 1851. 223-224.
[109] A rendeletet közli: HORVÁTH -KISS 1975. 125.
[110] HORVÁTH -KISS 1975. 129.
[111] EDVI ILLÉS 1851. 226.
[112] BORUS 1964. 227.
[113] BARSI 1988. 37-39.

házai kocsma udvarában szabad volt a szekerekről leszállni és körülnézni, hová terelnek be éjszakára.

Jutott födél, négy fal, jutott szalma, s ennél több ilyen helyen alkalmasint fényűzésnek tetszhetett volna. Valahogy elhelyezkedtünk, valahogy leheveredtünk, s valahogy aludtunk is. Az a Komárom, bár átadását nem hitte egyikünk sem, mégis elég bő anyagot szolgáltatott a gondolkozásra.

A reggeli sem volt különb a vacsoránál, száraz kenyér s bögre víz, és rá szivarfüst! Indulásra készen álldogálánk álmokat hüvelyezve, s íme midőn azt néztük, mikor nyílik már az ajtó, nemcsak ajtót nem nyitottak, hanem a tornácra nyíló ablakainkra is kívülről rázárták a fatáblákat. «Mi az ördög!» – volt az általános meglepetés első kitörése. Hang után kelle eligazdonunk, hogy azokkal válthassunk szót, akik leginkább érdeklének. Már csak a keresztnevek voltak használatban, s a testvéri «te» járta széltiben. Látni nem láthatván semmit, fülelni kezdtünk. Nem tudtuk elképzelni, hogy mi van folyamatban. Zűrzavaros hangok morajából lehetetlen volt egyetlenegy érthető szót kikapni. Alagútban mindig hosszúnak látszik a perc; kínos bizonytalanságban még hésszabb. Mintha tűkön álltunk volna, s még a tegnapi kapituláció híre is fölmerült a találgatások végtelen sorában.

Végre megnyíltak a táblák, és rá az ajtó, amelyen egymás után kitolulva nem láttunk egyebet, mint a kész szekereket és kocsikat, s a szélesre nyíló kapuszárnyakon át valamivel több kíváncsi népet, mint máskor, ámbár kíváncsiakban sehol sem volt hiány. A lejátszódott jelenetről s azok jelentőségéről csak apránként, s csak jóval utóbb kaptunk értesülést. Így hát a meg nem fejtett talánnyal magunk előtt fordítánk hátat a Bakonynak és Somlyónak, és kezdtük Vas vármegyét méregetni ökreink nagy keservére.

Amint eddig a Somlyó alatt vitt utunk, most betértünk a Ságaljára. Ez korántsem oly festői, bár magasabb, mint a Somlyó, sok apró község csaknem egyszínű, egyalakú és egyhangú határán döcögnek szekereink tovább. Az ökörhajtókkal beszélgetni meg volt tiltva, s a kölcsönös ismeretlenséggel járó bizalmatlanság első napjaiban a tilalmat tekintetbe is vettük. Arra volt a porkolábnak gondja, hogy ugyanaz a három katona, amely szekerenként velünk foglalt helyet, legalább mindennap más háromnak adjon helyet, ők ismét más-más szekérre jutván, hogy valamiképpen meg ne ismerkedjünk, s a jámbor halicsi [galíciai] bakát, akivel beszélni is alig tudtunk,. meg ne vesztegessük stb. stb. De az ökörhajtót nem lehetett cserélni, s hétfő óta szombatig volt elég idő arra, hogy kölcsönösen bizalom támadjon, amelyet apró lekenyerezések részünkről, egy-egy szivarvég, egy-egy korty a butykóból vagy a veszprémi kulacsból, egy falat sajt vagy szalámi a bakakenyér mellé, s hasonló apró szolgálatok az ő részükről csakhamar bizalmasságig érleltek. Mi megértettük őket, amikor ökörnógató káromkodások színe alatt egy-egy tényt mondtak el telegrami rövidséggel; megértettük őket, amikor látszólag ökreikkel beszélgettek, s nekünk szóltak egy-egy félmondatonként egyszerre, amelynek azután több hasonló félmondatban megvolt a folytatása.

Délben ugyan még egyikünk se tudta, miért zárták ránk Jánosházán az ablaktáblákat, de gyanítottunk valamit, s a gyanút megerősítette az, hogy etetni ismét leterelték a karaván az út melletti legelőre, ahol még vizet sem lehetett kapni, s az ökröket is egy távoli árokból hozott állott vízzel itatták

meg. Kezdtek bennünket ismét félteni, erre mutatott az is, hogy a porkoláb ismét sűrűbben járt-kelt sorainkban, s majd ott ügyelt föl, ki mit hozat az ismeretlen ordonánccal a közeli csárdából.

A délutánok rendesen még lassabban, még keservesebben teltek, mihez itt a környék egyhangúsága is járult, s a szemszöglet, amely köztünk és a Ság orma közt délelőtt megalakult, délután sem látszott megváltozottnak, azzal a különbséggel, hogy reggel mi jöttünk kelet felől, estefelé meg ő látszott távozni kelet felé.

A pomázi atyafiak azalatt oly ügyesen vitték a szótagonkénti közlés mesterségét, hogy mire *szombaton délután bevonultunk* Sárvárra, annyi töredék volt már a jánosházi talányból megfejtve, hogy alig vártuk a ma-gunkra maradás óráját, amelyben azzal kecsegtetők magunkat, hogy ma meg lesz fejtve az egész. *Sárvárt kastélyszerű úri lak felé tereltek. Sok nép volt az utcán, és szombati nap lévén, a sárvári nagyszámú izraelita népségnek különösen női része virított már messziről kifeszített napernyőivel, tollas kalapjaival, s tarka színű kendőivel.* A kastély kapuján bevonulván, elestünk e látványtól is, és midőn némelyikünk a várpalotaihoz hasonló fogadtatás reményével merte magát kecsegtetni, vajmi hamar kiábrándult, nem látván és nem hallván a lépcsőzeten és a tág folyosókon egy élőlényt sem. «Apácák laknak most itt.» Ez volt a kiábrándító hír, amely igaznak bizonyult. Betuszkoltak egy-egy csupasz terembe, amely csak azért tetszett terem nagysá-gúnak, mert egészen üres volt. Elhelyezkedtünk hát a padlón, amin telt. Estére szabad volt hideg ételt és italt hozatni. Majd behordtak néhány kéve rozsszalmát, de már lepedőt itt hiába vártunk, hiába kérettünk.

Itt azután összeállíthattuk a jánosházi talány megfejtésének töredékeit, s amin egész nap gondolkozánk, azt elmondhatom egypár szóval. *Szombaton reggel Jánosháza elöljárósága és többen az úgynevezett értelmiségből megjelentek a minket kísérő kapitány előtt, és a csekély távolságban álló sokféle fegyverzetű néptömegre való mutatással követelték, adja ki nekik Magyarország volt első miniszterelnökét, gróf Batthyány Lajost*, akiről tudják, hogy fogva ide hozták, és ki tudja, hová akarják hurcolni; nemkülönben adják ki nekik a többi gróf urakat és a velük lévő többi foglyokat is.

A kapitány már előre tudta, mire készül, s ahhoz képest intézkedett volt. Kihívatta azután a főszemélyt, s rövid szóval, de fennhangon, hogy minden körülálló megérthette, felkérte a grófot, nyugtassa meg az elöljáróságot az-zal, hogy a foglyok közül, amíg ő őrködik fölöttük, egyiknek sem görbül meg egy haja szála sem, s utóbb is a bíróság fog látni törvényt fölöttük; ő meg van bízva a legszigorúbban őrködni fölöttünk, de egyúttal kötelességévé tették minket egyenként és összesen elszállítani rendeltetésünk helyére «élve vagy halva». Középút nincs. «Amint látom – mondta végül –, van akkora tömeg együtt, hogy minket, katonákat összemorzsolhatnak, de ünnepélyesen esküszöm, hogy a foglyok közül élve egyik sem fog menekülhetni, s mi drágán fogjuk eladni életünket. Ez kötelességünk!»

Erre aztán előrelépett a tornác korlátfalához gróf Batthyány Lajos, s eleinte kissé remegő, de egyre szilárduló hangon kérte az elöljáróságot, vegyék fontolóra a kapitány úr nyílt szavait. Ő maga nem fél a fölötte ítélendő bíróság ítéletétől, s azt hiszi, úgy éreznek egytől egyig többi fo-

golytársai is. A kapitány úr – folytatá *gróf Batthyány* – eddig nemcsak híven, hanem emberségesen is őrködött felettünk, sőt amennyire tehette, igyekezett keserves sorsunkon enyhíteni. Ennélfogva *kéri, oszlassák fel jó barátaink az ott sötétlő és morajló nép vésszel fenyegető tömegét, ne idézzék fel jóakaratú, de meg nem gondolt vérengzés által a mi bizonyos halálunkat, s a jobb sorsra érdemes Jánosháza végpusztulását,* amely okvetlenül be fogna következni, ha az a tömérdek nép ezt a maroknyi katonaságot felkoncolná. «Köszönöm – s szívére tette kezét –, köszönöm a hazafias jóindulatot, melyet irántam és előttem többnyire még ismeretlen fogolytársaim iránt itteni ünnepélyes, de mindnyájunkra vészessé válható megjelenésükkel tanúsítottak. Isten áldja meg önöket a jóindulatért még késő unokáikban is, de éppen ennek az Istennek, akiben mindnyájan bízunk, szent nevében kérem önöket, barátaink, hagyjanak minket, amint eddig az ország fővárosából idáig békében jöttünk, békében vonulni tovább is. Ne kívánják halálunkat idő előtt, s ne idézzék föl, amint már mondtam, s most könyörögve újra mondom, amit kerülni lehetetlen volna, Jánosházának végpusztulását.»

A gróf előkelő személyisége, nemes magatartása és mesterkéletlen ugyan, de a legbensőbb meggyőződés hangján elmondott szavai, amelyeket a távolban állók is nagyrészt megérthettek, megtették hatásukat. Az elöljárók kezük szorításával megígérték, hogy megteszik, amit lehet, Isten nevében!

Ily módon állítottuk össze a sárvári kastély néma falai közt az esemény vázát, amelyben bizony, mint az életben legtöbbször, határoztak rólunk nélkülünk!

Jólesett tudnunk, hogy mégis történt valami abból, amit Budavárából történt kiindulásunk óta mindig vártunk. Akadtak emberek, akik Magyarország első miniszterelnökét és vele együtt többnyire ismeretlen társait ki akarták szabadítani, de volt köztünk olyan is, aki állítá, hogy a grófnak kötelessége lett volna a kapitányt torkon ragadni, kardját elvenni, s minket meg a pomáziakat segítségül híva merni...

Hanem természetesen arról, ami azután történt volna, lehetetlen alaposan ítélni!

A hetedik nap a lehető legunalmasabb volt. Vasárnap lévén, egy-egy kanász bokrétás kalapjával s virághímes hófehér szűrével ott állt botjára támaszkodva, s minket bámulva a parlag mezőn. Innen-onnan kellemetlen földszinti szél nemcsak porfelleget kavart fel az esőt régóta nélkülöző tájon, hanem egy-egy kis harangszó misére hívó hangjaiból is hozott meg-megcsendülő töredékeket. Egészen összetörve, s nekibúsulva magunkat, bevánszorogtunk szabad királyi Kőszeg városának városháza udvarába. Nem gondolt ott velünk senki. Hihetőleg már tudták a jánosházi híreket, s úgy okoskodtak, hogy ha maguk sem akarnak szabadulni, nem szabadíthatná meg őket vitéz Jurisics uram kardja sem!''

Az eseményeket hasonlóan mondja el a miniszterelnök felesége, Zichy Antónia is.[114]

Hazaszeretetből jelesre vizsgázott Jánosháza elöljárósága, értelmisége s a Balogh Antal által szervezett „népfelkelő sereg''. S hogy Sárváron, április 28-

[114] URBÁN 1981. 600.

án, választókerülete központjában, nem került sor újabb szabadítási kísér-letre, az két körülménynek tudható be. Elképzelhető, hogy birtokainak job-bágyai, ikervári volt népfelkelői már ott voltak a jánosházai eseményeknél, s értették Batthyány vészjósló szavait. Egy esetleges sárvári akció sikerét eleve lehetetlenné tette a Sárvár környékén állomásozó 1200 fős császári katonaság.

c./ Népfelkelés Kemenesalján. A sárvári csata (1849. július 27.)

A tavaszi hadjárat sikere új helyzetet teremtett Vas megyében is. Átcsoportosítások következtében a császári csapatok elhagyták Szombathelyt, Szentgotthárdot, Kőszeget. *Április végén csupán egy 1200 fős csapat maradt Sárvár közvetlen közelében, majd Buda bevételét követően, május végén*, a Wyss tábornok vezette csapat is *távozott*, akik 1849. június 13-án majd a csornai csatában szenvedtek megsemmisítő vereséget Kmetty tábornok seregétől.[115]

A térség lakossága, ahogy a krónikás Edvi Illés írja, „várván várta" a felnyomuló honvédeket, de (ők) nem jöttek. Azonban érkezett a frissen kinevezett új kormánybiztos, Ivánkovics János, a megyei nemzetőrsereg kemenesaljai zászlóaljának volt parancsnoka, aki székhelyét, nyilván a Rába-vonal védelme miatt Cellben alakította ki. Vele vol titkárként Imre Géza ügyvéd, aki egymaga három visszavonuló német katonát fegyverezett le és ejtett foglyul. *Sárvár-vidéke és Kemenesalja újra nemzeti színekbe öltözött.*[116]

Ivánkovics kormánybiztos legfontosabb feladatának a Rába-vonal védelmét tekintette, ezért első lépésként éjjel-nappali őrzést rendelt el, akik futárok útján tartották a kapcsolatot a celli kolostorban székelő őrnaggyal. „Sárvárból magából szintén külön voltak így szolgálatot tevő hírhordók többen is... Az osztrákok visszatérése esetére rendes katonáink készen nem lévén, Ivánkovics átaljános népfelkelést parancsolt a helységekben szigorúan, mely majd adandó jelre, azaz a harangok meghúzására állana talpra rögtön, és mindennemű kézbelivel seregesen sietve a kitűzött helyre. *Ivánkovics erőhatalommal és agyonszúrás terhe alatt kényszerítette a föld népét mindenegy faluban köz és úri lakost felkelni, valaki* csak ép, egészséges és fegyverfogható volt, személyválogatás nélkül. Mindenik helységhez kellett lenni főnöknek, népvezér cím alatt. Kellett jőni lelkészeknek is minden felekezetekből. De a dobos csak egyetlen egy volt, Cellből, zászló pedig az egész felkelt seregben hiányzott volt. Ellenben lőporról a maga álgyúja számára a buzgó lengyel báró gondoskodott, mert vitt azt egy tele zsákkal, – mely hadiszert aztán ajándékul kapott-e, vagy úgy lopott-e a hazáért, vagy a némettől zsákmányolt-e el az ihászi csatában, azt ő tudta. Aztán minden felekezetű polgároknál a naponkénti szokott harangozások teljességgel tiltva voltak. Így éltünk, cultust és temetéseket sem kivéve, harangszó nélkül több hetekig bizonytalanságban,

[115] SZIKLAY-BOROVSZKY 1898.
[116] EDVI ILLÉS 1851. 225.

lesve várva az órák jeladását. Cellben az ácsmester udva-rában nyakra-főre faágyúk készíttettek, igazgató találtatván ez ügyhöz egy itt tartózkodó menekült lengyel, báró Frankovszki (a lengyel honból Klapka vezérlete alatt bejött kalandos vitézek egyike, mint kapitány), ki önmaga is nekivetkőzve dolgozott, fúrt, faragott. De csak három készülhetett el a felkelésig.

Az utasokra is szoros vigyázat s gond fordíttatott, valamint az éji őrködésre a helységekben."

De nemcsak népfelkelőkkel, hanem igazi katonákkal is találkozhattak 1849 júniusában Cellben. Egy 60 főnyi Olaszországból szökött Nádor-huszár jelentkezett Ivánkovicsnál, aki Izsákfán helyezte el őket, majd néhány napos pihenő után, nyilván központi utasításra, Pápán át a magyar fősereghez irányította őket.[117]

A Kemenesalján szerveződő szabadcsapatokról természetesen az osztrák hadvezetés is tudomást szerzett, így a Dráva-mellől Vas megyébe rendelték a Dorndorf őrnagy által vezetett 70 főnyi lovasságból és 1200 gyalogosból álló, 6 újonan öntött rézágyúval rendelkező csapatot.[118]

Ivánkovics és Balogh Antal kemenesaljai szabadcsapatai először Vép környékén találkoztak össze a császáriakkal. A Sárvár felé tartó, jól felfegyverzett osztrák sereggel szerencsére nem vették fel a harcot, hanem a veszélyt látva visszatértek állomáshelyükre és *1849. július 27-én általános népfelkelést hirdettek.*[119] „ A sokáig fojtott mély csönd után, végre egy kies hő napon du. 3 óra tájban hirtelen zajos kiáltás hallatszott az utcákon; a futárok sebes nyargalással robogtak szerte a falukra, mindenütt a népet rögtön felkelésre és a sárvári hidakhoz vonulásra parancsolván. Egy percben megszólaltak a vészharangok és borzasztóan zúgtak össze füleinkbe mindenünnen. Pénteki nap volt, aratási idő, júl. 27-dik napja. A dömölki utcákat Ivánkovics maga is belovagolta, s önmaga kiáltott bé ablakomon, hogy sietve húzassam meg a toronybeli két harangot is; – holott a tápfiúk már görnyedezve rángatták a nyílt utca-téren álló kisebb kettőnek köteleit. *Alig került bele egy kis óra, már lehetett látni a felkelt népet, – eleintén apró csoportokban, majd nem sokára vastag tömegekben, szekerekre sűrűen felrakodva, gyalog, czájszlikon, paripák hátán, kezökben puskát, kaszát, vasvillákat tartva, rend nélkül sietni a kitűzött hely színére,* Hol a Rába innenső partjain, szőlőhegyekben, erdőségben, mélyútban és nyílt téreken a kemenesalji tö-méntelen tarka népsereg estvére össze is folyt. Lengyel bárónk öncsinálta kedves faálgyújára ülve, fejébe forradalmi kalap, röpült még más két álgyúval Dömölkön át, vitézkedni a gyomrából gyűlölt osztrák sereg ellen. A Rába és Marcal mellől tóduló népnek útja Dömölkön kigyózván végig, egész estig nem volt szünete a menetnek. Vegyült közé négy pandúr is, és 4 huszár, kik Ivánkovics udvarához tartoztak."

Közben Dondorf serege megszállta Sárvárt s hídfőállást létesített a Rába-hídnál, a népfelkelők és a sárváriak egymás erejét próbálták felmérni. Az éjszaka történteket és a július 28-i sárvári csatát a kor krónikása a

[117] EDVI ILLÉS 1851. 410-411.
[118] SZEIBERT 1984. 112/b., EDVI ILLÉS 1851. 411.
[119] PORKOLÁB 1927. 123.

következőképp mondja el:[120] „Az éj teljes csöndben és veszteglésben múlt el. A felkelt nép a szőlőhegyekben és erdőben őrtüzek mellett mulatkozott; nem kártétel nélkül a sárvári birtokos polgároknak. A gyepűben 8 helyen is lángra kapott a pusztító tűz. Sokan, kik az aratási munkából riasztattak el ide, nagy fáradtan földre lefeküttek és aluttak, gond s bú nélkül. Így cselekedett a lengyel bárónak kocsisa is, kit ő a puskaporos zsákot őrizni állított. A zsák a füves földön hevervén, az ember reá helyezve fejét áldozott Morpheusnak (az álom istenének), – nem ügyelvén arra, – vagy általában nem is tudván, – hogy zsákjától csak 3 lépésnyire lángolt az éji őrtűz. Az úri rend a tüzek világánál Dondorftól és Rohonczitól aláírott, nyomott magyar proclamatiokat olvasott, melyekben a nép önmegadásra és engedelmességre felhívatott, oly fenyegetéssel, hogy a felkelteknek minden faluik le fognak égettetni, de amelyek Ivánkovicsnál vesztek, és belőlük a földnép közé csak kevés példányt terjeszthetett el a megbízott. Három óra tájban, hajnal eredtével, a nép kezdte a mozgalmakat, és szerte hallatszott a tömegben a rivalgás: «Menjünk hát no!» A dob, össze csoportozási jelre, megüttetett. Ivánkovics maga Kis-Sitkén, Sárváron innen egy jó órányira, szállásolt, Nagy Sándor kastélyában. Éjfél után lóra ülve megjelent a népseregnél; a falukat neveik szerint kiáltozta fel sorban, megtudandó, vajjon itt vannak-e mindnyájon; – és midőn tapasztalá, hogy több helység népe is még hiányzik, sőt hogy a Sárvárhoz legközelebb fekvő helységek sincsenek jelen: magas boszszankodását nyilvánítva sebesen odanyargalt, oly ürügy alatt, miszerint e gyáva népeket ő maga fogja majd faluikból kihajtani és engedelmességre tanítani. Egyszersmind jelenté, hogy Cellben a kolostori szállásán sok fontos irományok volnának eltakarítandók, melyekért őneki most sietve kellene elvonuni. Elsuhant, és a felzajdított népet itt hagyván a faképnél, többé vissza sem tért, sőt azolta nem is láttatott senkitől, – hír szerint Párizsba kimenekülvén. Hanem reggel, éppen mikor már a sereg úgyis futófélben volna, láttunk messziről felénk lovagolni olyan Ivánkovics alakú valakit, ugyan Ivánkovicsnak öltözékében, kit közelebb jövén az ő apródjának lenni megismertek. Ez a lovag csak ezt kiáltotta ki ura nevében. «Urak! Mentse magát kiki, ahogyan mentheti!» Ezzel megfordult, és ő maga mentette irháját legelőször. Most tehát *a vezér nélkül hagyatott nép Söptén Noszlopi Lászlót választá meg fővezérnek a Sárvárra betéréshez.* Ivánkovics példájára 3 úr-ficska és egy izraelita fiú is (neveiket födje homály!) kis ideig sompolyogtak, félreállva a seregtől, – majd lehúzódtak a gyepűkön át a szőlőbe; de egy pórlegény élt a gyanúpörrel, alattomban leste őket, és mikor a sűrűbe átug-rándoztak, nagy neszet csinált a szökésből, és az összes nép rájok rivallott a kaputos vitézekre: «Hej, nem arra van az ellenség! Vissza, vissza! Mert másként a cuca mingyárt hasukban lesz!» Azonban mind inkább reggellett, világoskodott, és hozzá lehetett kezdeni a megtámadáshoz. A dob a népnek másodszor is megveretett... De kérdés volt, melyik helység népe nyomuljon legelől; mert első lenni senki sem akart, Noszlopi az ő pandurjaival frontban állván. Ekkor fellépett *Guót Ferencz, csöngei prédikátor*, hosszú hajával, és kardját kirántva indult menni, népét hévvel felhiván: «Én utánnam!» S *a hegyről lefelé özönlött a zavart tömeg*

[120] EDVI ILLÉS 1851. 411-413.

Noszlopi után, a pandurok mögött. E pillanatban megkezdte a valóságos attaqueot (támadást) sitkei Nagy Sándornak erdésze azzal, hogy a hídfőnél álló német előőrségre reá lőtt, és belőle egy rögtön meghalt, a többi elfutott, hírt vinni a hadseregnek. Diadali fönhangon kiabáltak a magyarok a futókra: «Megállj német, megadod-e magadat?» Puskáztak sokan a Rába túlsó partja felé, a szerte lézengő katonákra, és néhányat el is ejtettek lábáról – *Lengyel bárónk* álgyúival hurcolkodott, azokat a Rába-hídon áthúzatta, és nevetséges puffogó rekedt hanggal átlövöldözött a Rábán túl megvillanó németekre. Szörnyű méregbe jött pedig, midőn álgyúit gyorsan megtölteni akarván, lőporát körüle nem találta, mert a lőporos zsákot valaki vállára kapta és félre vitte. A halva maradt német bakát akik legelőször érték mezítelenig lefosztották és holmiját elzsákmányolták. *Máris a tömeg eleje minden hidakon áthaladt, és a város vég utcájába nyomult.* A hátrább maradott intelligens polgárok borzadva szemlélték a népnek vakmerészségét, mely ily megbőszülten tólja önmagát a mészárszékre. De ugyane percek folytán Dondorf tömegbe összeállított hadseregét egész munitzióval együtt mozgásba tette a Rába hidak felé. Jó szerencséje volt e védtelen felkelt népnek, hogy a széles utcán messzére már megláthatta az ellene nyomuló nagyszerű hadi erőt. *Rögtön tehát vezér és nép visszafordult, futván teljes erejéből a sarkában jövő fegyveres katonák elől.* Nem vala idő az álgyúkat is elhúzkodni. Ott vesztek azok torlaszul az út közepén, a már hozzájok összehányvetett holmival. *Noszlopi* már veszélyben forgott, midőn *a vaskos Rába-hídnak pallóit 2 ölnyire gyorsan felszedette.* A visszahúzódott nép azonban még most nem szélyedt el, hanem a folyamok innenső partjain csoportba állva, nézte a német katonasereg működését, sőt puskázott is a fegyveres sereg felé. Hanem most *Dondorf* elkezdett felelni, és *a nép közé pusztító Congréve-féle rakétákat lődöztetni.* Az első golyó egy terebélyes fára esett és annak minden ágait szétroncsolta. A másik már a nép közé esett és többeket megsebesített. A 3-dik golyósüvöltésre már a nép zavarba jött, tömegestől futásnak eredt, rend és vezér nélkül. *Elfutottak, ki egyenesen haza, ki a hegyekbe elbújván ideiglen.* E zavart futásnak első elrémítő látománya Dömölkön szombati napon merült fel de. 9 óra tájban. Egymást gázolva, páni ijedtségben robogott ezen által a néptömeg, sápadt arcokkal és fönhangú jejveszékeléssel, hogy már jön a német, őket hajtva. *Az urak, kik legelőszer megfutamodtak* s ideértek, – bármint kérdeztük őket és kiabáltuk füleikbe mi baj? – ők velünk szóba sem eredtek; csak mindkét kezökkel intettek és eldobták az ijesztő szókat: «Jaj! oda vagyunk!» A marcalmelléki, legtávolabbi helységek felkeltjei a tegnapról elkésve, még csak ekkor nyargaltak Sárvárhoz a sok kocsik, a Rába felé. A megfutamodtak viszont már szintén eleinkbe jövőknek híradását elhinni nem akarták, és csak innét Dömölkről térültek ők is vissza hazájokba. Francovszki is megszaladt; és ő (szegény feje), a hontalan, futott Cellen túl is, amerre szemei vitték.

Felkeltekből a németek csak egyet lőttek le fáról, egyet pedig – ki részeg levén, kafcásan közéjök Sárvárra bebóklált, mint sárvári születésű asztalos kézmives – Rába partján fához köttetve lőttek agyon. S így végződött Vasmegyében ezúttal a magyar kormány.''

A júliusi sárvári „csata'' kimenetele nem lehetett kétséges, a rosszul felfegyverzett, kiképzetlen, szervezetlen kemenesaljai népfelkelők kisérlete, minden jó szándék ellenére kudarcra ítéltetett.

Sem Edvi Illés Pál, sem egyéb források nem beszélnek a sárváriak részvételéről. Nehezen eldönthető, hogy a krónikában említett az osztrákok által kivégzett sárvári asztalos tevékeny részese volt-e az eseményeknek, avagy mint pityókás pincéző, csak áldozata lett a császáriak elrettentést célzó ítéletének.

Sárvár város vezetősége azonban nem úszta meg az eseményeket büntetlenül. Dorndorf őrnagy a Rába-híd megrongálását – tudjuk, hogy a híd padlóit Noszlopi László szedette fel – a sárváriak nyakába igyekezett varrni. Talán ezért, talán más megfontolásból a Kemenesalja megszállására induló parancsnok 4 városi tanácsost „kezesként'' magával vitt.[121]

6. ÚJRA FEKETE-SÁRGÁBAN

a./ A Kemenesalja császári megszállása

A sikertelen sárvári próbálkozást követően a sárvári kapitány a Kemenesalja megszállására indult. A Rábán-túli terület lakossága nem kis félelemmel tekintet az osztrákok újabb bejövetele elé: „Kivált mi, németnek útjában eső helységek lakosai, e fenyegető hírekre annyira megrémültünk, hogy önmagunknak tanácsot nem találtunk, és nem tüdtuk, mihez kapjunk hamarjában: házainkat elhagyva, bujdosókká legyünk-e, vagy féltőbb javainkat, gyermekeinket és nő-feleinket takarítsuk-e el rejtekekre. Mert félnünk lehetett... Én részemről a nemzeti zászlót tornyunkból nemcsak behúzattam, sőt el is rejtettem; helyette a sárga-feketét kitűzettem haladék nélkül, – a helybeli hadnagy, D. J. ezeránt erősen rám parancsolván. Egyházfiat pedig a toronyba felküldtem, hogy vigyázza meg, a Sárvártól felénk útban feküvő helységek nem égnek-e. Mely eránt midőn megnyugtató tapasztalást tettünk, mit a Sárvár felől jövő és általunk megkérdezett utasok is megerősítettek, kissé bátrabbak lettünk. *Mindazáltal egy s más holminket elpakoltuk, – földbe ásva, helyre kiküldve, templomba, kriptába, archivumba, és más rejtélyes helyekre.* Úgy nemkülönben házainkból nemzeti szalagot, forradalmi képeket szorgosan eltávolítottunk; kedves Kossuth-kalapomról pedig a széles szalagot letépdettem. Csekélységemnek éppen nagy okom vala most félni, nehogy elárultassam, miszerint a kathedráról több ízben is nemzeties hitszónoklatokat tartottam, és (ami több) a legközelebb múlt vasárnapon, – mikor már a császári katonák betörésének híre elfutott, – olvastam föl a magyar Honvédelmi Bizottmánynak a néphez intézett azon felhívását, melyben hangzottak ím ezen erős szók is: «Keljetek fel népek milliói!» Azért mind afféle hitszónoklatimat, mind az eddig vezetett naplókönyvemet, melyből e krónikák kivonattak, saját kezeimmel a földbe elástam, őket a gyaníthatott kutatás elől megmentendő, – de amely ezúttal velök még nem történt. Így vártuk kínosan az estvét, így

[121] PORKOLÁB 1927. 123., SZEIBERT 1984. 112/c.

néztünk ellenébe a császári hadsereg ránk jövetelének. Most ama szabályt sem ügyeltem: «Szombaton tanulj pap!»

Sárvárhoz Dömölk csak két kis mérföldnyi közföld, mégis Dondorf – reá üthető honvédektől és huszároktól félve – fiatalságból szerkesztett seregével szándékosan lassan haladva, hozzánk csak du. 7 óra tájban érkezett meg, – minek hírét az utcán pezsgő népségnek, és nekem is szobámba, a toronyból lefutott tápfiúk kiáltották ki.

Dondorf, mint körülnéző eszes vezér, haladtában azt a bölcs szokást gyakorolta, hogy midőn faluhoz érkezett, abba vak bátor bévonulása helyett előbb a faluvégen seregével megállapodott, a bírákat, papot, jegyzőt elébe kihí-vatta, és tőlük magának bizonyos tudomást szerzett a felől, hogy azon hely-ségben és környékén semmi fegyveres magyar seregek nem talál-tatnak, – melyért a kihívottakat szorosan felelősekké tette. Dorzan hangon, németül őket megrezgette, hogyan merészkedtek ő ellene felkelni, hogy e vakmerő tettökért megérdemlenék, ha faluikat sorban hamuvá égetné, de hogy ő kegyelmesen kíván a néppel cselekedni, és nem akar bántalmazni sen-kit e merénybeni részvételért. Mit a birák fövegvetve, mély bókokkal neki megköszöntek. Akkor aztán a helységbe bé- vagy rajta keresztül vonult, rettentésül legelől pár töltött ágyút vontatva égő kanócokkal. Utánuk a sereg élén ő maga lovagolt, tiszteitől környezve, nyomukban a lovasságnak egyik fele, középen a gyalogság, hátul a lovasságnak másik fele. Egy csapat viszont a kertek alatt jött el és az egész falu cernirozta. Így jött át Sitkén, az első falun Sárváron innen. Most következett volna Simonyi.'' – olvashatjuk Edvi Illés leírásában.

Simonyiból a lakosság elmenekült, – nyilván a szőlőskerti pincékben talált menedéket – így a sárvári parancsnok csak öreg anyókákat talált. Az *evangélikus papot így is felelősségre vonta, sőt a katolikus tanítót, mivel a templomtoronyba nem tűzette ki a fekete-sárga császári lobogót, megkardlapoztatta.*

Tokorcson átvonulva közelítette meg a császári csapat a dömölki faluvéget „... amelytől jó távol már megállapodott és várta az elébe kimenendő celli és dömölki előljáróságot. S jöttek is késedelem nélkül Cellből az apát, barátos fővel és apáti díszruhában, a városbíró, esküdt, jegyző, kikhez Dömölkön átjöttökben csatlakoztak az itteni hadnagy és pár előljárók. Én e kö-vetséghez nem is szólíttatván, itthon vesztegeltem. *A követek Dondorf előtt még távolban kalapot emeltek le,* és hozzája eljutva *az apát* őt mély tiszte-lettel köszöntötte német nyelven, és hozzá engesztelő szókat intézvén, *a lakosságot kegyeibe ajánlotta.* Dondorf tudakozódott tőlük, nincsenek-e itt is e tájon magyar honvéd csapatok, – a polgárok között van-e békesség, – Iván-kovics hol van s több effélét. Közben az adjutáns figyelmeztette a majort, hogy a tisztes öreg apát úr barétját levéve tartván, feltehetné, – mire aztán szólt Dondorf: «Man kann aufsetzen!» Ekkor mindnyájan feltették kalapaikat, Dondorf is lóról leszállva és a sereg vezetést adjutánsának áthagyva, közéjük társult és tőlük környezve gyalog jött be Dömölkre, végig ennek utcáin

és innét a Cellbe vívő 600 lépésnyi országúton be a városkába, szállást vevén a kolostorban.''[122]

A megszálló császári katonaság székhelye átmenetileg Kiscell mezőváros volt. A sárvári városatyáknak is a Kemenesaljára kellett utazniuk, nagyon gyakran, parancsátvételre. Később, mint majd látni fogjuk, a császári csapatok székhelye Sárvár lesz.[123]

A települések lakossága, különösen Kiscell és Sárvár mezőváros tanácsa, az osztrák megszállás idején is lehetőségein belül, hitet tett a forradalom ügye mellett: „még 1849 májusában beszállítottak Cellbe egy Bihar megyei, nagylétai születésű árkászkatonát, Szánthó József civilben asztalossegédet, ki a Karakónál sáncot ásó árkászok közül volt, és megbetegedett. A celli polgárok őszig tartották a katonát, külön szobát adtak neki a községi vámházban, ápolónőt fizettek számára, és felváltva táplálták. Kilétét eltitkolták az átvonuló osztrák csapatok előtt is, mikor pedig felgyógyult, helyet szereztek neki egy helybeli asztalosnál. Csak később, ősszel, mikor már nagyon nyomoznak a volt honvédek után, indítják útba hazafelé.''

Edvi Illés, a Kemenesalján is működő nagyszámú besúgó ellenére, vállalta, hogy a dömölki népiskolában egy menekült honvédot alkalmaz tanítónak.[124]

A sárvári városi számadásokban találkozunk a 48-as honvédek segélyezésével is. A mezőváros tanácsa egy, a várost képviselő sebesült honvédnak 25,- Ft-ot utalt ki, s további 6 sebesültet is készpénzsegélyben részesített.[125]

A háborús események, a katonaság jövés-menése, a bújdosó menekültek jelenléte sajnos komoly közegészségügyi problémákat is eredményezett, *Sárváron, Kiscellben, de a környék más településein is pusztított a kolera:* „van nap, melyen csak egy helységben és csak az evangélikusok közül öt halottat temetnek. Kolerában hal meg végül Vidos József, a vasi nemzetőrség vezére is.'' Sárváron a megbetegedettek ápolására 2 ápolónőt alkalmaztak. Volt olyan nap, hogy egyszerre 7 személyt temettek.[126]

b./ A megtorlások

A császári önkény a világosi fegyverletételt követően térségünkben is fokozódott: „A nemzeti színek eltiltattak, helyökbe minden középületekre fekete-sárga szín béhozatván. Volt megint dolga a celli mázoló nyereggyártónak. Történtek éjjel-nappal sok befogások. Bujdoklókká lettek előle Imre, Balog, Kulcsár, Rahner, Róth és más számosak.''[127]

Vas megye kormánybiztosa 1849. október 23-án elfogatási parancsot adott Rahner Máté sárvári evangélikus lelkész ellen:[128]

[122] EDVI ILLÉS 1851. 414-415.
[123] SZEUBERT 1984. 112/c-d., EDVI ILLÉS 1851. 418.
[124] EDVI ILLÉS 1851. 415., 417.
[125] SZEUBERT 1984. 112/d.
[126] EDVI ILLÉS 1851. 416., SZEUBERT 1984. 112/d.
[127] EDVI ILLÉS 1851. 417.
[128] HORVÁTH -KISS 1975. 129.

„Rahner Máté sárvári evangélikus lelkész Radó Lajos egyházmegyei gondnok kíséretében néhány napok előtt azon kéréssel jött hozzám, őt hivatalába helyezzem vissza. Azon kérdésemre, kiáltal és miért fosztatott meg attul, azt válaszolván, hogy ő senki által el nem mozdíttatott, hanem rosszakarója által a Cs. katonaság előtt alaptalanul bévádoltatván, minthogy ennek következményéitől félt, házátul eltávozott, – én néki két héti szabad tartózkodási engedelmet adtam olly rendelèttel, hogy Kőszegrül mint kijelölt tartózkodási helyérül csak a Városkapitány engedelmével, és csak családi ügyeiben Sárvár-ra távozhasson, a Sárvári járásbéli főbiztost pedig oda utasítottám, hogy a nevezett lelkész politikai viselete iránt szigorú vizsgálatot teljesítsen. Ezen engedelem levél kiadása után néhány napra érkezett Gr. Cziráky János ker. főbiztos úrnak ... kiadott rendelete, melly szerint a nevezett személy elfogatandó. Elfogatása iránt a rendelést tüstént kiadtam..."

A sárvári evangélikus lelkész 1849 áprilisában a szószékről üdvözölte a Habsburg-ház decemberi trónfosztását, ezért volt kénytelen elhagyni állomáshelyét. A sárvári mezőváros kihallgatott vezetői ugyan egyhangúlag kiálltak Rahner Máté mellett, a császári biztos mégis elrendelte letartóztatását.

Hasonlóképpen járt *Róth Ferenc* sárvári iparos, az evangélikus egyházközség gondnoka is. A császári bevonulást követően ő is 4 hónapig bujdokolt, majd az amnesztiát követően visszatért Sárvárra. A zsandárok azonban elfogták, Szombathelyre kísérték, ahol közel egy évig raboskodott.[129]

1849 augusztus-szeptemberében a császári adminisztráció fekete-sárgára festette a Rába-völgy vidékét és Kemenesalja dombságát. „Népösszeírások kezdődtek, a falvak végén névtáblákat állítanak fel, s a házakat megszámozzák; beszedik a fegyvereket, s eltiltják a lőporkereskedést. Visszajön az aradi fogságból kiszabadult sági plébános is, visszakapja javait, és áthelyezteti a falu nemzeti érzésű tanítóját. Besorozzák a volt honvédeket, s továbbra is állandóan nyomoznak a bujkálók és szökve hazatértek után."

A császári katonaság 1849 augusztus közepétől-végétől Sárvárra tette át székhelyét, míg a térség egyéb helységeiben a zsandárság testesítette meg a császári hatalmat: „Már szeptemberben megérkeztek Cellbe a zsandárok, – még most nem sisakosan, nem is utóbbi hatalmaskodással, hanem csak a pandúrokkal vegyest működve. Bosszúságomra az első káplárnak neve Illési volt, csak egy betű különbséggel, hogy nem nevemet viselte. Ez az ember, ki születésére nézve alföldi magyar, különös szenvedély ápolt a honvédek összefogdosásában és elhajtásában, – mint egy második Saulus, – őket négerekként láncra fűzve. Naponként ki-kicsapott falukra és mindenkor hozott magával Cellbe egy-két honvéd rabot. Eljárásában az ármányos oly fortéllyal élt, hogy úton-útfélen, korcsmákon, piacokon a nép közé vegyült, véle bizalmas beszédbe bocsátkozott, sőt útmentében mezőn a munkásokhoz is társult, a férjfiakat dohánnyal kínálta, velök per bátyámuram, néném asszony szólt, nekik hízelgett, hálákodott, önmagát is Világosvárról menekült honvédnek adván ki, áldotta az Istent, hogy az orosz kezeiből szerencsésen kiszabadulhatott, tudakozódott a helybeli honvéd pajtások után, hogy hát azok szegények haza vergődtek-e már, s több efféle. Mikor aztán belőlük így ravaszul kiszedte a

[129] SOLYMÁR 1988. 89.

honvéd legények neveit, akkor csak ment a bíróhoz, azzal egyenest a honvédek lakására és azokat rabul ejtette magának. De mikor ez a vitéz valahol hőstettével hetvenkedik, vajmi szeretném neki a kérdést fülébe súgni: «Hát egy téli éjszakán a sághegyi pincékben hogyan jártál?» – mert tudom, azt maga nem beszéli el sehol, hogy őt (a káplár uramat) megrészegítetten a sági legények megütlegezték derekasan, kardját elvették és a pincéből ebrúdon kivetették; – úgy hogy új kardot kellett rögtön csináltatnia és panaszra sem mehetett azért, ami rajta száradt.''[130] A sági legények tehát 1849 telén is őrizték a szabadságharc emlékét.

A császári önkény Sárvárott és a szomszédos településen is éreztette hatását. „A szabadságharc bukását követően még kaszát, kapát, sarlót, vágó és szúróeszközt tartani. Könyveket tiltottak be, s nem volt szabad debreceni kalapot viselni (a kalapon nemzeti színű zsinór, vagy rózsa volt). A Kossuth-bankókat begyűjtötték, a honvédeket bújtatókat rögtönítélő bíróság elé állították, az idegeneket szigorú ellenőrzés alá helyezték. Megkezdték a császári hadisarc behajtását.''[131] – olvashatjuk egy rábasömjéni feljegyzésben.

A Sárvárott állomásozó császári katonaság gyakorta indult, a lakosságot megfélemlítendő, vidéki akciókra. Ez történt 1849. szeptember 1-jén is. „E napra is Sárvárról – mindenkori katonai állomásról, osztrák főhercegi birtokról – három tisztek alatt 50 vadászokból szerkesztett császári katonaság csupán oly célból küldetett Cellbe, hogy az adók-vevők kezeikből, zsebeikből a papír bankjegyeket kobozzák el irgalom nélkül. Csak reggel 8 órakor jelentek meg a helyszínén, a Korona vendéglő háznak teres utcáján frontba összeállván, és onnét szerte oszolván a nép közé. Estve visszavonultak zsákmányaikkal Sárvárra, – jövet-menet magukat kocsin vitetve. És ez az 50 főből álló fegyveres német katonaság az ezerekre rúgó vásáros népen teljes bátorsággal és határtalan szabadsággal horgászott, ellentállás és bántalom nélkül. Kettesével kiindulva a rabolásra, szerte barangolták a marha-, zsib- és másnemű vásárnak minden téreit, boltjait, sátorait, a korcsmák és laci-konyhák asztalait, lesvén a magyar pénzeket, melyek valamint zsebekből, erszényekből vagy tárcákból napfényre elő húzattak, azonnal e ragadozó sasok körmei közé kerültek, semmi rimánkodás itt nem használván. Ellenszegülésről vagy perbe-szállásról szó sem lehetett. Valamely közpolgártól száz pftot kaptak el, ökör árát – a szegény földésznek minden pénzét. Ez az ember kétségbeesetten és zajosan jajveszékelt, egyszersmind (jó pápista keresztyén levén) vigaszt keresni a kolostorba futott, hogy az apáttól pártfogásért esedezzék. A bodogtalan! No hisz ott rátalált a pártfogókra! Hanem délután egy óra tájban e vásárrablás meg lett zavarva. Épen mikor a kobzási működés javában folyna, a vásárban kiáltozás terjedt el: «Huszárok jönnek!» – Pápa felől ti. Mely hír villámsebességgel futotta be és riasztotta fel a vásárosok összes tömegét a városon kivül-belül. Rögtön végeszakadt minden adásnak, vevésnek. Mert a nép átaljános mozgalomba indult egyszerre; vagy féltében, hogy itt most veszélyes ütközet lesz, vagy örömében, hogy pénzével kiki haza menekülhet e predáló hárpyák elől. A német vitézek egész sárgára megijedtek;

[130] EDVI ILLÉS 1851. 417.
[131] BABOS 1943. 19.

gyorsan a Korona vendéglő ház elébe összeszaladtak és ott frontba állottak, puskáikat lövésre igazították, szuronyokkal megdugdozták, és ily együtt állásban várták a megrohantatást, – mindenesetre a vásárnak szétosz-lását. Közülök mégis kettő, a tódult néppel együtt kinyargalt a Pápa felé vívő városvégre megtudni, van-e e hírben valóság. Bár nem vala pedig huszár-nak híre-hamva az egész felvidéken, mindazáltal a vadászok a vízárként hazafelé ömlő népet föntartóztatni nem bírták; megindulva levén mostmár minden, ki csak lábait emelhette. Nálam épen vendégeimmel ebédkezésben együtt ültünk, mikor hozzánk ez a hír bekiáltatott. Vendégeim azonnal – mintha őket ostor-hegyre vették volna – egyszerre mindnyájan az asztaltól felugrándoztak, az étkeket itt hagyták, és örömtől átvillanyzottan iramlottak Cellbe a kedves huszárok látására. A vásárosok és szekeresek tolongtak a szűk utcákon és utakon kiszoronkodva, csapásban, csapáson kívül, árkokban, árkok partján egymás hátán, – futtokban a németeknek figét hányva és tromfokat rivalogva. Az árusok, kalmárok, kézmívesek nyakrafőre pakoltak, az ötön venni jöttek pedig a zavarosban derekasan halásztak és üzték mesterségöket. Egy pityókos legény pl. a zsidó boltból egy nagy vasvillát kapott ki, vállára vette és hordozta az utcákon, hetvenkedvén, hogy mihelyt bejőnek a huszárok, ő a németeket azonnal mind agyonszúrja. De bizony szegény flautást a németek csípték be hamar, és magukkal el is vitték. S ez volt az egyetlen eleven zsákmány, melyet Cellből Sárvárra elhurcoltak. Szóval: az egész celli nagyvásár ezúttal rögtön elvágódott, és alig telt bele egy rövid óra, már is utcák, piacok, vásártérek, boltok és korcsmák tisztára kiürültek. A vadász-csapat is, kiállott ijedtsége után mit sem késkedve, még napvilággal Sárvárra vissza gyalázkodott. Mert az éjszakára már készült ellenök a megbosszulló complot (cimbora). Egy közülük kivált, tudom, megemlegeti a celli vásárt. A korcsmákon borocskázva nem eszmélkedett rögtön a kiáltásokra; és a megindult néptolongásban már nem bírt csapatjához jutni, mely már elruccant. Ezt az egyes német katonát tehát utcán a nép megtámadta, ütlegekkel halmozta, és Dömölk felé futtában zajos kiáltásokkal űzőbe vette, – és midőn itt a legközelebb elért sörházba menekült, a házi gazda által pincébe elrejtetett. A bőszült vásáros népsereg a német katonát isszonyú fenyegetések között, agyonverés végett, kiadatni követelte. S vajon ki csillapította le a zajt? Ki mentette meg a császári vadászkatona életét? Az a prédikátor, ki a Rába-parton még kardot rántva vitte a felkélteket Dondorf ellen..."[132]

A felelősségre vonást a vidék katolikus tanítói sem kerülték el. A megyéspüsök által összeírt jelentésben négy tanítóról volt szó, közülük hárman a Kemenesalján tevékenykedtek. *„Fekete János plébános Kenyeriből* november 6-án kelt jelentésében három tanító ellen küldött terhelő adatokat. A *mihályfai Hidi (Brüchler) József* «egészen a forradalomnak élt és halt,» a «zendülő kormány» által szervezett «guerilla csapat» tagjai közé állt, tanítói állását elhagyta. A császári csapatok előnyomulását követően Komáromba menekült, ahonnan – a vár kapitulálása után (1849. szeptember 29.) – honvéd őrmesterként tért vissza. Bűnéül róják fel azt is, hogy a «Kossuth-féle»

[132] EDVI ILLÉS 1851. 418-419.

hírdetményeket «nagy buzgósággal» olvasta fel és magyarázta a népnek; a plébánosának olyan kijelentést tett, miszerint «...ezután másképen lesz, majd nem lesz a mester a papnak szolgája». A legnagyobb vétke talán mégis az (legalábbis a plébános szemében), hogy a népnek a közös iskolák hasznát «buzgón magyarázgatta». Minősítésének (vagy feljelentésének) összegzése: «Brüchler József egy rossz, gonosz, testestől, lelkestől forradalmi ember volt, és még jelenleg is az». Mint látjuk, elhangzott vele kapcsolatban az a vád is,hogy a magyar kormány rendeleteit magyarázta községe lakóinak.

Kaposy György sági tanító – plébánosának megítélése szerint – «...a leggonoszabb revolutionarisok és Elöljárói tekintély tapodók közé tartozott». A népet a Közlönynek (a törvényes kormány félhivatalos lapja!) «hazugságával elárasztotta és bátorította». Bevádolták *Deszkási* ostffyasszonyfai tanítót is."[133]

c./ Batthyány Lajos október 6-ai kivégzése

Gróf Batthyány Lajost, az első felelős magyar kormány volt elnökét, a sárvári kerület képviselőjét 1849. január 8-án Pesten Windischgrätz letartóztatta. A gróf megjárta Laibach, Pozsony, Olmütz börtöneit, tanúk sokaságát hallgatta meg a császári vérbíróság, hogy a koncepciós vádat bizonyítani tudja. Gyakorlatilag a halálos ítélet már jóval október előtt megszületett. Talán egyedül a feleség, Zichy Antónia bizakodott a császári kegyelemben, bár végül ő volt az, aki a miniszterelnök kívánságára tört csempészett a börtönbe, amellyel elejét vette a katona számára méltatlan kötél általi kivégzésnek (Batthyány Lajos 1831-ig a Miklós cár nevét viselő huszárezred tagja volt). *Az október 5-i utolsó találkozást követő eseményekről a grófnő a következőképp számolt be*:[134] „Azt hittem, hogy megőrülök, egész éjjel lázban voltam! Kimondhatatlan mennyit szenvedtem ezen éjjel! Írtóztató egy éj volt. Vele együtt szenvedtem, legalább nem volt ő az egyedüli, ki szenvedett, csak vele lehettem volna az utolsó perczig. Tizenkét kínos órát töltöttem így Fóthon, de tizenkét esztendőnek látszott nekem az idő, végre megérkezett Szapáry Antal, Caroline, és Károlyi Lajos; elmondták nekem mi történt, és hogy az ítélet végrehajtása pár nappal el lesz halasztva, hogy Lichtenstein herczeg azt véli, hogy ezen időt fel kellene használni Bécsbe, akár a császárhoz menni, én mindjárt kész voltam indulni Bécsbe, akár a császárhoz, akár Haynauhoz, vagy Zsófia herczegnéhöz, ha életét megmenthettem volna. Jövőm, boldogságom attól függött!

Szegény Lajos tehát csakugyan használta a tört, melyet hoztam neki és avval három helyen vágta fel az arteriát, a halántékon, a nyakon és a karján, a tör nem volt elég éles, nem bírt mélyen hatni, akárminő kis éles kés jobb szolgálatot tett volna neki, de aggodalmamba más nem jutott eszembe, a tör ott feküdt előttem, azt képzeltem magamnak, hogy ez jó lesz, ha már kell ilyent neki elvinni.

[133] VARSÁNYI 1998. 706.
[134] URBÁN 1981. 614-615.

Midőn tehát reggel a tisztek szobájába mentek (az udvarban már minden készület meg volt téve) hogy kivigyék a vérpadra – vérében látták őt ágyában feküdni, iszonyú rémület uralkodott, elővették az őröket, de ezek semmit se vettek észre; mennyi lélek erő kellett ahhoz, minden mozgás nélkül három helyen annyira magát sebesíteni, hogy oly sok vért vesztett, hogy elájulva sápadtan, mintha meg volna halva ott feküdt. Hamar és sajnosan magához tért! – A kegyetlenek sebjeit be akarták köttetni, hogy gonosz tervüket mégis kivihessék, és változást ne szenvedjen; sietve Balassa orvosért mentek, ki szinte az Ujépületbe fogva volt; ez kinyilatkoztatta, hogy ez lehetetlen volna őt ezen állapotban kivégeztetni, hogy útközben is meghalhatna, és egy haldoklóval nem lehet így bánni.

Balassától igen szép és nagylelkű volt ezen nyilatkozat, mert saját helyzetét ez által rosszabbította.

(Balassa később kiszabadulván, maga mondta el nekem az egészet, hogy találta a szegényt, minő szenvedő volt, és mennyire fájt neki, hogy az ő szavaira nem hallgattak.)

De ezen nyilatkozat nem elégítette ki őket, a vérszomjúsok egy más orvost hívattak, ki az ő malmokra szólt és a szegénynek sebjeit bekötvén, erősítő szereket becseptette [sic] szájában, hogy annyira erősödjék és kivihessék rajta a kegyetlen gyilkolást, ezen orvos neve: Bee.

Annyi vért vesztett volt Lajos, hogy ha békével hagyták volna, estéig talán úgy is vége lett volna, de akkor a kegyetlen tervet nem vihették volna ki és ezen kínzás nem volt elég, hanem még kérdésekkel is gyötörték őt, kitől kapta a tőrt? De arra azt válaszolta, hogy az élettől és a világtól már elbúcsúzott és már nem köteles felelni senkinek sem, csak gyermekeit szeretné még látni és tőlök elbúcsúzni és megáldani őket, de ez is újólag megtagadtatott.

Az előtte való napban «Plante abbé» úr kérte számára a szentséget és az utolsó kenetet, megtagadták az «abbée»-nek, hozzátévén, hogy ez szükségtelen; pedig még a rablóknak és gyilkosoknak is szokták megengedni, hogy áldozzanak, ha kívánják. Az abbé Plante következő módon jött Lajoshoz: még utolsó látogatásom előtt, az abbée Plante, ki Károlyi István gyermekei nevelője volt, meglátogatván a grófot megtudta Lajos szomorú sorsát, és ajánlkozott őt vígasztalni és a halálra készíteni, és miután már többször kérdezték Lajost, hogy nem kíván-e pappal szólni, tőlem feleletet még nem kapott, és részemről még nem jött a kiküldött pap, elfogadta az abbé ajánlatát, kit ő is ismert, és ki úgy is már ott volt; egy perczig azt hitte, hogy talán én küldtem őt látogatásomnál említette, hogy azt hitte.

Annyi kínzás után némileg mesterségesen életbe hozva, hurczolták őt az udvarba és úgy végezték ki, a mint ő kívánta és nem kötéllel; ezt Lichtenstein herczeg saját felelősségére rendelte, miután még is botránynak tartotta, a látható sebekkel másképen őt kivégeztetni...''

Gróf Zichy János, Batthyányné fivére, Németh Jánosnak, a kivégzett miniszterelnök kormornyikjának elbeszélése alapján a következően írja le a történteket:[135] Oct. 5-én 1849-ben 7 " órakor egy katonatiszt jött az Uj épületben Pesten gr. Batthyány Lajos szoba ajtajához, hol Németh János a gróf

[135] URBÁN 1981. 618-620.

komornyikja állott, várván, hogy a gróf felébredjen. Mire felkölt, mosdózott és öltözött, a gróf kilépvén a szobából gróf Károlyi Istvánhoz ment. Ez a mellékszobában lakott. A profos azonban míg a gróf felöltözött, a szobába lépvén egy nagy írással, pár szót szólván a grófhoz, mire a gróf illetődve lenni látszott. Károlyi grófhoz csak ezen szavakat mondá: Publicálni fogják az ítéletemet, és ezzel a profos kíséretében azon terembe ment, hol a katonai ítélőszék [volt].

Lenzendorf auditorról mondják, amidőn a sentenziát kezibe vette, azt az asztalra dobta, kijelentvén, hogy ily szerkezetű sentenziát nem publicál és elhagyá a termet. A gróf talán L óráig vár, míg az Ujépületben más auditort találtak. Innen a grófot a siralomházba vitték, melynek ablaka az utcára szolgált, hol a grófot többen észrevették. Sok nép csődült össze, az ablakon benéztek. 5-én estve [a gróf] fel-alá járván, homlokát simogatta kezével. Egy feszület és két gyertya állott az asztalon. Amidőn észrevették, hogy sok nép az ablak körül csoportozik, strázsa tétetett az ablakhoz és a népet elszéleszté.

Németh János komornyik ez alatt a gróf volt szobáját rendezte és várta grófját, míg a káplár, ki felügyelt a foglyokra, belépett és ezen szavakat mondá: ne vesse meg ezt az ágyat, a gróf úgysem jön többé ide. Mire Németh János nem értvén mit akar ezzel mondani, válaszol: dehogy nem. Erre gróf Károlyi István belépett a szobába és mondja Németh Jánosnak, tudja, hogy grófját halálra ítélték. János sírva fakadva elszaladt, az első fiákerbe beleült és a Cziráky-házhoz hajtatott Batthyány grófnőhöz. Ezt azonban Batthány gróf már egy közkatona által, ki honvéd volt, akkor pedig már besorozott katona lévén, tudósította.

A katona a komornya szobájába lépett [s] mondá: Der Graf lasst sagen dass er Morgen aufgehengt wird. A komornya beszaladt a grófnőhöz és ezen szavakat elmondá, mire a grófnő öszverogyott, de erejét öszveszedvén felugrott, kalapot és kendőt vett és az Ujépülethez futott. Azonban minden sírása és jajgatása mellett a grófnőt többé be nem eresztették, mire a grófnő lakására visszasietett, inkább holtan, mint elevenen. Szobájába érkezvén, már sok jó ösmerőst és barátot talált szobáiban. Haynauhoz akart menni, de az október 4-én elhagyta Pestet. Kempenhez, Liechtenstein Ferenehez és más generálisokhoz futott, két leányait a gouvernánttal, Chomé kisasszonnyal is ezekhez küldé, szinte atyjokért kértek [meghallgatást]. De sikertelen volt, részint nem is fogadtattak, részint pedig elutasittattak. Károlyi Lajos és Szapáry Antal is megkérték a generálisokat, mire az egyik generális megengedte azt, hogy Batthyány grófnő 5 minutára férjét láthassa. A gyerekeknek azonban nem volt szabad. A grófnőtől azonban azt az ígéretet kívánták, hogy ha férjét látta, azonnal a várost hagyja el, mi a grófnő nevében tudta nélkül meg is igértetett.

Gr. Szapáry Antal a grófnőt október 5-én az Ujépületbe kísérte a szobaajtóig, hol gr. Batthyány Lajos tartatott. A grófnő két profos és egy tiszt meg közlegények jelenlétében bevezettetett a grófhoz. Ez nyakába borult, a grófnő nagyon sírt, *a gróf vigasztalá. Mondá: nem fog az soká tartani, és csak azon legyen, ha kegyelmet nem tud kieszközölni, hogy ne akasztassék, hanem lövettessék agyon.* Ezalatt az öt minutom lefolt és az egyik kísérő durva hangon mondá: Die fünf Minuten sind vorüber, Sie haben sicht nicht mehr zu sagen, – és a grófnőt elmenelre kinszeritették. Ez kijelentvén férjének, hogy a-

zonnal visszasiet a generálisokhoz, kegyelmet fog kérni és vissza fog jönni a gyerekekkel. Megölelte férjét és távozott, nem tudván a grófnő mily nehéz vala csak engedelmet is kapni, hogy ő lássa férjét, úgy azt sem tudta, hogy Szapáry Antal igérte a grófnő nevében, hogy azonnal a várost elhagyja. Szapáry kérte a grófnőt, menne el gyermekeivel azonnal Fóthra. A grófnő annyira magán kívül volt fájdalom és bágyadtság, szomoruság és desperatió által, így Fóthra vitetétt. Gyóntató atyát [küldött] szinte előbb férjének, mert a gróf mondá, ha a grófnő kivánja, küldjön nékie papot. Szántóffy tisztelendő urat kerestették, de ezt nem találván, Károlyi Sándor francia pap-nevelője küldetett be. A gróf barátságosan fogadta, igen resolut szólott a halálról véle, mire a fal mellett két székre ültek, a két profos eleikbe állott – oldalas két strázsa – oly közelre, úgy, hogy ha a gróf akart volna is gyónni, lehetetlen lett volna egy szót is mondani anélkül, hogy ezek meg [ne] hallották volna. Mit a francia pap a Verhörnél kijelentette, amidőn a tőr miatt nyaggatták. A papot a gróf az ajtóig kisérte és megköszönte nekie szívességét eljönni. Ez után Szántóffy jött, ezt szinte barátságosan fogadta és mondá nékie, [hogy] a másik pap épen eltávozott, mire ez is elment.

A gróf 5-ről 6-ra éjjel agyon akarta magát szúrni, a tőr azonban rövid és gyenge lévén, hegye eltörött az oldalbordán, mire a nyakán lévő ereket keresztülvágta. Annyi vér follott, hogy a bőrlepedőn madrácon keresztül az ágy alatt reggelre egész vértócsa vala. Két strázsa egész éjjel az ágya mellett állott. A gróf a legnagyobb vigyázattal csak a takaró alatt tehette a vágást, mi szinte lelki erejére mutat. Reggel amidőn a profos felkölteni akarja, hogy öltözzék, a sok vérfolás által oly bágyadt volt, [hogy] nem tuda beszélni. Feljelentvén ezt a profos, nyakra-főre orvost kerestek. Balassa épen akkor fogva volt az Ujépületben, [s] az első orvos volt, kit találtak. Kijelentései szerint, ő minekutána látta a grófot, azt gondolta, hogy csak még egy pár minutáig élhet. Balassa visszaküldetett börtönébe, Bé doctor jött, ez verbandot adott. Ezt a gróf felszakította, mire még jobban folyt a vér. Ujonnan bekötötték és kezeit öszvekötötték. Bé doctor azonnal – ámbátor torkon sebesülteket szokás ellen vagyon felakasztani – azon jelentést tette, hogy gróf Batthyányt mégis fel lehet akasztani.

Ezen állapotban a gróf 6-án estve 5 óráig tartatott. Liechtenstein a maga felelősségére vállalta és az agyonlövést rendelte [el]. Felöltöztették. Egy regement-káplár magyar ember jött a grófhoz. Ennek a gróf egy igen szép búcsúzó levelet adott által a grófnő számára, melyet a gróf october 5-én estve írt, kérvén őt, adná által a grófnőnek. Amidőn a vészhelyre indultak, a gróf mondá: Ne gondolja tisztelendő ur, hogy annyira félnék a haláltól, de nagyon sok vért vesztettem, azért vagyok oly bágyadt. Agyonlőnek vagy felakasztanak? Lemenet közben a papba fogózott. Bé doctor segiteni akart, mira ezt eltaszitá. Méreggel tartották volna, hogy életerejét felizgassák és borral, ez is mondatik..."

Hóhérai mégegyszer ismertették vele a halálos ítéletet, majd az udvarra vezették. „Ezután kilépett a piacra, amidőn látá, hogy akasztófa nincsen, könnyedén fohászkodva egy térdre mondá: Éljen a haza! A három goló egyik a fejét, a másik a szivét, a harmadik a mellét találta..."

7. ADATTÁR

Tábornokok, törzstisztek, kapitányok Sárvár-vidékéről és a Kemenesaljá-ról[136]

BARCZA BOLDIZSÁR, nagyalásonyi, *honvéd őrnagy*
(1812. Magyargencs – 1895. Kustánszeg). 1832-től a cs.k. 32. gyalogezrednél kezdte katonai pályafutását. 1833-tól a magyar nemesi testőrség tagjai, majd 1838-ban hadnagyi rangban a 2. huszárezredhez került, ahol 1842-ben főhadnagy lett. 1846-ban kilépett a hadseregből. 1848 májusától az elsőnek megalakult honvédzászlóalj tagja, június 19-től százados. A pécsi 8. zászlóalj tagjaként a szabadságharc végéig részese a délvidéki honvédő harcoknak. Kitűnt az 1849. június 7-i kátyi ütközetben. Zászlóalja megfogyatkozva is hősiesen küzdött a Guyon tábornok július közepén indított bácskai győztes hadjáratában, majd az augusztus 9-i temesvári csatában. Barcza és katonái augusztus 20-án Borosjenőnél tették le a fegyvert. A gencsi származású tábornokot a császári hadbíróság *Aradon előbb kötéláltali halálra, majd 16 évi várfogságra ítélte.* Munkácsi börtönéből *1852-ben szabadult.*

BÁLINT JÓZSEF *alszázados*
(1802. ? – ?). Tizedesként tíz évig a 9. huszárezrednél szolgált, majd a modenai herceg sárvári uradalmának pénztárnoka lett. 1848 decemberében esatlakozott a Sárvárott szerveződő 5. Radetzky-huszárezred tartalék (kiképző) századához. 1848. december 22-től főhadnagy, 1849. április 1-től alszázados.

BERZSENYI LÉNÁRD, egyházasberzsenyi és nagyberzsenyi, *honvéd ezredes*
(1805. Nemesmagasi – 1886. Nemesmagasi). Gimnáziumi tanulmányait befejezve 1825-ben belépett a cs.k. 9. Miklós huszárezredbe, ahol kapitányként, majd századparancsnokként szolgált. Ezredével 1848 nyarán Morvaországból tért haza. Szeptembertől huszárjaival részt vett a Jellasics-elleni harcokban. 1848. november 26-án őrnagyi és osztályparancsnoki kinevezést kapott. Katonáival végigharcolta a téli visszavonulást Görgei és Perczel hadtestében. 1849. február 1-jén alezredessé nevezték ki. A dicsőséges tavaszi hadjáratban április 2-től mint ezrede ideiglenes, majd 14-től mint ezredes-parancsnoka vett részt. Júniusban a Feldunai hadtest lovas hadosztályparancsnoka lett egészen a világosi fegyverletételig. 1849. november 8-án *Aradon golyóáltali halálra ítélték, majd ezt 18 évi várfogságra változtatták.Olmützben 1857-ig raboskodott.* Börtönrajzai a magyar történelem ma is hiánypótló alkotásai.

BÉKÁSSY LAJOS, békási, *százados*
(1825. Hőgyész – 1880. Pápa). Jogi egyetemet végzett, 1845-től Vas megye szolgabírája. Szeptembertől nemzetőrként harcolt Jellasics csapatai ellen, majd

[136] Az összeállítás BONA 1983., 1984., 1988. művei alapján készült, tartalmazza a később sárvári járáshoz csatolt községekből származó tiszteket is.

november 11-től a 44. honvédzászlóalj századosa. A világosi fegyverletétel után *közlegényként besorozták* a császári hadseregbe.

DOKTORICS KÁROLY *főszázados*
(1810. Kisgeresd – ?). Gimnáziumi tanulmányai után 1828-tól közvitéz, majd őrmester a 1. Császár huszárezredben. 1848. július 1-től hadnagy az aradi lovasnemzetőrségnél. Októbertől a 13. Hunyadi huszárezrednél szolgál, majd novembertől főhadnagy a komáromi várőrségnél. 1849-ben alszázados, majd főszázadosi kinevezést kap a VII. hadtestben.

IVÁNKOVICS JÁNOS *nemzetőr őrnagy*
(1807. Bögöte – 1877. Szentgotthárd). Jogot végzett vármegyei táblabíró. 1848 nyarától a Vas megyei mozgó nemzetőrség III. kemenesaljai zászlóaljának parancsnoka, részese a Jellasics elleni harcoknak. November végétől Kőszeg város nemzetőr őrnagya. 1849 nyarán Vas megye kormánybiztosa, egyik szervezője az 1849 júliusi kemenesaljai népfelkelésnek. A szabadságharc után emigrált, *távollétében halálra ítélték.* 1861-től országgyűlési képvi-selő, 1867-től Vas megye alispánja, majd 1871-től törvényszéki elnök.

JANKÓ KÁLMÁN *százados*
(1825. Nemesmagasi – ?). A bécsi hadmérnöki akadémián végzett 1844-ben. 1848 nyarán nemzetőrnek állt, majd honvédtűzér altiszt lett. Novembertől táborkari hadnagy a hadügyminisztériumban, majd a pétervárádi várőrségnél. Főhadnagy, később százados, majd júliustól Dembinski vezérkarának tagja. A borosjenői fegyverletételt követően Komáromba megy. A vár feladása után *büntőszázadba sorozták.*

JELENCSIK (JELENTSIK) IMRE *honvéd százados*
(1818. Gyertyános – ?). A szombathelyi gimnáziumi tamulmányi után hadfi, 1840-től alhadnagy, 1848 elejétől hadnagy a 37. Máriássy gyalogezredben. 1848 nyarán részt vett a bánsági harcokban, októbertől a 33. honvédzászlóalj századosává nevezték ki, de ő maradt eredeti alakulatánál, ahol szintén kiérdemelte a századosi beosztást. 1849 februárjától a nagyváradi honvédkórház parancsnoka. *Aradon halálra, majd négy év várfogságra ítélték. 1851-ben szabadult.*

JELENCSIK (JELENTSIK) VINCE *honvéd százados*
(1831. január 22. Sárvár – 1912. Pozsony). A szombathelyi gimnáziumban tanult. 1848 május végén Pestre ment, és beállt a 2. honvédzászlóaljba. Tizedes, hadnagy, majd főhadnagy lett a 33. zászlóaljnál. 1849 májusától századosként harcolt a Cegléden alakult, majd a Tiszai hadseregben szolgáló 94. zászlóaljnál az augusztus 20-i borosjenői fegyverletételig. A forradalom bukása után *közlegényként besorozták* a császári hadseregbe, ahol végül fényes karriert futott be. *1888-tól altábornagy a magyar királyi honvédségnél.*

KISS LÉNÁRD *alszázados*
(1813. Nemesmagasi – ?). Főhadnagy a 9. Miklós huszárezredben. Ezredével részese a Jellasics elleni küzdelmeknek. A honvédhadseregben alszázadosi rangra emelkedett, az ezred raktárparancsnoka volt. 1849 elején visszatért a császári hadseregbe.

LIPPICS (LIPPICH) ISTVÁN, korongi, *honvéd százados*
(1826. Kemeneshőgyész – 1881. Szekszárd). Gimnáziumi tanulmányai után hadfi a 32. gyalogezredben, 1848. augusztus 1-től nemesi testőr Bécsben. Szeptemberben leköszönt rangjáról és főhadnagyként beállt a debreceni 28. honvédzászlóaljba. A tavaszi és nyári hadjáratot zászlóalja századosaként küzdi végig a világosi fegyverletételig. *Az aradi halálos ítéletet 12 évi várfogságra változtatták. A börtönből 1856-ban szabadult.*

LUKÁCS KÁROLY, *főszázados*
(1818. Sömjén – ?). A soproni 48. gyalogezredbeli nevelőintézetben folytatott tanulmányai után hadfi, hadnagy, majd 1848 júniusában főhadnagy a 8. Koburg huszárezrednél Galíciában. 1848 novemberében 64 lefegyverzett huszárjával hazatért és csatlakozott a már honvédhadseregben harcoló ezredéhez, ahol hamarosan századparancsnok, főszázados lett. 1849 februárjában a Központi Mozgó Seregnél, majd a fegyverletételig az I. hadtestben szolgált. *A vérbíróság Aradon halálra, majd 10 év várfogságra ítélte. 1852-ben kapott kegyelmet.*

MARTINKOVICS BÉLA (ALBERT), *honvéd százados*
(1816. Karakó – ?). Az 5. tűzérezred volt tizedese, 1848 őszétől önkéntes. Részt vett a tavaszi hadjáratban, főhadnagy, majd ütegparancsnok lett. 1849 júliusától a III. hadtest tűzérszázadosa, aki megkapta a 3. osztályú érdemjelet is.

MESTERHÁZY ISTVÁN, *honvéd ezredes*
(1811. Mesterháza – 1854. Mesterháza). 1831-től hadfi a 32. gyalogezrednél. 1832-1837 között nemesi testőr, 1846-tól alszázados a 6. vértesezredben. 1848 júniusától nemzetőr őrnagy Heves megyében, majd a hevesi-mezőtúri önkéntes lovascsapat parancsnoka, Aradnál és tiszai védvonalon harcolt. 1849. március 1-től alezredesként az I. huszárezred parancsnoka. Május 25-től ezredes, az I. hadtest lovashadosztályának parancsnoka a világosi fegyverletételig. 3. osztályú katonai érdemrendet kapott. *Aradon 18 évi várfogságra ítélték. 1853-ban kegyelemben részesült.*

RÁTZ SÁNDOR, *huszár őrnagy*
(1815. Nemesdömölk – ?). A volt őrmester 12 évig szolgált a 9. huszárezredben. 1848. szeptember 1-jén már hadnagy a 13. Hunyadi huszárezredben. A téli hadjáratot a feldunai hadtest kötelékében harcolta végig. Hamarosan főhadnagyi, al- és főszázadosi kinevezést kapott. 1849. április 6-án Isaszegnél fogságba esett, ahonnan megszökött és visszatért ezredéhez. Helytállásáért

megkapta a 3. osztályú katonai érdemjelet. 1849. szeptember 6-án a komáromi várparancsnok, Klapka György nevezte ki őrnaggyá.

SELLY (SCHELLY SÁMUEL, *főszázados*
(1815. Nemesládony – 1849. Komárom). Gimnáziumi tanulmányait követően közvitéz, hadnagy, főhadnagy a 9. Miklós huszárezredben. 1848 szeptemberében részt vett a Jellasics elleni harcokban. Alszázados, majd 1849 februárjától főszázados és századparancsnok a feldunai hadseregben, illetve a VII. hadtestnél. *1849. július 2-án hősi halál halt a komáromi csatában.*

SIMON ANDRÁS *honvéd alezredes*
(1795. Kiscell – 1849. Eger). Jogakadémiai tanulmányi után közvitéz a 19. gyalogezredben. 1848 júliusában már főszázados a 48. Ernő főherceg nevét viselő gyalogezredben. Előzőleg a gráci katonai iskola tanára volt. 1848 őszén részese a Dráva-vidéki honvédő harcoknak, a pákozdi győzelemnek. A 48/III. gyalogezred parancsnokaként harcolt a schwechati és nagyszombati csatában. 1849 januárjában dandárnokká léptették elő, a főhadiszállás hadoszlopparancsnoka lett. 1849 tavaszán váratlanul szélütésben meghalt.

SIMONYI GYŐZŐ (VIKTOR), simonyi és varsányi, *százados*
(1825. Simonyi – 1890. Nyitra). 1842-től hadfi a 33. gyalogezredben, 1847-től nemesi testőr Bécsben. 1848 október elejétől főhadnagy az aradi 29. honvédzászlóaljban, decembertől százados ugyanott. Részese Temesvár ostromának. A fegyvert augusztus 20-án Borosjenőnél tette le. *Aradon először halálra, majd 12 év várfogságra ítélték. 1856-ban Munkácsról szabadult.*

SZÉLL JÓZSEF, dukai és szentgyörgyvölgyi, *honvéd őrnagy*
(1813. Dömölk – 1886. Pozsony). 1833-tól katona, majd a nemesi testőrségnél szolgált. 1848 májusában Galíciában a 34. gyalogezred alszázadosa. Hazatérve az ezred csatlakozott a szabadságharc hadseregéhez, ahol 1848 szeptemberében őrnaggyá, zászlóaljparancsnokká nevezték ki. Az őrnagy zászlóalja hősiesen helyt állt a pákozdi csatában, Schwechatnál azonban kudarcot vallottak. A december 28-i bábolnai ütközetben újra hősi helytállásról tettek tanúbizonyságot. Széll József őrnagy 17 sebből vérezve a császáriak fogságába esett. Felgyógyulása után *1849 márciusában előbb halálra, majd 10 évi várfogságra ítélték. 1854-ben Kufsteinből szabadult amnesztiával.*

TÓTH JÓZSEF, *honvéd alezredes*
(1809. Keményegerszeg – ?). 15 éves korától katona, 1848 márciusában a spalatói helyőrség főhadnagya. Júniusban már a győri 5. honvédzászlóalj századosa, júliustól részese a bácskai harcoknak. Októberben őrnagy majd zászlóaljparancsnok. 1849 január-márciusában Pétervárad várát védte katonáival. Júniustól alezredes és a pétervváradi vár térparancsnoka.

ÚJVÁRY ISTVÁN, újvári, *honvéd alezredes*
(1796. Ság – 1873. Szombathely). 1813-1843-ig az erdélyi 31. gyalogezrednél szolgált. A szabadságharc kitörésekor nyugalmazott századosként

Szombathelyen élt. 1849 júniusában a Vas megyei nemzetőrség őrnagya, októbertől a Sárvárott alakuló 45. honvédzászlóalj parancsnoka volt. 1849 januárjától Görgei tábornok feldunai hadseregében szolgált. Görgei hamarosan dandárnokká léptette elő. A Kmetty-hadosztályban végigküzdötte a téli és a tavaszi hadjáratot. Helytállásáért 3. osztályú katonai érdemjelet kapott. Május végétől Buda vára térparancsnoka, majd a honvédsereg tábori kórházának parancsnoka. *Aradon 12 évi várfogságra ítélték. A börtönből 1854-ben szabadult.*

VIDOS JÓZEF, *ezredes*
(1805. Merse – 1849. Merse). A Vas megyei közélet egyik kiemelkedő szereplője, a megye országgyűlési követe az 1847-1848-as országgyűlésen. 1848-ban a megye alispánja. A megyei nemzetőrség parancsnoka, aki vezeti a vasiakat a Jellasics elleni Dráva-vidéki harcokra. Részese a Todorovics elleni októberi megyei hadműveleteknek. Vas megye kormánybiztosaként egészen a december végi császári megszállásig szervezi a Vas megyei katonai erőket. Birtokainak zár alá vétele után hónapokig bújdokol, majd visszatérve birtokára kolerában halálosan megbetegszik.

VIDOS MÁRTON, koltai, *főszázados*
(1821. Simonyi – ?). 1838-tól hadfi, 1846-ban hadnagy, 1848. június 1-től főhadnagy az Olaszországban szolgáló 5. Radetzky-huszárezrednél. Októberben hazatért és Sárvárott szervezte ezrede tartalékosztályát. A sárvári újoncokkal már mint honvéd huszár főhadnagy Pestre megy. Alszázadosként Dunaföldváron, majd Nagymajtényban szolgált. 1849 március végén főszázados, április 17-től sárvári katonáival a felső-magyarországi IX. században nyert beosztást. *Aradon tíz évi várfogságra ítélték, kegyelemben 1854-ben részesült.*

VITTNYÉDY JÓZSEF, musál, *százados*
(1823. Keményegerszeg – 1900. Sopron). Jogi egyetemet végzett ügyvéd és gazdálkodó. 1848 márciusában a sárvári nemzetőrség, majd novembertől a Vas megyei 44. honvédzászlóalj főhadnagya. Később a somogyi 61. zászló-aljhoz került. Századosként, századparancsnokként a Központi Mozgó Sereg-ben és a II. hadtestben szolgált zászlóaljának ideiglenes parancsnokaként. A fegyvert Komáromban tette le. A kiegyezés után Vas megye alügyésze, majd törvényszéki bíró.

A Sárvárott alakult 45. honvédzászlóalj tisztikara[137]

zászlóaljparancsnok:	Újváry István őrnagy
századosok:	Straube Károly

[137] BALOGH 1895. 28.

	Holczbekker János
	Horváth János
	Ányos János József
	Niczky Pál
	Hambeck Alajos
főhadnagyok:	Vesits Antal
	Jankó Kálmán
	Horváth Miklós
	Divitsek György
	Kiss Sándor
	Szeibold Károly
alhadnagyok:	Goór Béla
	Moró László
	Zójomi Iván
	Petrich Ferenc
	Nagy Kálmán
	Usz János
	Zöldesy József
	Miskey Kálmán
	Varga Sándor
	Polszter János
	Ajkas László
	Csaplovics Sándor
	Königmayer János
	Horváth Titus
főorvos:	Tahi, vagy Tichy János
alorvosok:	Bauer Máté
	Pollák Móricz
számvevő:	Komáromy Ignácz

A 44. és a 45. honvédzászlóalj Sárvár-vidéki és kemenesaljai katonái[138]

Alsópaty:	Horváth János, Kampel József
Alsószeleste:	Asbóth János, Kovács Tamás
Balozsa:	Bogyay István, Vörös József
Baltavár:	Albert János, Kelemen János, Sebestyén György, Tar József
Boba:	Darabos János, Farkas Ferenc, Fülöp János, Görög Mihály, Horváth József, Káldos András, Kocsi István, Major Gábor, Polgár Jáňos, Töreky Ferenc Vadasi József
Bögöt:	Horváth György, Németh János, Szalay Sándor
Csehi:	Bene Pál, Boros János, Horváth József, Mészáros Ferenc
Csénye:	Baranyai Ignácz, Barkovics Menyhért, Csonka Boldizsár, Nagy László, Pipics Ferenc

[138] BALOGH 1895. 24-60.

Csönge:	Bokkon István, Czirók István, Horváth Ferenc, Koronczai Mihály, Molnár József, Nagy István, Nagy Mihály, Németh György, Németh László
Darásporpácz:	Németh István, Róka István
Egyházashetye:	Horváth István, Illés János, Kiss Imre, Khon Dávid, Márkus Imre, Tamásovics Gábor, Varga József, Zsigmond János
Egyházaskesző:	Ballér István, Erdős Imre, Élő Ignácz, Németh János, Paksi Gábor, Takács Imre, Tánczos Gábor, Tolmács János
Egyházszeg:	Szíjj József
Felsőpaty:	Boda István, Chernich János, Eredics István, Nagy István, Vida István
Felsőszeleste:	Poór József, Rózsa György, Tóth István
Gór:	Erős István, Gróf János, Horváth Pál, Kemény István
Hegyfalu:	Borzon János, Horváth József, Németh István, Sárosi János
Hőgyész:	Imre József, Nagy Sándor, Németh József, Szabó János, Vörös István
Ikervár:	Domonkos Pál, Horváth György, Miháczy György, Őri Ferenc
Kecskéd:	Balogh Mihály, Bebesy Mihály, Kormos József, Körmendy József, Németh Ferenc
Keléd:	Molnár István
Kemenessömjén:	Csonka János, Csupor Pál, Doma János, Farkas Tamás, Horváth Mihály, Kaldus András, Nagy István, Nagy Mátyás, Németh István, Németh János, Schwarcz Herman, Sebestyén István, Szabó János, Szalay István
Kemenesszentpéter:	Berta Antal, Bertha Péter, Egyházy Antal, Egyházy Mihály, Kovács József, Markó György, Markó János, Sebestyén György, Töreki István, Töreky József, Töreky Sándor
Kenéz:	Nagy László, Szalay János
Kenyeri:	Halmi József, Orbán József
Kisbér:	László János, László Péter, Márkus Antal, Márkus János, Vas János
Kiscell:	Áts József, Mathoschek Hubert, Ragács József
Magyargencs:	Barbéky József, Mező Márton, Sütő Péter, Zsédenyi István
Megyehíd:	Szabó Ferenc
Meggyes:	Szabó Károly, Török János
Nick:	Kovács István, Niczky Pál, Saródy György, Tóth József
Ostffyasszonyfa:	Eölbey János, Kiss János, Lukáts József, Németh István, Trstyenszky Kristóf, Varga György, Varga Mihály
Pápóc:	Bedő Mihály, Horváth István, Nagy József, Pribus Antal, Rédecsy Márton

Pecöl:	Illés János, Iszak István, Iszak János, Kovács György, Németh György
Péntekfalu:	Horváth Imre, Király János, Nagy Ferenc
Pórmagasi:	Horváth István, Horváth Mihály, Kis Mihály
Rábabogyoszló:	Horváth János, Németh János, Remete István, Sulyok János, Szigethy Samu, Vámos János
Rábakovácsi:	Farkas József, Farkas Mihály, Lakos Lajos, Németh György
Répcelak:	Sós János
Répceszentgyörgy:	Nagy János
Sárvár:	Fazekas János
Szergény:	Bokányi János, Buzás István, Erdélyi István, Kiss György, Molnár István, Papp Sándor
Terestyénfa:	Könczöl János
Tilaj:	Bankó János, Géczi Imre, Halász György
Tizenháromváros:	Horváth János
Uraiújfalu:	Hoffmann Károly, Nagy József, Németh Imre, Szanyi Ferenc
Vámoscsalád:	Dominek József, Dominek László, Keszei György
Várkesző:	Lendvay József, Lendvay Mihály, Németh János, Tóth Mátyás
Zsédeny:	Horváth Antal, Horváth József

IRODALOM

ARADI 1974.
ARADI Péter: Önkéntesek és újoncok Sárváron 1848-ban. Honismereti Híradó, Sárvár, 1974. 1. szám.

BABOS 1943.
BABOS Lajos: A sárvárvidéki körjegyzőség története (A Dunántúli Szemle kiadása), 1943.

BALOGH 1895.
BALOGH Gyula: Vasvármegye honvédsége 1848-1849-ben (reprint kiadás) Szombathely, 1998.

BARSI 1988.
BARSI József: Utazás ismeretlen állomás felé 1849-1856 és Berzsenyi Lénárd rajzai. Az olmützi foglyok arcképsorozata. Bp. 1988.

BONA 1983.
BONA Gábor: Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban 1848-49. Bp. 1983.

BONA 1984.
BONA Gábor: Vas megyei 48-as honvéd törzstisztek nyomában. Vasi Szemle, 1984. 3. szám.

BONA 1988.
BONA Gábor: Kossuth Lajos kapitányai. Bp. 1988.

BONA 1998.
BONA Gábor: Az 1848-49-es honvédsereg Sopron Vármegyéből származó tisztjei. Soproni Szemle, 1998. 4. szám.

BORUS 1964.
BORUS József: Népfelkelés Jánosházán 1849. április 28. Vasi Szemle, 1964. 2. szám.

C.HARRACH 1978.
C.HARRACH Erzsébet: Klasszicista építészet Vas megyében. Vasi Szemle, 1978. 4. szám.

DOMINKOVICS 1989.
DOMINKOVICS Péter: A sárvári nemzetőrség társadalmi összetétele 1848-ban. Vasi Honismereti Közlemények 1989. 1. szám.

EDVI ILLÉS 1851.
Vörös Károly: A Kemenesalja 1848-1849-ben (Edvi Illés Pál visszaemlékezései) Vasi Szemle, 1964. 1-3. szám.

ERNECZ 1864.
ERNECZ Ignácz: Sárvár szabadalmazott város története. Honismereti Híradó, Sárvár. 1974. 2. szám.

FÉNYES 1836.
FÉNYES Elek: Vas vármegye mostani állapotja statisztikai és geographiai tekintetben 1836. (reprint kiadás). Szombathely. 1991.

FŰR 1972.
FŰR Lajos: Jobbágyföld-parasztföld. In: Szabó István: A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában 1848-1914. Bp. 1972.

Gestüt Sárvár, 1912.
Gestüt Sárvár. München, 1912.

HERMANN 1995.
HERMANN Róbert: Vidos József kormánybiztosi jelentései (1848. október 16. - december 27.) Savaria, a Vas megyei Múzeumok Értesítője (1992-1995) 22/1. (Pars Historica. Szerk: Söptei István)

HERMANN 1997.
HERMANN Róbert: Kanizsa felszabadítása 1848. október 3-án. Zalai Múzeum 7. Közlemények Zala megye múzeumaiból. (Szerk: Kunics Zsuzsa.) Zalaegerszeg, 1997.

HERMANN 1998.
Hermann Róbert: „...Tán a tavasz a durva tél után kellemetes leend'' Vidos József levelei és jelentései 1848. február-szeptember. Vasi Szemle, 1998. 2. szám.

HORVÁTH– KISS 1975.
Vas megye helytörténeti olvasókönyve (Összeáll: Horváth Ferenc – Kiss Mária) Szombathely, 1975.

HORVÁTH 1996.
HORVÁTH György: Töredékek Ikervár történetéből. In: Válogatott írások Ikervár történetéből I. 1996.

KATONA 1991.
KATONA Attila: A Vas megyei képviseleti bizottmány és a honvédelem 1848 őszén. A szombathelyi BDTF Tudományos Közleményei. Szombathely, 1991. (Szerk: Varsányi Péter István.)

KÁROLYI 1932.
KÁROLYI Árpád: Németújvári gróf Batthyány Lajos első magyar miniszterelnök főbenjáró pöre. Bp. 1932.

KISS 1978.
KISS Mária: Ipar és kereskedelem. In: Sárvár monográfiája (Szerk: Horváth Ferenc) Szombathely, 1978.

KOMÁROMI 1996.
KOMÁROMI Tibor: A zsidahói legelő története. In: Válogatott írások Ikervár történetéből I. 1996.

LENGYEL 1980.
LENGYEL Pál: Adatok Celldömölk történetéhez. Vasi Szemle, 1980. 3. szám.

MOLNÁR 1996.
MOLNÁR András: Batthyány Lajos a reformkorban. Zalaegerszeg, 1996.

NASZÁDOS 1978.
NASZÁDOS István: Gazdaság és társadalomtörténet. In: Sárvár monográfiája (Szerk: Horváth Ferenc) Szombathely, 1978.

NASZÁDOS 1986.
NASZÁDOS István: Újabb adatok gr. Batthyány Lajos péterfai cukorgyáráról. Vasi Szemle, 1986. 1. szám.

NÁDASDY 1980.
NÁDASDY Lajos: A kézműipar és a céhszervezetek kialakulása a Kemenesalján 1526-1872. Vasi Szemle, 1980. 3. szám.

NÁDASDY 1986.
NÁDASDY Lajos: A falusi és mezővárosi céhes képzművesipar helyzete Vas megyében a 19. században. Vasi Szemle, 1986.

ORDAS 1968.
ORDAS Iván: Vidos József 1805-1849. Vasi Szemle, 1968. 3. szám.

PORKOLÁB 1927.
PORKOLÁB István: Celldömölk története. 1927.

RÓZSA – SPIRA 1973.
RÓZSA György – SPIRA György: Negyvennyolc a kortársak szemével. Bp. 1973.

SCHERG é.n.
SCHERG Károly: Sárvár. Bp. é .n.

SIMON V. 1984.
SIMON V. Péter: Az átalakulás nehézségei (A kormánybiztosi intézmény Vas megyében 1848 tavaszán). Vasi Szemle, 1984. 1. szám.

SIMON V. – TILCSIK 1988.
SIMON V. Péter – TILCSIK György: A Vas megyei mozgóvá tett nemzetőrség és levelezőkönyve. 1848. július-szeptember. Savaria, a Vas megyei Múzeumok Értesítője 1983-1984. 17-18. köt. Szombathely, 1988.

SOLYMÁR 1988.
SOLYMÁR Gábor: A sárvári evangélikus elemi népiskola története. In: Sárvár oktatástörténete (Szerk: Molnár Zoltán) Szombathely, 1988.

SOMOGYI 1994.
SOMOGYI Győző: Radetzky és a Radetzky-huszárok. Életünk, 1994. 10-11. szám.

SZEIBERT 1984.
SZEIBERT János: Sárvár története 1848-ig. (Kézirat) Nádasdy Ferenc Múzeum Adattára. 84.5.

SZIKLAY – BOROVSZKY 1898.
SZIKLAY János – BOROVSZKY Samu: Vasvármegye. Magyarország vármegyéi és városai. Bp. 1898.

TILCSIK 1996.
TILCSIK György: Batthyány Lajos ikervári uradalmának leltára. In: Válogatott írások Ikervár történetéből I. 1996.

URBÁN 1981.
URBÁN Aladár: Batthyány Lajosné visszaemlékezései férje fogságára és halálára. Századok, 1981. 3. szám.

URBÁN 1985.
URBÁN Aladár: Batthyány Lajos és a vasi fölkelősereg 1848 szeptember-októberében. Hadtörténelmi Közlemények, 1985. 4. szám.

VARSÁNYI 1984.
VARSÁNYI Péter István: A Vas megyei képviselők az 1848-1849-es népképviseleti országgyűlésen. Vasi Szemle, 1984. 2. szám.

VARSÁNYI 1993.
VARSÁNYI Péter István: Két választás Vas megyében (1848, 1861) Vasi Szemle, 1993. 3. szám.

VARSÁNYI 1998.
VARSÁNYI Péter István: A szombathelyi egyházmegye szerepe és története a forradalomban és a szabadságharcban (1848-1849). Vasi Szemle, 1998. 5. szám.

VÖRÖS 1966.
VÖRÖS Károly: Parasztmozgalmak Vas megyében 1798-1848. I-II. Vasi Szemle, 1966. 3-4. szám.

DIE UMGEBUNG VON SÁRVÁR UND KEMENESALJA WÄHREND DER BÜRGERLICHEN REVOLUTION UND DES FREIHEITSKAMPFES VON 1848-49

Die Studie versucht auf Grund der bisher veröffentlichten Teilbearbeitungen die Revolutionsereignisse vor anderthalb Jahrhunderten in einer kleinen Region des Komitats Vas zusammenzufassen. Neben der Untersuchung der Bevölkerungs- und Wirtschaftsstruktur werden auch die gesellschaftlichen Problemen der Region dargestellt. Die Gesetze vom Frühling 1848, die der Verbürgerlichung Vorschub geleistet haben, wurden auch von der Bevölkerung der Umgebung von Sárvár und Kemenesalja mit Freude empfangen; so dass man sich zum freiwilligen Militärdienst meldete, wenn es nötig war, um die neue Ordnung zu verteidigen.

Im Juni 1848, an den ersten freien Wahlen wurde sowohl vom Bezirk Sárvár als auch vom Bezirk Kiscell Graf Batthyány Lajos, der Ministerpräsident der ersten ungarischen verantwortlichen Regierung zum Abgeordneten gewählt. Der Ministerpräsident nahm das Mandat von Sárvár an. Die Ereignisse im Herbst, die Operation gegen Todorovics, die neueren Rekrutierungen, die Husarenwerbung in Sárvár, die Winterbesatzung vom kaiserlichen Heer, die Blockierung des Batthyány-Landgutes in Ikervár werden in der Bearbeitung auch behandelt.

In der Studie wird dargestellt, wie die Radetzky-Husaren und die Soldaten der 44-45. Honvédbataillone an den Verteidigungsschlachten des Freiheitskampfes, an dem siegreichen Frühlingsfeldzug teilgenommen haben; die Studie behandeltt den letzten Weg des gefangenen Ministerpräsidenten auf dem Landgut seiner Vorfahren, den Volksaufstand in Kemenesalja und die Schlacht bei Sárvár im Juli 1849, sowie die kaiserlichen Repressalien nach der Niederschlagung des Freiheitskampfes.

SÖPTEI István
NÁDASDY FERENC MÚZEUM
H-9600 Sárvár
Vár 1.